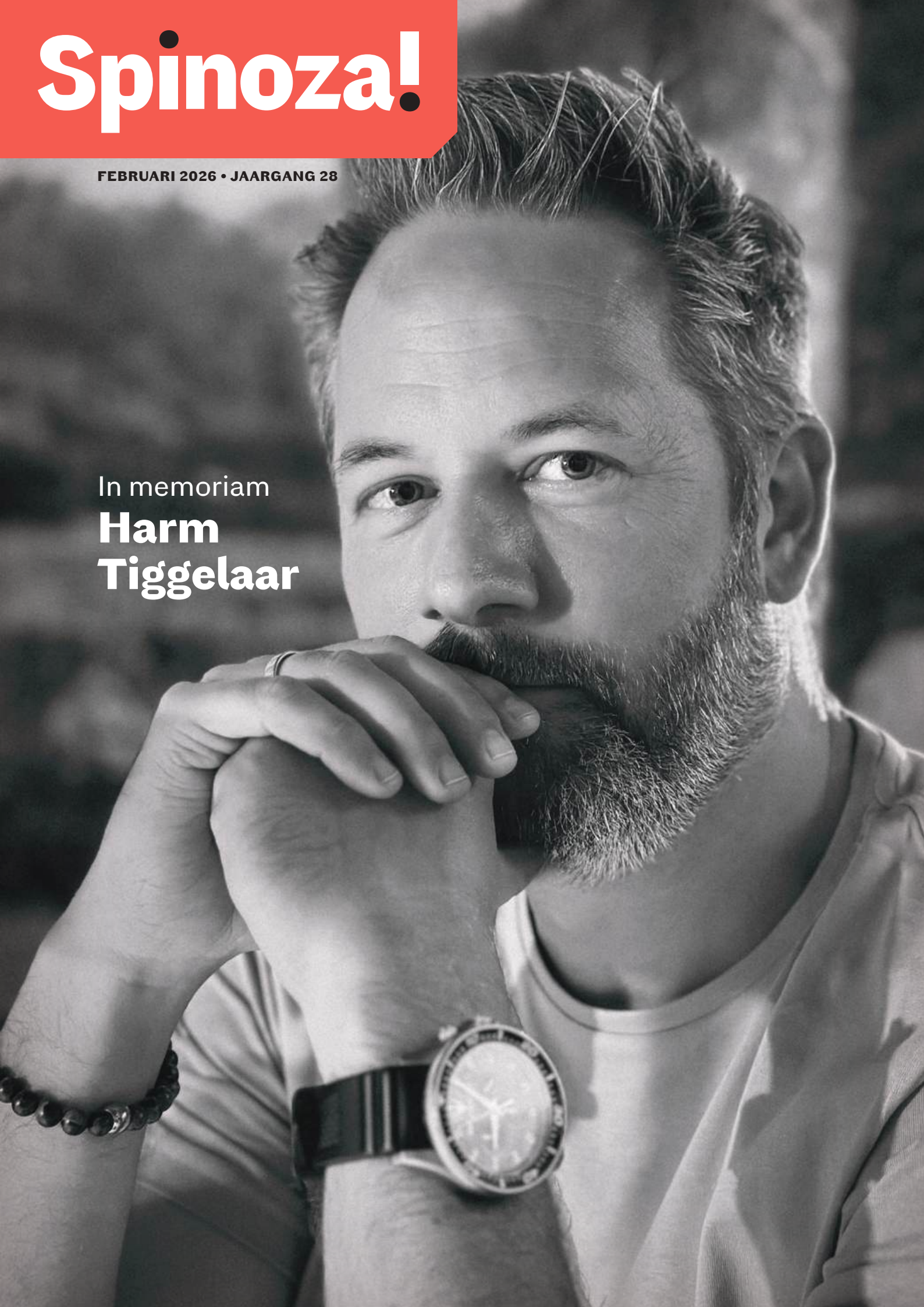

Spinoza!

FEBRUARI 2026 • JAARGANG 28

In memoriam
**Harm
Tiggelaar**

Spinoza! is het blad van de Vereniging filosofiedocenten in het voortgezet onderwijs (VFVO); dit blad komt twee keer per jaar in gedrukte vorm uit; lees de digitale versie en raadpleeg eerdere edities op www.vfvo.nl. Alle leden van de VFVO krijgen het blad thuisgestuurd. Reacties op dit nummer, artikelen, ideeën en opmerkingen graag mailen naar spinoza@vfvo.nl

De auteurs

Yoram Stein zit in het bestuur van de VFVO en doceert filosofie aan het Montessori Lyceum. Hij is journalist, schrijver en Spinoza-kenner. Zijn nieuwe boek *VRIJ: Filosofie als antwoord op de verslavingen van deze tijd* komt uit in mei.

Jesje De Schepper is filosofiedocent in ruste en geestelijk verzorger in opleiding. Ze schrijft haar scriptie over 'morele verwonding' in relatie tot nabestaanden bij euthanasie. En beargumenteert het belang van filosofieonderwijs voor iedereen.

'De Anonieme Ari' is een filosofieleraar die in de traditie van Spinoza en zijn lijfspreuk 'caute' indachtig ervoor kiest om anoniem te blijven.

Brigitte Bloem is journalist en schrijver van boeken die soms, zoals ook dit keer, schrijft voor SLO, het expertisecentrum voor het curriculum. Zij heeft haar eigen website: blijdatikschrijf.nl

Bart van der Werf studeerde af op Plato en Nietzsche in Leiden. Op dit moment geeft hij les op het Stedelijk Gymnasium in Leiden.

JONGE DENKERS

Jovie de Heus is een nieuwsgierige 6 vwo-leerlinge aan Pantarijn MHV, geïnteresseerd in existentialisme, de diepe relatie tussen filosofie en literatuur en in nadenken in al zijn vormen.

Ilya Groothof Schröder is 14 jaar en zit in de derde klas op het vwo van de OSG West-Friesland. Ze houdt van lezen, tekenen, wis- en natuurkunde, gitaarspelen en filosofie.

Juliana Guzmán is scholier aan het Gymnasium Haganum in Den Haag. Zij voelt zich aangetrokken tot filosofie omdat zij geen sluitende antwoorden belooft, maar blijft uitnodigen tot eindeloos opnieuw denken.

Dewi Keuskamp is 17 jaar en zit in 6 vwo aan het Gemini College Ridderkerk. Filosofie voor haar gaat om het vragen durven stellen en aandacht hebben voor wat vanzelfsprekend lijkt. Filosofie kan zo zichtbaar maken hoe mensen met elkaar verbonden zijn en van grote invloed is op hoe mensen denken, voelen en samenleven.

Jim van Baarle is 16 jaar en zit in 5 vwo aan het Wolfert Tweekant. Al van jongs af aan is hij gewend om tijdens het eten met zijn familie te discussiëren, gesprekken die hem geleerd hebben om kritisch te denken, zijn mening te onderbouwen en open te staan

voor andere perspectieven. Zijn interesse in filosofie werd verder versterkt door zijn oudere broer Tom, die filosofie studeert aan het Erasmus.

Maud Seesing zit in 6vwo op Stad en Esch Meppel. Filosofie is voor haar het ontdekken van de wereld, haar medemens en zichzelf. Het bekijken van andere perspectieven vindt zij erg leuk. Schrijven en lezen maken haar blij en ook haalt ze plezier uit praten over filosofische vraagstukken.

Alisa Nalivaieva is 17 jaar oud en zit op het Cygnus Gymnasium in Amsterdam. Zij filosofeert niet omdat het leuk is, maar omdat zij mens is en de mens vol passie zit.

Stephan de Groot is filosofieleraar in Utrecht en lid van de vakvernieuwingscommissie van de SLO.

Martin Struik is filosofiedocent aan het Oostvaarders College en maakt tal van eigen materiaal met behulp van AI.

Tjeerd van de Laar is filosoof en schrijver met jarenlange ervaring als docent en onderwijsontwikkelaar. Hij promoveerde op bewustzijn en is vakdidacticus filosofie bij Tilburg Center of the Learning Sciences.

Janneke van der Loo is vakdidacticus Nederlands bij Tilburg Center of the Learning Sciences. Zij is een van de auteurs in *Vaardig met vakinhoud: Handboek vakdidactiek Nederlands*.

Jesse de Kleijn is filosoof en neerlandicus. Hij schreef zijn scriptie over de onderwijsvisie van Theodor W. Adorno en behaalde daarmee zijn educatieve master. Daarnaast is hij redactielid van het Filosofisch Café Nijmegen.

Sam de Vlieger is docent filosofie op het Pantarijn in Wageningen. Daarnaast geeft hij les in de methodiek van het socratisch gesprek, ontwikkelt hij de onderwijswebsite www.peertest.nl en zit hij in de redactie van het *Montessori Magazine*.

Marlies ter Voorde is auteur van de rijmbundel *Zijn naam was één-drie-zeven. 137 rijmpjes bij zeven jaar wetenschapsnieuws*. Zij werkte als aardwetenschapper aan de Vrije Universiteit Amsterdam, schreef als freelance wetenschapsjournalist voor o.a. *De Volkskrant*, *Trouw* en *KIJK*, en had in 2021 en 2022 een wekelijkse wetenschapsrijm-rubriek in *NRC*. Tegenwoordig is ze techniekredacteur bij het tijdschrift *De Ingenieur*.

COLOFON • Hoofdredactie Yoram Stein Redactie Jesje De Schepper, Olle Spoelstra en Stephan de Groot Vormgeving Roel Siebrand AI-gegenereerde afbeeldingen Harmen van Sprang Drukwerk Torendruk

Inhoud

4 INTRODUCTIE

Meer AI vereist meer filosofie! Waarom alle leerlingen juist nu filosofie zouden moeten krijgen.

6 IN MEMORIAM

Harm Tiggelaar, hoe een onzeker jongetje een inspirerend leraar en een bevlogen voorzitter van de VFVO werd om uiteindelijk wijs te sterven: 'In iedere dag zit wel iets moois!'

8 IN MEMORIAM

Hester Steinberg, analytisch filosofiedocent met oog voor detail kreeg de Ziekte van Alzheimer. Aan het einde van haar leven was ze bijna alles vergeten. Haar leerlingen, stagiaires, collega's en vrienden herinneren haar.

11 INGEZONDEN

Hoe ons vak vernieuwd wordt. De commissie heeft de complete set concept eindtermen klaar. Wij zijn weer aan zet om hier feedback op te geven. Lees over hoe dit proces gegaan is.

14 RUBRIEK

'Beste Baruch, kun je tegen activistische filosofiedocenten zijn zonder zelf een activistische filosofiedocent te worden?'

19 COLUMN

We kennen het allemaal wel: de verplichte studiedag vol onderwijs newspeak. De Anonime Ari droomt op zo'n studiedag weg bij zijn 'woordwolk' over 'differentiatiedoelen'.

20 INGEZONDEN

Waarom kiezen niet meer leerlingen voor het mooiste vak? Het antwoord is simpel: ze weten niet wat filosofie is. We moeten onze voorlichting verbeteren

23 THEMA AI/INTERVIEW

'We zijn in oorlog'. Interview met oud-zomergast, Marleen Stikker. Technologie is niet neutraal. Over hoe we moeten kijken naar de waarden achter technologie. En daar ook over moeten lesgeven.

28 THEMA AI/JONGE DENKERS

'Help, mijn dierbare filosofie loopt gevaar!' En: 'We dreigen onze menselijkheid te verliezen!' De Jonge Denkers reageren op de vraag: Is filosoferen niet meer nodig nu AI voor ons kan denken? Zeven korte filosofische columns.

32 THEMA AI/RUBRIEK

'Aldus spraken de leerlingen.' Wat denken leerlingen over AI? Stephan de Groot zocht het weer voor ons uit.

34 THEMA AI/INTERVIEW

Het woord 'progressief' impliceert een geloof in vooruitgang. Hoe kan het dan dat progressieve mensen nu zo tegen vooruitgang zijn? Maarten Boudry legt uit waarom AI ons niet allemaal gaat vernietigen en we sowieso moeten ophouden met doemdenken.

38 THEMA AI/INGEZONDEN

Martin Struik heeft vleugels gekregen dankzij zijn 'stagiaire met superkrachten'. Dankzij LLM's schrijft hij voor zijn leerlingen het ene lesboek na het andere. En de mogelijkheden die AI biedt voor het filosofieonderwijs zijn daarmee nog lang niet uitgeput.

40 THEMA AI/INGEZONDEN

LLM's gebruiken in het onderwijs? Dan zul je als docent eerst moeten filosoferen. 'Wat is het doel van je onderwijs?' Vaak blijken docenten dat niet goed te weten. Of in ieder geval niet goed onder woorden te brengen.

44 THEMA AI/INTERVIEW

'Algoritmes bedreigen de transparantie van het publieke debat.' Oud-denker des vaderlands, Daan Roovers promoveerde op de kwaliteit van het publieke debat (en het gebrek daaraan)!

48 INGEZONDEN

Wat zou Adorno vinden van de Filosofie Olympiade? Over waarom een filosofisch essay niet alleen functioneel moet zijn en de kortste weg van a naar b moet tonen.

49 THEMA AI/RUBRIEK

'Ben jij dat, Martin? Of praat ik nu met Chat GPT?' Sam en Martin hebben 'een pittige briefwisseling'.

Meer AI vraagt om méér filosofie

Dit prachtnummer over ‘de gevaren en de kansen van AI voor het filosofieonderwijs’ bevat óók nog eens een uitneembaar magazine over ‘Filosofie op het vmbo’ dat je goed moet bewaren. Beide onderwerpen maken duidelijk dat de VFVO een andere koers moet gaan varen. Om onze menselijkheid en vrijheid te behouden, moeten we eisen dat alle leerlingen in Nederland leren filosoferen.

door Yoram Stein

‘Wie van jullie vindt nadenken – diep nadenken – belangrijk?’ Bij de voorlichting aan derdeklassers over waarom het vak filosofie te kiezen in de bovenbouw stellen Philippe Boekstal (mijn naaste collega) en ikzelf, al vele jaren deze vraag. De hele klas stak dan altijd braaf de hand op. Waarop wij droogjes konden zeggen: ‘Dan moet je filosofie kiezen.’ Twee jaar geleden verliep het echter anders. De handen bleven omlaag. Vrijwel de gehele klas keek mij aan of ik gevraagd had wie van hen een fles azijn wilde leegdrinken. ‘Diep nadenken’, zeiden de leerlingen, ‘daar word je depressief van.’ ‘Filosofie’, zo zeiden ze, ‘daar krijg je hoofdpijn van.’

Mijn zorgen groeiden toen wij in datzelfde jaar hoorden dat onze nieuwe zusterschool, “MLA#2” (inmiddels “Pax” geheten) filosofie niet ging aanbieden als examenvak. Middels een pitch probeerden we de rectoren van de Montessori Scholengemeenschap duidelijk te maken dat ze filosofie moesten aanbieden aan leerlingen. We mailden het Spinoza Lyceum dat het toch absurd is dat de school, vernoemd naar Nederlands grootste denker, geen examenvak filosofie kent. De rectoren zeiden allemaal het belang van filosofieonderwijs te onderschrijven. Maar vervolgens deden ze niets. Voor het invoeren van filosofie zou ‘geen ruimte’ zijn – financieel niet en ook niet in het rooster. In de hoop ons vak ‘een nieuw elan’ te geven, organiseerden we een ‘terugkomdag voor oud-filosofieleerlingen’ van onze school in de Balie in Amsterdam. De grote zaal zat stampvol. Op de door Aris Beemster ontworpen website (mlafilosofie.wordpress.com) lees je nog steeds de razend enthousiaste verhalen van oud-leerlingen over hoe filosofieonderwijs hen diepgaand gevormd heeft.

Je zou bijna denken dat de gloriédagen van het filosofieonderwijs achter ons liggen, maar de cijfers ondersteunen deze hypothese gelukkig niet. Het aantal filosofieleerlingen dat eindexamen doet in Nederland blijft al jaren constant. En bij ons op school lijkt er sprake te zijn geweest van een tijdelijke dip, want de belangstelling voor filosofie is nu weer vanouds. Het afgelopen jaar wilden de derdeklassers tijdens de voorlichtingsavonden weer allemaal filosoferen. Nog weken erna werd ik door brugpiepers aangehouden, omdat ze de les zo leuk vonden. Om onze voorzitter Ben Borne-

‘Filosofie: het laboratorium waarin leerlingen in alle vrijheid gedachten onderzoeken.’

broek te parafraseren: wij mogen als filosofiedocenten dankbaar zijn voor de mooie praktijk die we hebben. Er zijn bijna geen vakken waar zoveel leerlingen blijvend zo enthousiast van worden. Dat blijkt wel uit de verhalen op onze terugkomdag, maar ook uit al die leerlingen (meer dan ooit!) die naar de Nationale Filosofie Olympiade komen of naar Agora, de landelijke dag voor filosofieleerlingen. Maar ook uit het feit dat we weer zeven jonge denkers hebben – ze stellen zich allemaal voor in dit nummer!

Daarnaast mogen we blij zijn met onze vereniging. Neem de vakvernieuwing. Bij geen ander schoolvak is zo’n groot percentage van de achterban zo actief bezig geweest met inhoudelijke feedback geven (iets wat we overigens, nu de laatste concepteindtermen zijn gepubliceerd, opnieuw moeten doen). Ook kan ik de drukbezochte studiedagen noemen, over dierenrechten, niet-westerse filosofie, én AI. Ook met de *Spinoza!* gaat het goed. Er wilden ditmaal zoveel mensen over AI schrijven dat we gedwongen waren een aantal artikelen op te schuiven naar het volgende nummer. Ben – die we als voorzitter gaan missen! – heeft gelijk: we mogen dankbaar zijn. En toch kunnen we niet tevreden zijn dat het aantal leerlingen dat voor filosofie kiest constant blijft. Immers, alle leerlingen in Nederland zouden in aanraking moeten komen met het enige vak dat zowel een didactiek als een lange traditie kent voor het in alle vrijheid onderzoeken van open vragen. Op de studiedag in september zei Arjan de Visser daarom dat niet wiskunde of maatschappijleer, maar filosofie een verplicht vak zou moeten zijn. Want bij filosofie leer je niet alleen nadenken over wat waarheid en wetenschap is, wat logisch denken is en hoe je moreel kunt redeneren, maar ook om je eigen gedachten en gevoelens te onderzoeken en om echt te luisteren naar wat een ander zegt en denkt. Zo doe je bij filosofie aan wat Biesta “subjectificatie” noemt. Je wordt een eigen persoon die vrij is, geen speelbal van de meningen die op je afgevuurd worden.

Om onze menselijkheid en vrijheid te behouden, is filosofieonderwijs cruciaal. Toekomstige leerlingen hebben het recht om op school te leren hoe zij hun eigen denken kritisch kunnen onderzoeken, zodat zij niet slaafs de “denkende” machines volgen. Filosofen als Marleen Stikker, Maarten Boudry, Daan Roovers, Sam de Vlieger, Martin Struik en anderen die in deze *Spinoza!* over AI aan het woord komen, lijken het namelijk over één

ding eens: De kans die AI aan filosofieonderwijs biedt, is dat zij ons dwingt om opnieuw na te gaan wat het betekent om mens te zijn en een goed leven te leiden. Anders gezegd: Meer AI vraagt om meer filosofie!

Dat we alle leerlingen filosofie gunnen, ja, dat filosoferen een mensenrecht is, blijkt ook wel uit het thema van het uitneembare magazine in deze *Spinoza!* over ‘Filosofie op het vmbo’. Lees hoe mooi en nodig het is om filosofieles te geven aan vmbo’ers. Veel leerlingen denken daar – en die gedachte is hen door de maatschappij in het hoofd gestopt – dat ze niet kunnen denken. Totdat er een filosofieleraar onder hen komt die als een ware Socrates laat zien dat het omgekeerde het geval is.

Hoe maken we filosofie beschikbaar voor alle leerlingen in Nederland? Hoe overtuigen we de politiek ervan dat filosofie het enige echte “kernvak” is? Dat is de opgave waar we ons voor gesteld zien. We leven immers in een maatschappij die best wel wat minder verslavende en polariserende meningen en wat meer diep en gezamenlijk nadenken en wederzijds begrip kan gebruiken. Tegenover het *Move Fast and Break Things* van Big Tech kunnen wij het *Think Slow and Heal Things* plaatsen. Als we het vak willen zijn voor alle leerlingen, dan doen we er verstandig aan om de filosofieles nog steeds dat laboratorium te laten zijn waar vrijelijk allerlei gedachten onderzocht kunnen worden, ongeacht of die gedachten nu religieus of atheïstisch, antropocentrisch of ecocentrisch, links of rechts, woke of anti-woke zijn. Dat is ook de teneur van veel van de reacties op de rubriek Beste Baruch over de vraag of activisme (gedreven door heilige overtuigingen) en filosofie (gedreven door twijfel) samengaan.

Over die laatste vraag valt nog veel te zeggen. We willen dat gesprek graag op respectvolle wijze verder voeren in de volgende *Spinoza!* Respectvol, want we zijn een gemeenschap met een kostbare praktijk, waarvan we de kern – het plezier van gezamenlijk ergens diep over nadenken – willen behouden. Omdat we een gemeenschap zijn waarin we naar elkaar omkijken (de letterlijke betekenis van respect), beginnen we deze *Spinoza!* met het herdenken van twee geliefde collega’s die in 2025 overleden: Harm Tiggelaar en Hester Steinberg. Ik wens jullie veel leesplezier, en bedank alle schrijvers en alle andere mensen die de *Spinoza!* iedere keer weer mogelijk maken.

‘Word vrij en heel de wereld - door filosofie.’

Harm Tiggelaar

(1978- 2025)

Toen Harm in 2022 hoorde dat hij ongeneeslijk ziek was, nam hij afscheid van zijn werkende leven met De Avond van het Tiggelaarisme. Kort daarna zocht ik Harm op voor een gesprek. Toen schreef ik een stuk dat verscheen in *Spinoza!* van december 2023. Mede op basis daarvan schrijf ik dit in memoriam.

door Jesje De Schepper

Op De Avond van het Tiggelaarisme zag ik Harm zoals ik hem kende: open en sociaal. Iemand die sterk is, zonder zichzelf op te moeten blazen. Het veraste me dat hij vertelde dat hij vroeger teruggetrokken en verlegen was, dat hij stotterde. Hij vertelde over een herinnering van zichzelf als kind dat onzeker en verdrietig in de spiegel keek. Bij hem thuis in Grave legde hij me uit dat hij misschien niets had durven zeggen, als hij filosofieles had gekregen zoals hij dat later gaf. Hij zei toen niet veel in de klas. Stille kinderen in zijn les zette hij niet onder druk: 'Misschien zijn ze bezig met nadenken. Al kan het juist bij filosofie voorkomen dat stille kinderen ruimte vinden om te spreken. En dat ze dan zo sterk uit de hoek komen dat ze iedereen verbazen.' Die ruimte om te spreken in de filosofie vond Harm later pas, via het leraarschap.

Filosoof worden

Harm groeide op in een dorpje in Oost-Groningen als kind van praktisch geschoolde ouders. Van het dwingende schoolstelsel werd hij niet altijd blij, maar hij plukte er de vruchten van: intellectuele en culturele bagage. Door de verplichte leeslijst kwam hij in aanraking met

literatuur en ontdekte hij zijn plezier in het analyseren van poëzie. Dat gaf richting aan verdere ontwikkeling. Wat filosofie was, wist hij toen nog niet. Dat je het kon studeren, ontdekte hij in de studiegids van de Universiteit Groningen. Zijn vader begreep Harms studiekeuze niet direct, maar toen Harm dat stukje in die studiegids liet lezen zei hij: 'dat snap ik wel, dat past bij je'.

Leraar worden

Zijn verlegenheid en stotteren vormden flinke uitdagingen voor Harm om leraar te worden. Zich terugtrekken zou niet meer kunnen, hij moest wel spreken. Harm vertelde me dat hij juist daarom voor het vak koos: 'Ik dacht dat het me zou helpen in mijn ontwikkeling als mens.' Al aan het begin vertelde hij zijn stagebegeleider dat hij daaraan zou moeten werken om leraar te kunnen worden. Ze heeft hem daar gericht op gecoacht. In de rol van leraar leerde hij spanningen en twijfels loslaten, zodat hij op een gegeven moment minder stotterde tijdens het lesgeven dan daarbuiten.

Tijdens de eerste helft van De Avond van het Tiggelaarisme gaf Harm zijn "laatste les" aan een zaal vol oud-leerlingen. Daarin toont hij zich meester. Door de manier waarop hij met leerlingen in gesprek gaat, de aandacht waarmee hij naar hen luistert, de helderheid en rust waarmee hij doorvraagt en de erkentelijkheid voor hun inbreng.

Dat hij daarmee bijzondere ervaringen bood, bleek uit de talrijke aanwezigheid en herinneringen van oud-leerlingen: 'Sorry, ik had mijn dag niet' kon hij zeggen als hij een leerling te fel ter verantwoording had geroepen, waarop een open gesprek volgde. Volgens Harm moest je als leraar ook verantwoording af kunnen leggen aan je leerlingen, jezelf niet boven hen plaatsen. Als je ergens boos over wordt, kan dat iets met jezelf te maken hebben, daar moet je eerlijk over zijn.

Filosoof in de school

Toen Harm in 2017 werd behandeld voor botkanker, solliciteerde ik als tijdelijke vervanger.

Bij de vraag of ik net zoals Harm een "filosoof in de school" zou kunnen zijn, zakte ik vreselijk door het ijs. Ik wist toen niet hoe Harm in woord en daad had laten zien dat een "filosoof in de school" niet alleen goed is voor leerlingen, maar dat de hele school er beter van wordt. Omdat filosofen door hun reflectievermogen kunnen bijdragen aan de kwaliteit van onderwijs. Dat las ik later pas in het handboek vakdidactiek.

Verbindende leider

Dat Harm ook buiten de klas zijn verlegenheid overwon bleek uit vele getuigenissen van leden van de VFVO. Ik bel Philippe Boekstal, die twintig jaar voorzitter is geweest. Ook hij vond Harm goed gezelschap. En oprecht betrokken bij het vak en communicatief heel sterk. Hij droeg constructief bij aan de bijeenkomsten. Aan het eind van een lange nazit riep Philippe tegen Harm:

'Moet jij niet gewoon voorzitter worden?' Harm keek hem toen stomverbaasd aan. Philippe wilde wel stoppen, maar ook dat het in goede handen zou komen: wat samen met anderen al die jaren was opgebouwd mocht niet verloren gaan. Toen Harm voorzitter werd, kon hij het met alle vertrouwen loslaten.

Tijdens De Avond van het Tiggelaarisme vertelde oud-medebestuurslid Stijn Ockeloen over de rust en charme waarmee Harm zich als voorzitter presenteerde en verbinding wist te maken met iedereen die in onderwijsland wat in de pap te brokken had. Ben Bornebroek, onze huidige voorzitter, vertelde dat het nieuwe bestuur daar veel aan heeft gehad. Overal waar ze aanschoven hadden mensen een hoge pet op van onze vakvereniging en werden ze serieus genomen. Harm nam ook verantwoordelijkheid achter de schermen. Volgens bestuursleden van die tijd leidde hij vergaderingen secuur en toegewijd. Door een redactie met heldere instructies en een netwerk, zorgde Harm ervoor dat het handboek vakdidactiek vlot werd afgemaakt. Zorgvuldig droeg hij het voorzitterschap over aan Desiree. De nodige informatie had hij overzichtelijk voor haar verzameld.

Het Tiggelaarisme

Tijdens De Avond van het Tiggelaarisme sprak Harm ook over zijn eigen denken, wat hij in de klas zelden deed. Ik probeer het Tiggelaarisme kort samen te vatten:

Hoe hij gelukkig leerde leven en leert sterven besprak hij aan de hand van 'het ware, het goede en het schone dat de ziel optilt'. De kleine jongen die onzeker in de spiegel keek dacht: hier ga je het mee doen. Hij heeft zijn best gedaan, "zichzelf gegeven", vanuit de hoop dat het zin had. Hij heeft "zichzelf uitgedaagd" ondanks angsten en onzekerheden. Niet omdat hij uitging van een goede afloop, maar vanuit hoop en een groeiend vertrouwen dat het – onafhankelijk van het resultaat – zinvol was. Vanuit de overtuiging dat het zinvol was ging hij filosofie studeren, voor de klas staan, het schoolvak filosofie verder ontwikkelen, bijdragen aan de kwaliteit van het onderwijs. In de loop der jaren merkte hij dat dingen doen die zinvol zijn niet alleen bijdragen aan de zaak of aan je ontwikkeling als mens, maar dat er ook de mooiste momenten uit voortkomen. Zinvol

bezig zijn doet je genieten, en door te genieten kun je "jezelf verliezen". Je gaat op in wat plezier brengt en laat los waar je aan hechtte. Genieten is daarmee een oefening in het sterven.

Oude wijze man

Nog ruim twee jaar zag ik Harm online op foto's gezond genieten van vakanties en andere gezelligheid. Vaak met zijn vrouw Sharon, met wie hij met haar dochter Elin een gezin vormde. Dat hij nog van een gezinsleven mocht genieten gaf hem, naast verdriet omdat het langer had mogen duren, ook het gevoel dat zijn leven af was. Dat las ik in een

bericht van Harm op twintig juni 2025, waarin hij liet weten dat artsen zeiden dat zijn laatste weken waren aangebroken. Ik lees in wat Sharon na zijn overlijden schreef dat Harm zijn lijf leidend liet zijn. Sinds hij ongeneeslijk ziek was tot aan de laatste dag omarmde hij het leven: In elke dag zit wel iets moois, al is het niet groots en meeslepend. Op indrukwekkende wijze nam hij afscheid van zijn gezin, vrienden en familie. Toen zijn lijf aangaf dat het tijd was, bracht de huisarts Harm in slaap. Hij wilde waardig en comfortabel sterven. Op momenten dat hij nog wakker werd, zei hij de liefste dingen aan de mensen die hem omringden. Hij zei dat hij het fijn had, de mooiste dromen had over momenten uit zijn leven en zich rustig en goed voelde. Op 2 juli 2025 stief Harm als een oude wijze man die hij altijd wilde worden. ■

Hester Steinberg

(1954- 2025)

Op 23 juli ontvingen we het droeve bericht dat Hester Steinberg op 71-jarige leeftijd is overleden. Van 1991 tot 2017 was zij als filosofiedocent in dienst bij het Montessori Lyceum Amsterdam (MLA). Ook was zij lid van de VFVO.

In 2017 werd Hester gediagnosticeerd met de ziekte van Alzheimer. Maar volgens haar broer Rob waren de eerste tekenen van die ziekte al acht jaar eerder te merken. Hester was dus waarschijnlijk nog maar 55 toen ze erdoor werd getroffen.

Het bericht van Hesters overlijden kwam midden in de zomervakantie. Dan zijn veel mensen op vakantie. Gelukkig waren er nog genoeg mensen naar begraafplaats De Nieuwe Ooster gekomen om afscheid te nemen van Hester. En zeker de helft van de mensen die haar kwamen eren was oud-docent, oud-leerling of allebei.

Tijdens de uitvaart sprak ik met Hesters goede vriendin, Eftechia die tijdens haar toespraak in tranen uitbarstte. Zij vertelde mij dat Hester het idee had dat ze bij het MLA werd weggepest. Ik vertelde Eftechia hoe het gegaan was, hoe ontzettend moeilijk de situatie was, omdat niemand, inclusief Hester zelf, wist wat er met haar aan de hand was. Ze begreep het. Maar ik begrijp ook hoe onrechtvaardig het voor Hester gevoeld heeft.

Rob Steinberg, haar broer, vertelt dat het vooral heel moeilijk was aan het begin van haar ziekte, toen ze nog wel doorhad dat ze steeds meer controle over haar eigen leven aan het kwijtraken was. Toen ook die herinnering aan controle vergeten was, werd ze weer die hele lieve vrouw die ze altijd was. 'In het verzorgings-tehuis was ze eigenlijk altijd vrolijk', vertelt hij. 'Alle verplegers waren dol op haar.'

Bij de uitvaart kwamen herinneringen aan Hester weer boven... Samen in de trein naar Amersfoort om mondelinge staatsexamens af te nemen, want dat deed Hester ook. Ieder jaar vloog ze daarvoor naar de Nederlandse Antillen waar ze examinator en/of gecommitteerde was bij het staatsexamen filosofie. Van Hester leerde ik hoe je zo'n mondeling moet afnemen: een ervaring waar ik nog steeds van profiteer. Sinds de komst van ChatGPT krijgen onze leerlingen geen take-home-examens. Een dag na de begrafenis vertrok ik naar Italië, het land waar Hester ook zoveel van hield. Het was er heerlijk. Maar ik dacht aan Hester. Op de een of andere manier vond ik het moeilijk te verdragen als zijzelf vergeten zou worden, nadat zij zichzelf al vergeten was. Daarom besluit ik op zoek te gaan naar herinneringen aan Hester.

Een van de personen die hele goede herinneringen aan haar bewaart, is Ine Raangs, filosofiedocent aan het Corderius College in Amersfoort en medebestuurslid van de VFVO. Ine liep in het schooljaar

2005-2006 stage bij Hester: 'Van haar heb ik leren lesgeven, vertelt ze. 'Ik weet nog een keer dat een meisje mascara opdeed tijdens de les. Daar zei ze toen wel wat van, maar ze zei ook dat het goed is als zoiets gebeurt, omdat het een teken is dat leerlingen zich op hun gemak voelen in de klas. Dat leerlingen zich op hun gemak voelen, is uiteindelijk het allerbelangrijkste, zei ze. Hester kende de leerlingen. Ze kon waanzinnig goed observeren en stelde hun veel gerichte vragen. Ik vond de lerarenopleiding verschrikkelijk, maar bij Hester in de klas was het fijn. Zo ontdekte ik dat ik dat ook zelf wilde: een leraar zijn bij wie leerlingen zich op hun gemak en prettig voelen.'

Hester is in 1991 door oud-filosofiedocent aan het MLA, Humberto Schwab in dienst genomen, nadat ze (zelf oud-leerling van onze school) een periode stage bij ons had gelopen. Er waren meerdere kandidaten voor de functie van filosofiedocent, maar Hester was in de woorden van Humberto 'rustig, behoedzaam en wijs'. Humberto: 'Zij was integer, betrokken en een baken van vertrouwen voor leerlingen'

Toen Philippe Boekstal drie jaar later ook werd aangenomen, vormden zij met zijn drieën de filosofieafdeling van onze school. Philippe schrijft daarover: 'Hester was een gevoelig en empathisch mens.

Deze eigenschappen in combinatie met haar sterke analytisch denkvermogen maakte haar tot een geliefde en betrokken filosofiedocente, een docente

die ook altijd tijd maakte voor leerlingen die om wat voor reden extra ondersteuning nodig hadden.'

Philippe herinnert zich hoe gestructureerd Hester was in haar lessen, waarin zij de inhoudelijke kern volgde met oog voor details. 'Ik was

altijd jaloers op haar bordgebruik, zeker in de tijd dat we nog met krijt schreven. Waar ik zelf op een gegeven moment helemaal onder het krijt zat na verwoede pogingen iets leesbaars te produceren, blonk Hester uit in schematisch overzicht en leesbaarheid.'

Philippe: 'Haar oog voor detail bleek ook tijdens onze filosofiewerkweken in de natuur. Vaak was Hester even zoek omdat ze tijdens een groepswandeling vertraagde en in stilte verzonken was bij een bijzonder plantje dat niet opgemerkt werd door de luidruchtig doorlopende groep. Even leek ze los van de realiteit van de anderen, zoals Thales van Milete als eerste filosoof in onze traditie in een kuil was gevallen omdat hij volgens de overlevering verwonderd opging in het hemelgewelf boven hem.'

Philippe noemt het 'tragisch en verdrietig dat onze gedeelde realiteit voor Hester door haar ziekte steeds verder uit zicht kwam. Sommige details werden erg groot, soms werd de inhoudelijke kern een detail. En die details zijn er nu ook niet meer.'

Dat Hester zo geliefd was bij leerlingen hoor ik van

**'Zij vergat
zichzelf, maar wij
herinneren haar.'**

verschillende kanten. Oud-leerling Kim Allaway die van 1997 tot 2001 bij Hester in de klas zat en nu zelf docent Engels is op het Coornhert Lyceum in Haarlem schreef mij over haarfijne herinneringen aan Hester als docent: 'In de onderbouw kregen we een tijdje filosofielessen van haar op de dependance en toen wist ze mij enorm te enthousiasmeren voor het vak. Ik heb het uiteindelijk ook als examenvak gekozen. Ik vond de open socratische gesprekken altijd heel prettig. Hester zorgde voor een sfeer waarin iedereen respectvol met elkaar omging. Toen ik een keer te laat kwam in de les, verwerkte ik Sartre in mijn verantwoording en vertelde eerlijk dat ik geen zin had die ochtend, muziek aan het luisteren was en te laat vertrokken was en verder geen goed excuus had. Toen besloot Hester dat ik geen teltaatbriefje behoefde te krijgen.' 'In mijn examenjaar ging het niet goed met me. Hester belde toen om te vragen hoe het met mij ging en om lesstof te bespreken die ik gemist had omdat ik afwezig was geweest. Ik voelde me als leerling echt door haar gezien. Nu ben ik zelf docent en besef ik hoe belangrijk het is dat een leerling zich gezien voelt.'

Op zoek naar alles wat ik nog kan terugvinden van Hester vind ik een oude email van haar: heel gedetailleerd, maar ook met humor en een lichte ironische kritiek op mijn eerdere mail. De mail is uit 2009, het jaar waarin volgens Rob de eerste tekenen van haar ziekte zichtbaar zouden worden. Dat laat die mail niet zien. Maar vanaf dat jaar zou het geleidelijk steeds slechter gaan.

Voor haar partner, John van der Veen, was dat waarschijnlijk nog wel het moeilijkste om te accepteren. John was oud-conciërge van onze school en kampte zelf ook met zijn gezondheid. Een relatie tussen een docent en een conciërge was overigens ongebruikelijk. Daar werd wel over gesproken. Maar Hester trok zich daar niets van aan. Ik kan helaas niet meer aan John vragen hoe hij het allemaal heeft beleefd, want John stierf op 20 januari 2024, anderhalf jaar voor Hester.

Ook voor de goede vriendinnen van Hester was het moeilijk. 'Het was heel akelig om haar te zien verdwijnen', zegt Anne Marie van der Louw, Hesters oudste vriendin. Ze kenden elkaar al sinds de kleuterschool. Een andere vriendin, die met Hester samen op het MLA zat en daar later haar collega was is Esther van Schoten. Zij vertelt: 'Na het MLA is Hester de Sociale Academie in Hengelo gaan doen. Maar eerst hebben we samen veel gereisd: naar Praag, Londen, Ierland. Hester hield van reizen en lezen en had echt een talenknobbel. Italiaans en Grieks pakte ze zo op. Ze was een heel fijn mens,

lief, bescheiden. Ze was mijn goede vriendin, die ik ontzettend mis.' Hester was geschoold in de analytische filosofie. Zij hield zich bezig met logica en taal. Haar scriptie ging over het belang van taal voor het menselijk denken, ook wel bekend als de Sapir-Whorf-these. Ik probeer nog meer van Hester als filosoof te weten te komen door Femke Takes te bellen, die ook op de begrafenis was. Femke is de partner van een neef van Hester, universitair docent aan de Universiteit Nijmegen én filosoof. 'Hester en ik hadden een familierelatie', vertelt zij. 'We bespraken geen filosofische theorieën Maar als je allebei filosoof bent, heb je wel een connectie. We hadden allebei een

neiging tot beschouwelijkheid. Wat ik mooi van haar vond, was daarnaast haar oog voor detail. Ze had altijd een knipseltje of een leuk ideeetje.'

Door deze gesprekken word ik ook benieuwd naar het gezin waar Hester uit komt. Daarom bel ik Rob die in Bali (Indonesië) woont. Hun gemeenschap-pelijke vader blijkt een verre van makkelijk leven te hebben gehad. Hij, een joodse man, verloor zijn joodse vrouw en drie kinderen in de oorlog. Na de oorlog trouwde hij opnieuw met

de moeder van Hester en zo kon zij geboren worden in 1954. Het huwelijk tussen de ouders van Hester hield geen stand.

'Als kinderen hadden Hester en ik weinig contact', zegt broer Rob. 'Hester was zeven jaar ouder. Later veranderde dat. Toen ontdekten we een gedeelde liefde voor eten hadden en hetzelfde gevoel voor humor die niet door iedereen begrepen werd. In een restaurant op vakantie in Italië dachten we samen een roman uit naar aanleiding van de mooie namen die op de wijnflessen stonden en die we in verband brachten met bepaalde karakters voor onze roman. Daar konden we dan ontzettend veel lol mee hebben.'

'Wat mij het meeste bijstaat, is dat ze altijd weloverwogen was en diep nadacht voordat ze wat zei. Ze had oog voor zowel de absurditeit en als relativiteit van dingen. Ze kon heel serieus en onderzoekend zijn en tegelijkertijd was ze heel relaterend en keer ze met een lichte ironie naar de wereld. In het besef dat alles tijdelijk en ook niet zo belangrijk is.'

Esther vertelde mij dat Hester naarmate ze ouder werd 'steeds joodser' werd, 'een mooie joodse vrouw'. Ik herinner mij niet dat ik het ooit met Hester over het jodendom heb gehad, maar daarin wordt een bijzondere nadruk gelegd op herinneren. We mogen sommige dingen niet vergeten. Ook Hester Steinberg niet.

Yoram Stein

Actualisatie examenprogramma's:

Balans, draagvlak en de kracht van filosofie

door Brigitte Bloem

Het vernieuwen van examenprogramma's is een delicaat en complex proces. De subcommissie filosofie en de advieskamer filosofie werken samen aan toekomstbestendige examenprogramma's die ruimte laten aan de kracht van individuele docenten en tegelijk voldoende richting en duidelijkheid bieden.

De subcommissie filosofie bestaat uit docenten, vakexperts en een curriculumontwikkelaar waaronder vakexpert, docent en lid van de commissie Philippe Boekstal, curriculumontwikkelaar Arjan Koek van SLO, en Ben Bornebroek, docent en vanuit de VFVO lid van de advieskring. In afstemming met de andere mens- en maatschappij-vakken en onder leiding van een procesregisseur werken zij in twee jaar tijd toe naar nieuwe, toekomstbestendige

examenprogramma's filosofie voor havo en vwo. De vakkamer filosofie als onderdeel van de advieskring, met vertegenwoordigers uit het veld, geeft op een aantal vaste momenten advies op de tussenproducten van de commissie. De leden van de advieskring halen daarvoor feedback op bij hun achterban. De feedback wordt gebundeld en besproken met de commissie. Zomer 2026 worden de examenprogramma's filosofie in concept opgeleverd.

Breed betrokken veld

"Filosofie stelt al eeuwenlang dezelfde vragen", zegt Philippe Boekstal, "maar de manier waarop we naar die vragen kijken, verschuift. Perspectieven veranderen. De huidige examenprogramma's gaan al bijna twintig jaar mee. Nieuwe filosofische inzichten, wetenschappelijke ontwikkelingen en moderne vakdidactiek, met de nadruk op het oefenen van vaardigheden, vragen om een herzien

kader, waardoor filosofie past bij de leerlingen en docenten van nu en straks."

Curriculumontwikkelaar Arjan Koek vult aan dat de eindtermen uit 2006 destijds bewust globaal zijn geformuleerd. "Met name voor beginnende docenten is het juist fijn als er meer handvatten zijn. Daar werken we ook aan."

Nieuwe examenprogramma's filosofie: tussen vrijheid voor docenten en houvast voor leerlingen

Arjan Koek van het SLO in gesprek met Philippe Boekstal

OCW gaf SLO de werkopdracht, SLO heeft op basis van die werkopdracht het proces ingericht. De subcommissie filosofie bestaat uit zes leden, van wie een deel voor de klas staat. Naast de commissie speelt de vakkamer filosofie, onderdeel van de advieskring mens en maatschappij, een belangrijke rol. Daarin zitten vertegenwoordigers van organisaties die relevant zijn voor het vak. In het geval van filosofie zijn dat het Netwerk Filosofie, de VFVO, en Filosofie Oost-West.

Ben Bornebroek, lid van de advieskamer, ziet een grote betrokkenheid vanuit het veld: “Het animo om mee te praten is groot. Veel filosofiedocenten zijn eenpitters op hun school. Dan is het heel waardevol om via de vakvereniging collega’s te spreken en samen te reflecteren.”

Er is veel ruimte voor inspraak, schetst Ben. Niet alleen tijdens regionale bijeenkomsten en digitale overleggen, er is ook een actieve online community. “Die brede betrokkenheid zorgt niet alleen voor draagvlak, maar ook voor scherpe, waardevolle feedback.”

Overladenheid: voorkomen in plaats van genezen

Na de ontwikkeling van de karakteristiek en het raamwerk filosofie is de commissie volop bezig met het schrijven van een eerste selectie van concepteindtermen. Hierbij startte de commissie met het formuleren van filosofische vaardigheden en praktijken. Vervolgens worden de eindtermen over

ethiek en filosofische antropologie geschreven. Wanneer de commissie tussenproducten oplevert, kijkt de advieskring kritisch mee. De spanning tussen specificiteit en ruimte is in bijna elk vak herkenbaar, maar speelt bij filosofie extra sterk. Philippe: “We willen diverser en accurater worden, maar hoe specifiek moet je dan zijn? Als je té concreet wordt, ontstaat overladenheid. Ben je te globaal, dan missen docenten richting.” Ben herkent dat: “In de filosofie heeft elke positie een tegenpositie. Als je alles wilt opnemen, krijg je automatisch overladenheid. Docenten willen juist ruimte om het vak op hun eigen manier vorm te geven.” Een voorbeeld van een belangrijke ingreep, die volgde op het advies van de kamer op het raamwerk, ging over de filosofische antropologie, die niet als apart domein was opgenomen. Het idee van de commissie was in eerste instantie om de antropologische vragen naar ‘de mens’ verspreid in andere domeinen op te nemen. Maar uit de eerste adviesronde bleek dat dit niet bevorderlijk was om de overladenheid tegen te gaan. Het risico bestond daarmee dat de belangrijkste vragen over de mens onvoldoende zouden worden besproken. Daarom werd in de tweede ronde besloten de filosofische antropologie weer als apart domein op te nemen.

Spanning tussen vrijheid en houvast

“Ook een herkenbaar curriculum is belangrijk”, benadrukt Ben. “Leerlingen moeten kunnen

begrijpen wat er in de lessen gebeurt.” De spanning tussen vrijheid en houvast is volgens alle betrokkenen lastig. Het is een zoektocht naar de juiste balans. “In gesprekken binnen de commissie wordt stevig gediscussieerd, maar steeds met een gedeelde overtuiging. We zijn kritisch op elkaar”, zegt Philippe, “maar we vinden elkaar in onze betrokkenheid bij leerlingen en docenten.”

Arjan ziet diezelfde balansvraag terug bij andere vakken, maar vindt dat filosofie een eigen dynamiek heeft: “We willen docenten vrijlaten in hun lessen, maar er moeten ook examens worden gemaakt waar leerlingen mee uit de voeten kunnen. Dat maakt het complex.” Volgens Philippe geldt bovendien dat de docent altijd zelf verantwoordelijk blijft: “Of de eindtermen straks iets specifieker of juist globaler zijn: een goede docent weet daarin zijn of haar weg wel te vinden. Het gaat erom dat er betekenisvol filosofieonderwijs gegeven wordt.”

Schoolexamen en centraal examen

Filosofie is een van de weinige vakken met wisselende examenonderwerpen, die elke vier jaar worden vernieuwd. “Deze afwisseling is bij de meeste docenten en ook bij leerlingen geliefd, vooral ook omdat je daarmee goed aan kunt sluiten bij de actualiteit”, benadrukt Arjan. “Het past bij ons vak en het houdt de filosofie levend.” Hoe dat straks vormkrijgt, is nog onderwerp van onderzoek. “We verkennen scenario’s, ook in overleg met Cito en het College voor Toetsen en Examens (CvTE)”, legt Arjan uit. “Zeker is dat kwaliteit én uitvoerbaarheid voorop staan.”

Diversiteitsopdracht

Hoewel filosofie op de meeste scholen in de onderbouw niet als apart vak gegeven wordt, kijkt de commissie wel bewust naar een doorlopende leerlijn. Arjan werkte namens SLO ook mee aan de kerndoelen mens en maatschappij. “Daarin is ruimte gemaakt voor morele en ethische afwegingen en denkwijzen die raken aan sociale filosofie”, licht hij toe. Bovendien is er ook een sterke link tussen burgerschap en filosofie. “Filosofie kan bij uitstek ruimte bieden, een oase zelfs, om in een veilige sfeer na te denken over belangrijke vraagstukken. Juist in deze tijd van polarisatie is dat heel belangrijk”, stelt Philippe. Hij ziet hoe leerlingen floreren wanneer er ruimte is voor kritische vragen en onverwachte perspectieven. “Het vak creëert een plek waar meerdere perspectieven naast elkaar kunnen bestaan en waar leerlingen leren redeneren, twijfelen en onderzoeken.” Dat sluit aan bij de diversiteitsopdracht van filosofie, dat het curriculum recht moet doen aan

Examenprogramma filosofie in de maak: laatste kans voor feedback in februari

de diversiteit in de samenleving door de keuze van onderwerpen, begrippen en verschillende filosofische denkers of stromingen bij die onderwerpen en begrippen. Ben: “Juist ook de niet-westerse perspectieven zijn belangrijk. Het vak moet inclusiever worden.” Arjan

vult aan dat diversiteit bovendien betekent dat iedereen mag meedenken en meedoen, “en dat we dus niemand uitsluiten.”

Finale consultatieronde

Voor februari 2026 is de laatste tussenversie van het vernieuwde examenprogramma voorzien. “Dat is voor alle betrokkenen en belanghebbenden dé mogelijkheid om het concept-examenprogramma filosofie in zijn geheel te zien”, benadrukt Ben. “Heel belangrijk, want dat is hoe het er in de komende jaren uit zal zien.” De filosofiedocenten zullen via de website van de vakvereniging, via nieuwsbrieven en per mail op de hoogte worden gehouden van de mogelijkheden tot het geven van feedback. “Het eigenlijke curriculum wordt in de klas gemaakt”, zegt Arjan, “maar voor een stevig fundament luisteren we nu naar zoveel mogelijk stemmen.”

Als de volledige set concepteindtermen en de verdeling over SE en CE is uitgewerkt, gaan de conceptexamenprogramma’s filosofie de fase van beproeven in. Daarbij geven scholen hun feedback op de haalbaarheid en bruikbaarheid. Vervolgens worden de definitieve examenprogramma’s opgeleverd.

Constructieve samenwerking

Het proces is complex, gelukkig is de samenwerking sterk. De leden van commissie en advieskring benadrukken hoe constructief de samenwerking is. Zoals Philippe het samenvat: “We hebben altijd de leerling en docent voor ogen. Dat is waar we het voor doen.” En dat is precies waarom de vernieuwing van het filosofiecurriculum niet alleen een technische opdracht is, maar een gezamenlijke zoektocht naar goed en betekenisvol filosofieonderwijs voor nu en in de nabije toekomst. ■

Meer weten? Kijk op:

www.actualisatie-examenprogrammas.nl/mens-maatschappij

Hier kun je je aanmelden voor updates over het traject.

In november 2025 zijn de definitieve concept-kerndoelen mens en maatschappij voor het primair onderwijs en de onderbouw van het voorgezet onderwijs gepubliceerd. Meer informatie hierover is te vinden op:

www.actualisatiekerndoelen.nl

Voor deze rubriek vragen we filosofiedocenten om te reageren op een “brief aan Baruch”. Reacties worden geredigeerd en anoniem gepubliceerd.

door Jesje De Schepper

Beste Baruch,

De afgelopen jaren groeit mijn angst dat filosofen het vak van binnenuit aan het uithollen zijn door activisme. Activisme staat haaks op filosofie. Denken waarbij het doel de middelen heiligt en de uitkomst bij voorbaat vaststaat, hoort niet thuis in de filosofie. Zeker niet in het onderwijs met de pretentie dat we leerplichtige minderjarigen ‘zelf na leren denken’.

In de vorige *Spinoza!* werd door ‘Zeker geen Vleeseter’ ironisch beschreven dat het nieuwe examenonderwerp eindelijk is geschreven door mensen met het ‘juiste normatieve perspectief’. Ik deel zijn zorgen.

In de *Spinoza!* over het nieuwe havo-eindexamen brachten alleen zijn brief en de bijdrage van Sebastien Valkenberg een beetje lucht in de verstikkende eensgezindheid van de andere auteurs. Samen met het linkse woke wortelactivisme dat onder filosofiedocenten heerst vormt die eensgezindheid een giftige cocktail die ons verzwakt en filosofie als schoolvak onzinnig kan maken. Blind door activisme en zonder weerwoord lijken filosofiedocenten niet meer in staat te zien dat ze in cirkels hun eigen aannames bevestigen en met stromannen strooien: Iedereen met een solide rationeel denkvermogen ziet dat vlees eten slecht is. Dat blijkt wel uit het feit dat er geen goede denkers gevonden kunnen worden om een andere positie te vertegenwoordigen. En uit het feit dat mensen wel dieren eten die daarvoor gedood zijn maar het voor de lol martelen van huisdieren veroordelen blijkt hoe hypocriet ze zijn. Ja, want dat logisch natuurlijk...

Het idee dat neutraal onderwijs onmogelijk is wordt aangegrepen om eigen overtuigingen zoge-

naamd socratisch door kinderkeeltjes te schuiven. Zogenaamd, omdat weerwoord van evenwaardige intellectuele gewichtsklasse in het klaslokaal ontbreekt. Dat maakt het vak filosofie bijzonder onaantrekkelijk voor kinderen met een andere positie: een spel waarin je alleen maar kunt verliezen is al snel niet leuk meer. En het leert je ook niet – met vallen en opstaan – zelf nadenken. Tieners gaan dat verhaal ook niet slikken en filosofieklasjes worden kleffe eensgezinde clubjes die door zelfstandig denkende tieners worden gemeden als de pest. Dat vrees ik als het zo doorgaat, beste Baruch.

Het zou misschien helpen als activistische docenten intellectueel sterk weerwoord uitnodigen in de klas. Maar activisten worden in het algemeen niet zo blij van weerwoord, een kwaliteit die filosofen wel (zouden moeten) hebben. Door woke activisten worden andersdenkenden al snel in het hospice van oude witte mannen gezet. Een vooruitzicht dat vast maakt dat velen wijselijk zwijgen. Wie toch waagt om te proberen een redelijk gesprek mogelijk te maken, lijkt dat activisten aaiend met zijden handschoenen te moeten doen. Zo hebben de activisten die met een woke bezem het vak willen vernielen het halve themanummer over vakvernieuwing weten te koloniseren. Maar ach, u merkt het vast al. Ik wind me hier zelf vreselijk over op. Waardoor ik geen haar beter ben dan wie ik bekritiseer. En daarom zwijg ik maar. Hoe kom ik uit deze impasse beste Baruch? Graag uw wijze raad.

Hoogachtend,
DE ANTI-ACTIVISME ACTIVIST!!!!!!!!!!!!!!!!!!!!!!
!!!!!!!!!!!!!!!!!!!!!!!!!!!!!!!!!!!!

Reacties uit ons dierenrijk

Een flinke plensbui werd opgewekt. Veel dieren reageerden. Geen wonder! Als bioloog is het mijn rol om die reacties in kaart te brengen. Ze spraken in het struikgewas, onder water, aan de oevers, of in de bodem. Sommigen vlogen hoog voorbij, of op mij af. Een groep dieren schuilde onder een paar grote bomen, en sprak daar in verschillende talen door elkaar heen. Beperkte meetinstrumenten beïnvloeden mijn data. Ook een bioloog is een dier, gebonden aan plaats en tijd. Alleen vanaf daar kon ik observeren. De werkelijkheid is veel rijker. Met hoge achting voor diversiteit heb ik ook talen die ik niet begreep proberen op te tekenen.

Nederig presenteer ik u het resultaat:

Schildpad: Ik schrik hiervan en vind het onfatsoenlijk.
Kluut: ja, onnodig lomp en kwetsend!
Ekster, ijsvogel, kwartel+10: Eens!
Muis: Heel naar, en waarom!???
Tijger: Het was veel te droog!
Schildpad: En daarom dit?!
Tijger: Er moest iets gebeuren.
Kikker: Ja, en hoe anders?
Egel: Moeten wij daar antwoord op geven?
Oeverzwaluw: Ja, ik zal ook eens op iemand gaan schijten! Nu geen tijd voor, heel lang aan mijn nest gewerkt. En dan dit!
Ekster, ijsvogel en kwartel+5: Ja!

Tijger: Mol vond het gevaarlijk. Veel dieren vinden het kwetsend en lomp.
Vos: Oh nee, wat verschrikkelijk!
Tijger: Hoezo? Het was toch lomp? En je bent toch ook een olifant?
Die: Ik dacht dat ik een vos was. Maar misschien een verdwaalde chihuahua?
Ben ik een olifant? Ik voel me...ik weet het niet. Misschien een konijn.
Tijger: Hoe dan ook: Het is lekker nat, overal actie. Het loopt wel los.
Konijn: Ja, dat is precies het probleem!
Tijger: Jij bent inderdaad een konijn! Ik ga een eind lopen en even wat drinken. Heerlijk! Zou jij ook moeten doen.

Schildpad: Wat is de vraag precies? Waarom deze woorden?
Specht: Wel weer heel filosofisch van ons: direct een metadiscussie: Waarom deze stellingen? Wat betekenen de stellingen? Geen argument gehoord.
Bever: Geen filosofenfittie zonder een metaperspectief.

Sprinkhaan: Die briefschrijver geeft zo heel conservatief NL munitie om het vak filosofie af te schaffen.

Koolmees: Niet als we vertellen wat we doen, toch?

Specht: Komt goed. Denken is denken, probeerde Kant ook duidelijk te maken.

Sprinkhaan: Ik ben al sinds mijn studie klaar met al die kantiaanse GUYS!

Als je een leerling aanspreekt op racistische denkbeelden is het woke indoctrinatie? Weet niet hoor...

Specht: Stroman

Koolmees: Kant is tegelijkertijd degene die voor de absolute waardigheid van het individu pleitte waar jij in je kritiek een beroep op doet.

Sprinkhaan: Trotse kantianen.

Specht: Nee hoor.

Koolmees: Het gaat niet om -iaan te zijn. Het gaat om het kritisch recipiëren van argumentatie.

Sprinkhaan: Zo grappig en typisch wie weer Kant aan het verdedigen zijn.

Specht: Ja, ben ik typisch? Fijn dat je me nu al kent.

Koolmees: ah, sprinkhaan, als jij het zegt is het geen seksisme?

Sprinkhaan: Ik vind Kant ook wel vet hoor in bepaalde dingen

Koolmees: Ja, misschien omdat jij een beroep doet op universele waarde en rechten. Terwijl hij dat filosofisch heeft proberen te gronden.

Sprinkhaan: Ja, maar alleen voor bepaalde mensen.

Specht: Nee, voor alle mensen, omdat alle mensen de rede hebben.

Koolmeesje: Precies, de rede is universeel.

Specht: Kijk, zijn wij nou woke brainwashers of kritische denkers?

Bonobo: De “rede” is eeuwenlang gebruikt om iedereen die het niet zou hebben (“wildern”, vrouwen, dieren) weg te zetten als minderwaardig.

Bever: Het doel van filosofie is toch niet om leerlingen het juiste normatieve perspectief op een bordje te geven? Dat denkbeelden als die van Nietzsche ook een plek hebben in ons curriculum maakt ons vak juist anders dan maatschappijleer of godsdienst. De ene week een racist, dan een feminist,

dan een seksist, dan een autocraat. Juist mooi: zoveel mogelijk perspectieven! Vertrouw erop dat die leerlingen zelf wel kunnen bedenken dat ze na een lesje Nietzsche geen zwakke medemensen gaan omleggen.

Sprinkhaan: Tuurlijk, maar je mag het er wel bij vertellen toch?

Bever: Essentieel. Beetje historisch besef bijbrengen.

Sprinkhaantje: En ook de gevolgen ervan in de context van de geschiedenis en westers superioriteitsdenken dat nog steeds doorwerkt in onze canon.

Lynx: Laten we ons richten op de inhoud van de brief. Ik denk dat het noodzakelijk is dat we kritisch blijven naar onszelf en dat dit soort geluiden niet mogen ontbreken. Als ik mijn leerlingen vraag wat ze vinden van het nieuwe examenonderwerp lopen ze zacht gezegd niet over van enthousiasme. De weergave van standpunten in de syllabus wordt op een aantal vlakken als eenzijdig ervaren en nodigt niet echt uit tot discussie. Kritiek op de wreedheden in de bio-industrie delen ze, maar dat weerhoudt ze er niet van om vlees te eten net als andere vleeseters in het dierenrijk. Als we leerlingen "perspectivistische lenigheid" willen bijbrengen mogen we dat zelf ook best iets meer laten zien bij de invulling van een examenonderwerp. En rekening houden met de doelgroep. Ik ben bijvoorbeeld benieuwd hoe andere havo-leerlingen naar het nieuwe onderwerp kijken. Krijgen jullie vergelijkbare reacties als ik, of juist hele andere?

Mug: Herkenbaar hoor. Er zitten wel antropocentrische standpunten in de nieuwe havo cse syllabus, maar leerlingen ervaren het toch echt als een preek. Ik heb wel vertrouwen in collega filosofiedocenten dat ze alle perspectieven toestaan. Maar deel het ongemak over dat onze syllabi normatiever worden. Ook begrijpelijk, als je zo enthousiast bent over een onderwerp dat je er een hele syllabus over wilt schrijven. De nieuwe vwo syllabus is trouwens totaal niet normatief, maar die gaat ook niet over ethiek of politieke filosofie. De vorige syllabus havo over democratie vond ik super qua diversiteit en aantal

Honingzwam: Je kan toch ook als docent zelf meer diversiteit in argumentaties aanbrengen? Is dat niet je taak als docent? Ik heb dat gedaan bij het onderwerp dieren eten. Bovendien hoeven leerlingen de argumenten niet over te nemen. Ze moeten die kennen en kunnen toepassen, maar moeten die ook kunnen evalueren en op waarde kunnen schatten.

2 JANUARI 2026

Generalisatie – het trekken van brede conclusies uit individuele gevallen – is volgens filosoof Édouard Glissant (1928-2011) een vorm van totalitair denken. Het dwingt een complexe wereld in één kader en plaatst verschillen in een hiërarchie. Glissant verzet zich tegen deze manier van denken, die volgens hem geworteld is in de verlichting en koloniale structuren. Wie afwijkt van de dominante norm wordt buitengesloten of moet zich aanpassen. Dat is geen vrije keuze, stelt hij. Zijn alternatief? Het recht op ondoorzichtigheid: het recht om niet volledig begrepen te worden. Alleen zo blijft er ruimte voor werkelijke verscheidenheid – zonder dat die in systemen wordt gevangen.

Tijger: Plots uit de lucht.

Konijn: Ja, van Adelaar.

Tijger: Raar! Waarom uit de hoogte op een briefje?

Konijn: Vanuit de lucht ziet Adelaar soms dingen die belangrijk zijn.

Tijger: Jij neemt alles veel te serieus konijn!

verschillende perspectieven. In vergelijking daarmee is de nieuwe over natuur wat eenzijdiger. Absolute dieptepunt is voor mij nog steeds het Goede Leven en de Vrije Markt. Dat was niet alleen normatief, maar ook erg eenzijdig en zwak onderbouwd. Maar het was in ieder geval niet woke.

Werkbij: Ik vind het niet erg filosofisch van de briefschrijver om het woord "woke" te gebruiken. Duidelijk geen onderzoek gedaan naar de herkomst van het woord en dat het ingezet wordt om een extreemrechts narratief te voeden, en daar op deze manier aan bij te dragen. Of ben ik nu weer te woke? Misschien heb ik morgen tijd om "anoniem" te reageren op de angstkreten die keer op keer weer worden geslaakt over deze zeer controversiële nieuwe syllabus.

Sprinkhaantje: Dat hele anti-woke standpunt is zo saai! Panta Rhei toch? Alles verandert de hele tijd. Dat hoort juist bij filosofie. Is woke daar niet een onderdeel van?

Beer: "Woke" wordt gebruikt voor negatieve framing.

Koala: Zou het niet beter zijn om "woke" op te eisen als geuzennaam? Ergerlijk voor mensen die bang zijn voor verandering, ondermijnend voor onrechtvaardige machtsstructuren. Wie wil er niet streven naar bewustwording van machtsstructuren die monden snoeren en kennis reproduceren die hen goed uitkomt? Maar de wereld staat niet stil: Stay woke!

Sprinkhaan: Ja, woke-pride!

Koala: Ja, maar hoe blijf je woke? Of denk je dat vrouwen niet kunnen vervallen in superioriteitsdenken? Omdat ze....beter zijn? Of redelijker? Zoals bonobo aangaf is het argument dat anderen onredelijk zijn door de eeuwen heen vaak gebruikt om andersdenkenden de mond te snoeren.

Sprinkhaan: Spreken vanuit een ervaring van onderdrukking en/of medeleven met andere gemarginaliseerde groepen is iets anders dan superioriteit.

Adelaar: Staat het uitdagen van het dominante discours niet centraal in deze discussie? Dat dominante discours nu als andersdenkend framen is misschien de omgekeerde wereld. In de filosofieles bieden we meerdere perspectieven ten behoeve van een grotere denkruimte en daartoe mogelijke alternatieven ten opzichte van het veronderstelde "gewoon" dat mogelijk gewelddadig is.

Koolmees: Als filosofie onmiddellijk politiek is, ben je die grotere denkruimte kwijt.

Bonobo: Maar de vraag van de anti-activisme activist is toch politiek-filosofisch? Over de angst dat ons vak te woke wordt? Woke is voor mij 'wakker', empathisch alert. Woke types zien eerder (maar helaas soms eeuwen te vroeg) misstanden als dierenmishandeling, hoe fout slavernij is of dat vrouwen, minderheden en lhbtqi, kortom: de Ander, wordt onderdrukt. Fascisten zien dat wel, maar vinden het terecht, om diverse redenen. Maar veel gewone mensen verdedigen idd ook de heersende normen uit angst voor verandering.

Uil: Mijn advies: hou activisten het volgende citaat van André Gide voor: 'Geef hen die de waarheid zoeken, twijfel aan hen die haar hebben gevonden'.

Koolmees: Ik kan niets met de term "woke" als je daarmee de wereld opdeelt in woke en niet woke mensen. Het is niet zo opmerkelijk om tegen onderdrukking te zijn. Wat is onderdrukking precies? Hoe komen we te weten wie er onderdrukt zijn? Hoe moeten we daar mee omgaan? Welke diverse argumenten spelen daarbij een rol? Kunnen we die ook bekritisseren? Dat vind ik filosofie bedrijven

Bever: Misschien maakt de term "woke" deze discussie onnodig polariserend: het gaat niet over Baudet versus woke of zo. Er speelt een reële zorg over wat het vak filosofie is. We moeten niet het vak van het opgeheven vingertje worden. Dat gaat best prima, maar is wel iets om in de gaten te houden. Ik vermoed dat de Partij voor de Dieren bovengemiddeld populair is onder filosofiedocenten. Dat is potentieel een probleem. Principieel omdat filosofie een vak is waar alle perspectieven behandeld worden. Maar ook moet het zoveel mogelijk leerlingen aanspreken om hen filosofie te kunnen bieden. Het nieuwe onderwerp havo schrikt mijn leerlingen (Friesland, boerenkinderen) af.

Werkbij: Wel leuk dat de discussie iedere keer terugvoert op de vraag: Wat is filosofie en wat het moet zijn?

Sprinkhaan: Ik denk dat de verschillende antwoorden daarop ook komen door (sorry voor m'n niet-woke ageïsme) generatieverschillen. En aan waar je filosofie gestudeerd hebt.

Wesp: Daar heb je gelijk in Sprinkhaan. Aan de UvA mogen sinds 2021 zeer verschillende oude wijze mannen hun kennis niet meer delen, omdat ze te oud zijn.... Van gehoord of nog les van gehad? Goed dat je ageïsme ook zelf opmerkt.

Sprinkhaan: Wel gehoord van het drama, maar geen les van hen gehad. Ik zat meer in de praktische/politieke theorie-hoek.

Raaf: Het allerbelangrijkste is volgens mij dat een leerling in de filosofieles de ruimte voelt om zijn of haar standpunt in te nemen en te verdedigen. Juist als een methode of syllabus een bepaald standpunt inneemt. Leerlingen voelen heel goed wanneer ze vrij zijn en wanneer hen een bepaalde manier van denken wordt opgelegd. Ik laat mijn eigen standpunt het liefst zo lang mogelijk achterwege en probeer het

Woordwolk

Het zou zomaar kunnen... Tenminste, als ik deze tijd gebruiken zou om de ethiektoetsen na te kijken. Ja, in dat geval kon ik morgen de hele dag op de bank liggen. Wanneer had ik dat nou voor het laatst gedaan, de hele dag op de bank liggen? Er was ooit een tijd dat ik dagenlang op de bank lag, soms wekenlang, ik weet 't zeker. Als ik even m'n ogen sluit zie ik mezelf daar zo liggen, op die bank. Een goed boek in m'n schoot, zo'n boek om helemaal in op te gaan. Een stomende pot thee binnen handbereik en de verzamelde werken van Erik Satie op de achtergrond, één brok sereniteit. Dieper en dieper verdwijn ik dat boek in, tot ik op zeker moment merk dat de thee koud en het om me heen donker is geworden. Als ik naar de keuken loop om nieuwe thee te zetten, zie ik dat de poes van alles om heeft gegooid om mijn aandacht te trekken. Natuurlijk, hij had allang moeten eten. Ik geef hem een driedubbele portie. Waar de rest van mijn gezin zich in deze fantasie bevindt weet ik niet, maar opeens zitten we met z'n allen een gezelschapsspel te spelen. En niet zomaar een gezelschapsspel, maar een gezelschapsspel dat we zelf verzonnen hebben. Oei oei oei, wat een creativiteit! Daarna *bingen* we alle seizoenen van een razend goede serie die helemaal niemand kent, zodat we de komende tijd iedereen die serie aan kunnen raden, totdat iedereen zo gek van ons wordt dat ze die serie ook maar gaan *bingen* en dan toch wel moeten toegeven dat het het beste is wat ze ooit hebben gezien.

Daarmee blijken wij wel over zo'n buitengewone smaak te beschikken dat niemand ons ooit meer iets durft aan te raden, waardoor wij opeens een heel rustig leven krijgen, zonder de constante druk dat we van alles moeten gaan zitten kijken. In plaats daarvan kunnen we nachtenlange strandwandelingen maken en heel veel ijsjes eten, die opeens — zo heeft de wetenschap dan ontdekt — bijzonder gezond blijken te zijn.

Woordwolken over 'differentiatiedoelen' en 'differentiatie-uitdagingen' op de verplichte studiedag

hebben meegekregen, daarmee zijn de secties na het plenaire gedeelte uit elkaar gaan. De school bestaat alleen maar uit docenten, want het is een studiedag. Het is best vaak een studiedag. Mijn sectie is de sectie filosofie en die bestaat behalve uit mijzelf uit niemand anders. De andere secties maken daar graag grappen over, of de filosofie-sectie er een beetje uit gaat komen vandaag. De filosofie-sectie is die grappen steeds vaker voor, zegt dan bijvoorbeeld dat het wel weer op matten uit zal draaien, maar dat er gelukkig daarna een sectieborrel is om het bij te leggen.

De ethiektoetsen branden in mijn tas, als kortste route naar mogelijk levensgeluk

differentiatiedoelen verbindt aan hun differentiatie-uitdagingen. Van de woordwolk moeten we vervolgens een fotootje maken en die dan ophangen in de *think cloud*. Daarna is de opdracht om te reflecteren op ons overleg, middels een reflecteertaart. Die bestaat uit verschillende besprekingspunten, die elk met een bepaald aantal kersjes gewaardeerd dienen te worden. Het wordt een lange middag al met al. De ethiektoetsen branden in mijn tas, als kortste route naar mogelijk levensgeluk. Maar mijn bank zal weinig van mij merken dit weekend, ik ben nou eenmaal een plichtsgetrouw mens.

Maar helaas, ik kan deze tijd niet gebruiken om ethiektoetsen na te kijken. Ik moet een woordwolk maken. Dat is de opdracht die wij

minderheidsstandpunt in de klas extra ruimte te geven.

Sprinkhaan: Zijn/haar/diens? Of is het geloven in het bestaan van slechts twee genders geen standpunt? Je kan eigenlijk onmogelijk geen standpunt innemen. Verder ben ik het met je eens hoor raaf.

Raaf: Je ontkomt er niet helemaal aan, maar je kunt wel je best doen. Dat discussie zinvol is, veronderstel je bijvoorbeeld ook.

Panda: Die gechargeerde brief van de anti-activisme activist zwengelt wel een wezenlijke discussie aan.

Haas: Angst voor linkse indoctrinatie is een sprookje voor rechtse kinderen. Indoctrinatie werkt niet via de rede. Eerder via praktijken. En die zijn rechts en carnistisch. Is het nou echt zo erg als de leerlingen eens om de oren geslagen worden met argumenten uit de dierenrechtenhoek? De filosoof is er toch niet om de doxa te bevestigen? Laat leerlingen vooral de discussie aangaan en de eigen overtuiging bevragen.

Panda: Sorry hoor Haas, ik ben links, maar voel veel ongemak als de ene doxa voor de andere wordt vervangen. Ik probeer de leerlingen open te laten staan voor de argumenten uit dit havo-thema, ze hun dogmatische houding te laten bevragen. Maar ik voel meer voor Poppers Open Society dan enige vorm van dogmatiek. Doordat ik twijfel een filosofische houding -word ik meteen in de hoek van rechtse sprookjes geduwd. Daar pas ik voor. Wat zei Nietzsche ook alweer? Iets over niet kritisch zijn als de boodschap ons aangenaam is? Daar maken meerdere kanten zich schuldig aan. Wat die praktijken betreft heb je natuurlijk gelijk Haas, die beïnvloeden het meest.

Haas: Ik denk dat niemand denken wil afdwingen.

Beer

De brief van de anti-activisme activist is overdreven, maar komt niet zomaar uit de lucht vallen. Bij een van de vakvernieuwingsbijeenkomsten sprak ik een collega die de invulling van het huidige schoolexamen afschuwelijk vond: allemaal dode witte mannen, dat kon niet. Ik hou wel van een stevige mening en vroeg wie ze dan als eerste zou schrappen. Aristoteles moest volgens haar weg bij ethiek, want het was een stoffige oude witte man, wiens ideeën niet relevant waren voor leerlingen in deze tijd.

Opmerkelijk, ik vind Aristoteles' ideeën juist bij uitstek relevant en toegankelijk te maken voor leerlingen in deze tijd.

Aristoteles werd in de concept-syllabus voor het huidige havo-onderwerp heel slecht weergegeven, met stromannen en zelfs tegenstrijdigheden. Ik voelde me geroepen om met hulp van iemand die op Aristoteles gepromoveerd is een lang commentaar te schrijven waardoor Aristoteles er nu beter

in staat. In dat commentaar gaf ik - zelf veganist - ook aan het vreemd te vinden dat er een erg sturende syllabus zou komen. Waarom bijvoorbeeld niet Scruton of een andere filosoof toevoegen, die onder voorwaarden voor het eten van dieren is? Met dat commentaar is niets gedaan. Nu blijkt dat ook aan leerlingen de eenzijdigheid niet onopgemerkt voorbijgaat.

In het huidige examenonderwerp voor vwo en de discussie over het nieuwe schoolexamenprogramma zien we een hele inclusieve groep denkers de revue passeren. Maar de diversiteit aan opvattingen is laag. Vorig jaar had ik de meest doorgewinterde feminist als leerling en zij vond het een en erg hoog excuustruus-gehalte hebben: Waarom Sheets-Johnstone i.p.v. Merleau-Ponty als die eerste hetzelfde zei? Alleen omdat ze een vrouw is? Ik denk dat we ons meer mogen verdiepen in standpunten die ons vreemd voorkomen, terwijl ze dat niet altijd zijn. Dat opvattingen breed gedeeld worden, moet onze filosofische verwondering en ons verlangen naar begrip oproepen. Bij veel verschillende standpunten vinden we juist bij de canonieke denkers sterke argumenten. Onder het mom van het invoeren van meer diversiteit verdwijnt dan juist diversiteit. Kennis van canonic gedachtegoed wordt dan verondersteld, terwijl dat in de praktijk tegenvalt.

Mooi dat we kritisch zoeken naar diversiteit. Er zijn genoeg helder denkende docenten om daar weer wat van te vinden. We hebben een prachtig vak waarbij juist ruimte is voor discussie. Mijn advies aan de briefschrijver: bespreek het als ideeën of auteurs die je aan het hart gaan ontbreken. Zo plant je een zaadje. Samen zorgen we voor een mooie florerende tuin.

Bever: Interessant dat je de discussie uitbreidt naar de vakvernieuwing Beer. Mijn schrikbeeld daarvan was dat we straks zitten met een zeer 'diverse canon' zitten met allemaal ongeveer dezelfde argumenten als Donna Haraway. Lijkt tot dusver mee te vallen. Wanneer komt er weer een nieuwe versie eigenlijk?

Ooievaar (roept terwijl hij overvliegt): op 12 februari uitgerekend!

Onbekend maakt onbemind

Waarom kiezen niet meer leerlingen filosofie?

Filosofie blijft achter in het middelbaar onderwijs. Onderzoek onder 3vwo-leerlingen onthult welke vooroordelen en voordelen hun vakkeuze bepalen, en hoe docenten filosofie aantrekkelijker kunnen maken.

door Bart van der Werf

Ondanks haar vormende invloed op vrijwel elk ander terrein van kennis, blijft filosofie in het middelbaar onderwijs een beetje een ondergeschoven kindje. Slechts 20% van de scholen in Nederland biedt filosofie aan als een keuzevak in de bovenbouw en regelmatig blijven de klassen onder de tien leerlingen. Als we kijken naar examendeelname zijn andere keuzevakken, zoals de kunstvakken en maatschappijwetenschappen, minstens twee keer zo populair.¹ Wat zorgt er dan voor dat filosofie, de moeder der wetenschappen, achterblijft op haar eigen nageslacht? De keuze van de leerlingen lijkt hier doorslaggevend, want scholen zien keuzevakken vaak primair als een middel om leerlingen te trekken. Wat zijn dan de factoren die leerlingen wellicht afschrikken om voor filosofie te kiezen? En welke factoren motiveren ze juist om voor het vak te kiezen? Hoewel de keuze voor het vak natuurlijk aan de leerling is, moeten wij als docenten de vraag stellen of wij misschien

tekortschieten in de presentatie van het vak. Mezelf scharende achter het streven van de VFVO dat ‘op elke school in Nederland een filosoof rondloopt’, heb ik onderzocht welke factoren de keuze van leerlingen voor het vak filosofie beïnvloeden. Door middel van interviews met 3VWO leerlingen op een school in Leiden, heb ik vier belangrijke factoren gevonden die een grote invloed op de motivatie van leerlingen uitoefenen om al dan niet voor filosofie te kiezen. In dit artikel heb ik deze factoren samengevat in twee vooroordelen over en twee voordelen van het vak filosofie, vanuit het oogpunt van de leerling. Ten slotte baseer ik hierop praktische suggesties voor filosofiedocenten ter verbetering van de positie van ons vak op school. De interviews waren diepgaand maar daardoor wel beperkt tot een groep van zeven

¹ Het Jaarboek Onderwijs in Cijfers (2009) telt 1146 middelbare scholen in Nederland (exclusief praktijkonderwijs) en het Vakdosier Filosofie van Marsman uit 2010 telt 220 scholen die filosofie aanbieden. Gebaseerd op www.allecijfers.nl deden in 2024 10.933 leerlingen eindexamen in maatschappijwetenschappen, 11.074 in beeldende vakken, 5.386 in filosofie.

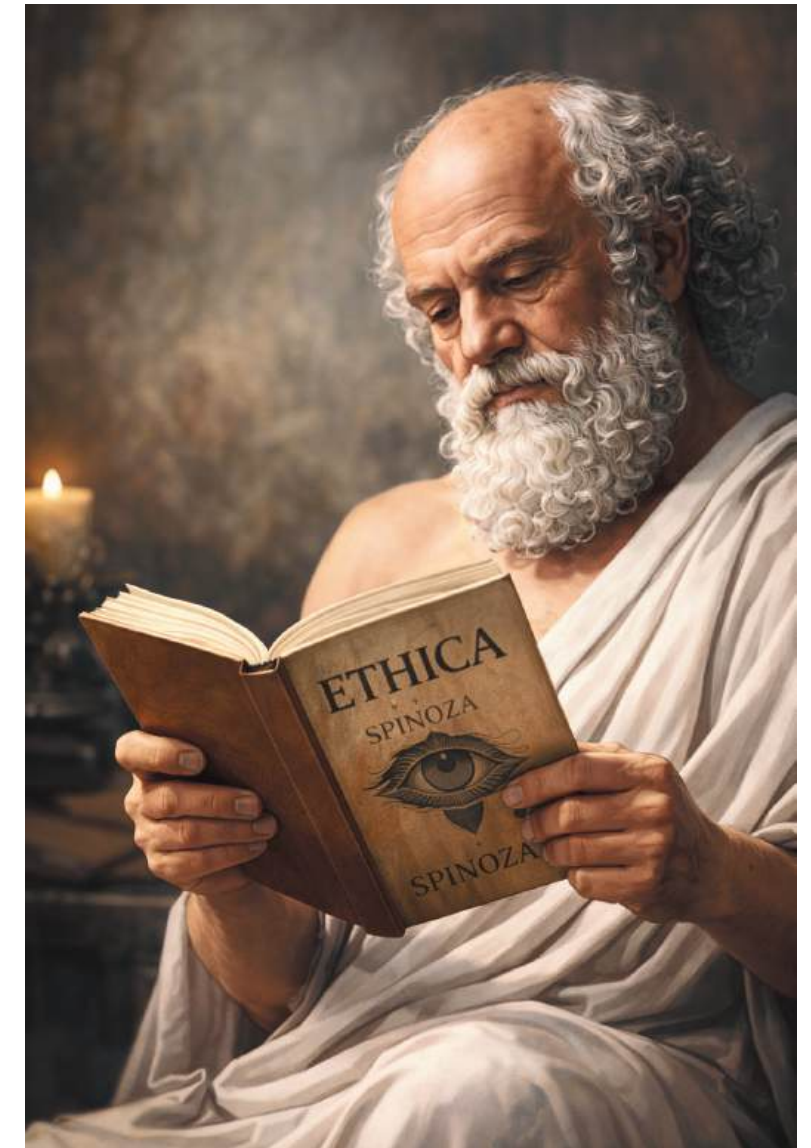
leerlingen en ook tot een enkele school. Dat maakt dit onderzoek meer een vertrekpunt om op uit te breiden dan een compleet rapport. Niettemin geven deze resultaten al een redelijk beeld van de vakkeuze voor filosofie en leiden ze ook tot duidelijke suggesties ter verbetering van de positie van het vak. Wel zou het interessant kunnen zijn het onderzoek op meerdere scholen te herhalen voor een uitgebreider en completer beeld; op aanvraag deel ik graag mijn interviewvragen en methodologie.

Vooroordeel 1: Filosofie, wat is dat eigenlijk?

Het eerste wat opvalt tijdens de interviews is dat de meeste 3vwo-leerlingen nauwelijks een idee hebben van wat filosofie is. Er wordt vaak thuis niet over gesproken, het komt niet veel voor in de media en ook in de onderbouw of op de basisschool komen ze er over het algemeen niet mee in aanraking. De gemiddelde basiskennis die uit de interviews naar voren kwam was dat filosofen “oude wetenschappers” zijn of mensen die veel nadenken en dat het wat “zweverig en niet echt praktisch” is. Want nadenken kan toch iedereen? Zoals een 3vwo leerling zei: ‘Ik denk dat ik dat al wel kan, persoonlijk, kritisch denken.’ Door de geringe voorkennis van filosofie en het vooroordeel dat men al wel weet hoe het zit, komt de betekenis van filosofie slecht naar voren voor leerlingen. Het herinnert aan de aloude socratische taak van de filosoof om mensen, en ook leerlingen, te laten inzien dat ze vaak helemaal niet weten wat ze denken te weten. Om leerlingen de betekenis van filosofie bij te brengen, moeten ze er eerst mee in aanraking komen om zo aan het twijfelen te worden gebracht over wat ze al denken te weten. Zo kunnen ze ervaren wat filosofie inhoudt en zich realiseren dat ze nog heel wat beter kunnen leren nadenken.

Vooroordeel 2: Hoe kan het een vak zijn als ik alleen maar mijn mening hoeft te geven?

Voortvloeiend uit de onduidelijkheid over wat filosofie eigenlijk is, hebben leerlingen ook nauwelijks een idee van wat het vak inhoudt en met name wat er van hen wordt verwacht. Dit lijkt deels voort te vloeien uit een vakinhoudelijke discussie, die door Eva-Anne Le Coultre geduid is als het onder-

scheid tussen “leren filosoferen” – zelfstandig leren nadenken – en “filosofie leren” – filosofische theorie leren. Hoewel het curriculum van filosofie in de praktijk vaak voor een relatief groot deel neerkomt op “filosofie leren”, wordt door veel docenten toch de nadruk gelegd op “leren filosoferen”. Bij de leerling lijkt dit tot een zekere verwarring te leiden en ze begrijpen vaak niet hoe ze oftewel een cijfer kunnen krijgen voor “hun mening geven” of hoe filosofie meer is dan een geschiedenislesje. Misschien is het te ver gegrepen om filosofie, zoals de kunstvakken, onder te verdelen in een theoretisch en praktisch deel. Maar de interactie van deze twee componenten van het vak benadrukken kan leerlingen meer duidelijkheid geven over waar ze voor kiezen. Onduidelijkheid kan leiden tot risicomijdend gedrag en een vak kiezen dat je nog niet kent is ten slotte een risico.

Voordeel 1: Hoe konden mensen ooit zo denken?

Het eerste voordeel dat leerlingen in filosofie zien is een kans om in aanraking te komen met

andere manieren van denken. Ze zijn gefascineerd door het feit dat mensen vroeger (of nu) voor hen op een totaal vreemde manier konden denken. Bijna alle geïnterviewde leerlingen, ook degenen die geen filosofie hebben gekozen, uitten een fascinatie voor dit soort sociale en antropologische thema's binnen de filosofie. Leerlingen gaven aan met de volgende vragen te zitten: 'Hoe konden mensen vroeger een totaal ander wereldbeeld hebben? Hoe kon er soms zoveel haat bestaan tegen bepaalde groepen mensen? Hoe kan het dat mensen soms zo volgzaam zijn en stoppen met zelf nadenken?'. Daarnaast is er een niet geringe minderheid van leerlingen, vaak met een natuurwetenschappelijk profiel, die hoopt dat filosofie ze kan helpen met het kritisch kijken naar de wetenschap. Ergens duidt dit resultaat natuurlijk op het welbekende idee dat we filosofie moeten proberen te koppelen aan de leefwereld van de leerling. Echter laat het ook zien dat we de meeste leerlingen lijken te kunnen interesseren voor filosofie als we die koppeling maar op de juiste manier kunnen maken. Het kan de moeite waard zijn om successen op dit vlak wijder met elkaar te delen als filosofiedocenten.

Voordeel 2: De discussie van je vader winnen
Hoewel leerlingen dus twijfels hebben over het feit dat ze kritisch en zelfstandig kunnen leren denken bij filosofie, lijken ze wel gefascineerd te zijn door het idee dat ze beter kunnen leren argumenteren en daardoor discussies kunnen winnen. Filosofie als een manier om de wedstrijd te winnen, is een oude fascinatie en iemand als Plato maakte er graag gebruik van door filosofie vaak te vergelijken met een balspel of worstelen, zie bijvoorbeeld de Theaetetus 169b of de Staat 544b. Het moet daar niet bij blijven – en dat geeft ook Plato toe – maar het lijkt wel een zeer effectieve manier om mensen voor filosofie te fascineren. Er lijkt recentelijk enigszins een opleving te zijn ontstaan in het gebruik van het debat onder filosofiedocenten en dit is wellicht geen slechte ontwikkeling om de populariteit van filosofie te vergroten. Het benadrukken van het argumentatieve element van filosofie lijkt leerlingen sterk aan te spreken en wellicht maakt het ze ook duidelijk wat er te leren valt bij filosofie.

Verlichting door voorlichting
Gebaseerd op deze resultaten zou ik andere docenten aanraden om rekening te houden met deze voor(oor)delen in hun voorlichtingsactiviteiten. Probeer de vooroordelen weg te nemen door

leerlingen duidelijk te maken wat filosofie is en hoe het vak in elkaar steekt. Overtuig ze dat er nog heel wat over het denken te leren valt door ze filosofie te laten ervaren en ze aan het twijfelen te brengen over wat allemaal denken te weten. Vergeet daarnaast niet de voordelen te benadrukken:

Breng prikkelende vragen over andere manieren van denken op en laat de leerlingen proeven aan debat en argumentatie. Waar echter de meeste winst te halen valt, is in de blootstelling van leerlingen aan filosofie. Eén proeflesje voor de profielkeuze is

eigenlijk veel te summier om leerlingen een beeld van het vak te geven. Wellicht zouden gastlessen bij geschiedenis, over de oud-Griekse filosofen en verlichtingsdenkers, nog een kleine bijdrage kunnen leveren, maar het echte verschil zou zijn om filosofie ook als vak in de onderbouw aan te bieden. Mijn voorstel is dat de VFVO en docenten zich hard gaan maken voor deze optie, want een kleine basis in filosofie zou elke leerling moeten meekrijgen tijdens hun middelbareschooltijd. Natuurlijk hopen we dan dat leerlingen een bewuste en enthousiaste keus maken voor het vak in de bovenbouw, maar in het ergste geval hebben ze iets kritischer te leren denken.

Lang leve burgerschap
Gelukkig is er een trend waar we op kunnen inspringen om filosofie in het onderbouwcurriculum te krijgen en dat is de huidige nadruk op burgerschapsonderwijs. Filosofie bevindt zich in de unieke positie dat de deelonderwerpen ethiek en sociale filosofie bijna naadloos aansluiten op de burgerschapsdoelen van de overheid. Democratisch burgerschap en filosofie ontstonden dan ook rond dezelfde tijd in het klassieke Athene als een reactie op tirannie en populisme, zowel onder politici als onder sofisten. Door het benadrukken van deze gemeenschappelijke oorsprong, kunnen wij als filosofiedocenten een overtuigend argument maken om ons vak een vaste plek in het curriculum te geven. Ik stel echter met nadruk niet voor

dat filosofiedocenten dan een vak genaamd "burgerschap" gaan geven. Dit zou een ernstige vernauwing van het vak betekenen en leiden tot een instrumentalisering van de filosofie. Filosofie staat op zichzelf, maar weet kritische burgers van leerlingen te maken door debat, prangende ethische kwesties en inzicht in verschillende samenlevingsvormen. Meeliften op de trend van burgerschapsonderwijs lijkt een unieke kans om filosofie steviger in het curriculum te verankeren en leerlingen te enthousiasmeren om het vak te kiezen. ■

Hoe kun je nu een cijfer krijgen voor je mening geven?

Leerlingen willen graag debatteren – de strijd aangaan en winnen.

Marleen Stikker over AI

‘Ga niet in zee met Peter Thiel, Elon Musk en Sam Altman’

Marleen Stikker is filosoof, internet-pionier, schrijver en directeur van Waag Futurelab in Amsterdam. Haar boodschap is grimmig: ‘We zijn in oorlog. Wees niet naïef. AI is onderdeel van een geopolitieke strijd.’

door Yoram Stein

In 1994 was Marleen Stikker burgemeester van De Digitale Stad (DDS), een digitale vrijplaats waar mensen elkaar konden ontmoeten en informatie konden vinden. Een socialmediaplatform avant la lettre. Stikker beschrijft DDS als een bewuste poging om het internet als publieke ruimte vorm te geven. De metafoor van de stad was geen marketing, maar een politiek ontwerp: burgers, pleinen, cafés, debatruimtes. Als 'burgemeester' zag zij haar rol niet als bestuurder van gebruikers, maar als hoeder van publieke waarden. De rechtspersoon voor De Digitale Stad was een stichting. In eerste instantie gefinancierd met innovatiegelden, later door het leveren van diensten aan derden. DDS verkende in die tijd ook de mogelijkheid van advertenties, maar niet gebaseerd op surveillancedata. Er werden geen profielen bij-

gehouden en het verdienmodel was niet gebaseerd op dataverkoop. Het doel was mensen handelingsperspectief te geven, creativiteit en innovatie te stimuleren en ze mee te laten ontwerpen aan het internet. Want ook in de begintijd van het internet was er een strijd gaande: wordt het een democratische ruimte waar technologie mensen versterkt of wordt het een technologie die controleert? Die strijd is helaas in het voordeel uitgekapt voor controle. Niet zozeer door de staat, maar door Big Tech, het kapitaal. In haar boek *Het internet is stuk. Maar we kunnen het repareren* (De Geus, 2019) beschrijft Stikker hoe de technologie werd gekaapt door een economisch model dat waarde onttrekt in plaats van opbouwt. Ze gebruikt het begrip 'extractieve economie' om te laten zien dat data, aandacht en sociale relaties worden gewonnen zoals grondstoffen: zonder verantwoordelijkheid voor de schade. Platforms verzamelen data, sluiten gebruikers op (lock-in) en externaliseren maatschappelijke kosten. Volgens Stikker is dit geen toevallig gevolg, maar het resultaat van bewuste ontwerp- en beleidskeuzes. Met lock-in bedoelt Stikker dat platforms gebruikers niet verbieden om weg te gaan, maar hen zo afhankelijk maken dat vertrekken in de praktijk nauwelijks mogelijk is. Die opsluiting ontstaat door ontwerpkeuzes, niet door wetten. Platforms sluiten gebruikers op doordat data vastzit en niet

Marleen Stikker
geïnterviewd door
Janine Abbring
voor *Zomergasten*,
12 augustus 2018

echt overdraagbaar is, sociale relaties eigendom zijn van het bedrijf en niet jou toebehoren zodat vertrekken betekent dat je je netwerk verliest, functionaliteit verknoopt is waarbij één account toegang geeft tot alles, en overstappen duur en ontwrichtend is voor mensen én instituties. Vrijheid blijft formeel bestaan, maar verdwijnt materieel: je mag weg, maar je kunt het niet. Erger, je wilt het niet, bang om buitengesloten te zijn.

AI maakt de afhankelijkheid totaal

Sinds de publicatie van Stikkers boek in 2019 is de situatie aanzienlijk verslechterd. De komst van Large Language Models zoals ChatGPT heeft de macht van Big Tech verder geconcentreerd. Bij AI wordt de lock-in nog sterker. AI-systemen draaien op enorme datasets, cloudinfrastructuur en modellen die op basis van specifieke belangen getraind zijn. Wie zijn data, processen en besluitvorming eenmaal heeft ingebed in één AI-ecosysteem, raakt afhankelijk van de leverancier van het

model, de cloud waarop het draait, en de voorwaarden waaronder het model wordt aangepast of afgesloten.

AI-lock-in betekent daardoor niet alleen gebruikersafhankelijkheid, maar institutionele afhankelijkheid: scholen, ziekenhuizen, overheden en bedrijven verliezen de mogelijkheid om zelfstandig keuzes te maken. Volgens Stikker is dat een direct risico voor digitale soevereiniteit. Niet omdat AI fout is, maar omdat macht wordt vastgezet in infrastructuur die we niet zelf bezitten of controleren.

De mystificatie als wapen

‘Het grootste gevaar van AI,’ zegt Stikker, ‘is dat we macht toeschrijven aan de technologie in plaats van aan de bedrijven die deze technologie in handen hebben.’ Er zijn tal van mystificaties rondom het begrip ‘artificiële intelligentie’ – om te beginnen weten we niet goed wat ‘intelligent’ precies is, omdat er zoveel verschillende soorten

intelligentie zijn: collectieve, emotionele, praktische. Bovendien vergeten we maar al te makkelijk dat we niet met een mens, maar met een voorspellingsmachine te maken hebben. ‘Omdat we inherent empathische wezens zijn, schrijven we er menselijke waarden aan toe. Wij zijn gewend om onszelf op de wereld te projecteren. Zoals we in de wolken herkenbare figuren ontdekken, zien we in een AI iets dat net als wij is, denkt en redeneert. We zien er een vriend in – iemand met bewustzijn en gevoelens. Of we beschouwen AI als een vijand met een wil tot macht en overheersing. Maar dat is allemaal fantasie.’

Deze mystificaties worden ook bewust door de techevangelisten als een soort rookgordijn de wereld in geholpen, zegt Stikker. ‘Ze willen graag dat we vergeten dat AI aan computing doet. We laten ons voor de gek houden. Het is tragisch als leerlingen denken dat AI hun vriend kan zijn. Natuurlijk zullen er af en toe adviezen komen die betekenisvol zijn, maar de AI ‘voelt’ niet mee. Je

wordt niet gekend of begrepen. Er wordt een antwoord geformuleerd waarvan de waarschijnlijkheid het grootst is dat het je zal bevalen.’ ‘Maar wat is AI eigenlijk? Een AI is een machine die via logische regels input verwerkt tot output. Verder gaat het bij AI om patroonherkenning. Naarmate LLM's een grotere database hebben, kunnen ze beter patronen herkennen en op basis van deze patronen voorspellingen doen. ChatGPT bijvoorbeeld krijgt als input een bepaalde vraag, herkent woorden en zoekt in zijn database naar de patronen die het meeste voorkomen bij deze woorden, en geeft op basis daarvan de output, het antwoord. Het principe achter die AI's is uiteindelijk vrij simpel. Wat het voor ons moeilijk maakt om te begrijpen wat een AI is dat we als vanzelf onze menselijke eigenschappen op de wereld projecteren en tegelijkertijd ook de neiging te hebben om onszelf te reduceren tot een informatieverwerkende machine.’

De politieke agenda achter AI

Technologie is volgens Stikker niet neutraal. Dat geldt ook voor kunstmatige intelligentie. Het is altijd waarde-gedreven, bepaald door de keuzes die zijn gemaakt. Het wereldbeeld van de financierder en eigenaar, de selectie van de trainingsdata, hoe de data wordt gelabeld, de posttraining en *alignment* waarmee aangegeven wordt wat de LLM wel en niet mag zeggen, de mate waarin en het afwegingskader waarop een AI keuzes maakt: het is allemaal sociaal, politiek en cultureel bepaald. Het bepaalt of technologie emancipeert of onderdrukt. Het gaat er dus om hoe zij wordt vormgegeven, met welk doel, volgens welke waarden en – cruciaal – wie er uiteindelijk de macht over heeft. Haar waarschuwing richt zich dan ook niet op AI als zodanig, maar op het geopolitieke krachtenveld waarin AI vandaag wordt ontwikkeld en ingezet, een veld dat in hoge mate wordt gedomineerd door Amerikaanse Big Tech. ‘Je kunt AI niet los zien van de geopolitieke situatie waarin we verkeren,’ stelt Stikker. Volgens haar is die dominantie van Amerikaanse Big Tech bedrijven geen louter economisch probleem, maar een geopolitieke bedreiging. ‘Deze bedrijven bezitten niet alleen toepassingen, maar beheersen de volledige digitale infrastructuur: van cloud-platforms en besturingssystemen tot datastromen en algoritmische standaarden. Daarmee zijn zij uitgegroeid tot private machtsblokken die diep ingrijpen in publieke processen zoals bestuur, zorg, onderwijs, wetenschap en veiligheid. Wanneer samenlevingen afhankelijk worden van zulke infrastructures, verliezen zij strategische autonomie. Dat is geen theoretisch risico, maar een structurele kwetsbaarheid die staten en instituties chantabel maakt.’ De bedrijven die AI-technologie in handen heb-

ben, worden geleid door mensen met een politieke agenda. Dat is deels ‘een libertaire agenda,’ legt Stikker uit. ‘Ga niet in zee met mensen als Elon Musk, Peter Thiel en Sam Altman. Zij willen de democratie ontmantelen. Zij willen dat oligarchen, zoals zijzelf, vrij spel hebben om te doen en te laten wat zij willen.’ Tegelijk is het ook ‘een hele nihilistische agenda,’ zegt zij, met allerlei pseudo-religieuze speculaties over hoe technologie de wereld gaat redden. ‘Mensen als Thiel en Musk geloven in een soort post-humane toekomst waarin wij niet meer op aarde maar op Mars leven en niet meer zullen sterven. Zo wordt geabstraheerd van concrete mensen.’ ‘De enige AI die je als bedrijf of als sector in zou moeten zetten, is technologie waar je zeggenschap over hebt. Maar nu is het overgrote deel Amerikaanse tech. Dat wil zeggen: je levert je autonomie uit aan een land waarmee we op dit moment een culturele oorlog aan het uitvechten zijn. Afhankelijkheid van Amerikaanse tech is een enorm veiligheidsrisico. En het lost niet veel op als we zonder garanties Europese startups financieren omdat deze worden opgekocht door dezelfde big tech bedrijven en private equity firms waar je een alternatief voor wilt bieden.’ ‘Er is een duidelijke geopolitieke dreiging. Dat blijkt nu wel. Als je de volgens de VS de verkeerde geopolitieke opvattingen hebt of als je Amerikaanse bedrijven met regelgeving bedreigt, dan kan de Amerikaanse regering gewoon je email uitzetten. De toekomst van Europa staat onder druk van het op tech gebaseerde machtsblok van Amerika, het door fossiele brandstof gedreven machtsblok Rusland en het op hardware en tech aangedreven China. Als we niet kritisch zijn, dan weet ik niet hoe de toekomst eruitziet voor Europa. Onze autonomie, democratie en onze rechtsstaat staan op het spel’

Eigenaarschap als kern

Centraal in Stickers analyse staat eigenaarschap. Data is de grondstof van AI, maar die data is grotendeels onttrokken aan degenen die haar voortbrengen: organisaties, kunstenaars, schrijvers, wetenschappers, burgers. In plaats van dat mensen eigenaar blijven van hun eigen gegevens, zijn die geconcentreerd bij een handvol bedrijven met een extractief verdienmodel. Stikker stelt expliciet dat dit botst met democratische uitgangspunten: wie geen zeggenschap heeft over zijn data, verliest uiteindelijk zeggenschap over zijn leven. Naar analogie van de integriteit van het lichaam, waarbij we hebben vastgesteld dat we mensen beschermen door te verbieden dat we onderdelen van ons lichaam verhandelen, behoort de integri-

‘Dit gaat niet over slimme software, maar over wie er straks aan de knoppen zit.’

Big Tech opereert binnen een juridisch en politiek kader dat niet samenvalt met Europese waarden. Amerikaanse wetgeving maakt het mogelijk dat data – ook van Europese overheden en burgers – toegankelijk is voor Amerikaanse autoriteiten. Migratie naar Amerikaanse cloud- en AI-diensten is daarmee geen neutrale technologische keuze, maar een overdracht van macht en jurisdictie.’ ‘Wat deze situatie geopolitiek maakt, is dat macht hier niet zichtbaar is als militaire dreiging, maar als structurele afhankelijkheid. Wie de infrastructuur bezit, bepaalt de voorwaarden waaronder samenlevingen functioneren. Wie de technologie ontwerpt, bepaalt welke waarden daarin worden ingebakken. En wie de data bezit, bepaalt wie er kan weten, voorspellen en sturen.’

De illusie van efficiëntie

‘De AI-hype wordt aangewakkerd door machtsbelangen,’ zegt Stikker. ‘Er wordt gezegd: we moeten meedoen, anders missen we de boot of verliezen we de oorlog. Maar de vraag is: wil je wel op die boot zitten, en wil je deze oorlog wel voeren?’ ‘Er wordt ons gezegd dat AI de oplossing voor alles is en dat we er allemaal efficiënter door gaan werken. Maar de *benefits* gaan allemaal naar de eigenaren van Big Tech. Die landen niet in de samenleving of bij de ‘arbeider’. Bijzonder is dat we volgens de AI-industrie zowel enthousiast moeten zijn als bang voor de superioriteit van AI en de minderwaardigheid van de mens. In het verhaal dat wij mensen bang moeten zijn om uiteindelijk allemaal vervangen te worden door AI schuilen allerlei uiterst discutabele, om niet te zeggen foutieve vooronderstellingen. Eén vooronderstelling is dat de mens te reduceren valt tot een informatieverwerkende machine. Een andere is dat altijd alles efficiënter moet, omdat groei noodzakelijk is, en dat we heel veel efficiëntie winnen als we mensen vervangen door AI’s. Over die efficiëntie is inmiddels veel af te dingen, heeft onderzoek aangetoond.’ ‘Maar het tragische is dat als leerlingen hun werk laten doen door AI en docenten dat ook doen, er uiteindelijk alleen maar een illusie van efficiëntie is. In wezen gebeurt er dan helemaal niets. Zo kun je ook in de rechtspraak junior advocaten vervangen door AI. Maar als er geen junioren meer zijn, wie wordt er dan uiteindelijk senior advocaat? Zijn er dan nog mensen die echt weten hoe het rechtssysteem werkt? Of hebben we dan alleen nog voorspellende systemen die op basis van waarschijn-

teit van de persoon beschermt te worden door de handel in persoonsdata te verbieden. AI versterkt dit probleem, omdat zij deze concentratie van data niet alleen benut, maar structureel verdiept.

‘Daar komt bij dat Amerikaanse

lijkheid output leveren? Als je als docent de AI als stagiaire gaat gebruiken, wie wordt er dan leraar?’ ‘Het hele verhaal dat we ons moeten aanpassen en mee moeten gaan met de ontwikkelingen is ongehooflijk naïef. Hoe ziet die toekomstige wereld er dan uit? Nee, laten we vooral niet meegaan met die slogan *move fast and break things*.’ ‘Al die reclamepraatjes laten achterwege wat de schade is van AI, ook hoeveel rotzooi ermee geproduceerd wordt. Pseudo-wetenschappelijke papers, waarin gedaan wordt alsof het wetenschap is. Er verschijnt ontzettend veel rommel. Daar is een mooi woord voor: “enshittification”.’ ‘Als het over efficiëntie gaat, moet je ook de ecologische voetafdruk meewegen. Om LLM’s te trainen en grootschalig dagelijks te gebruiken is er veel elektriciteit, water voor koeling en grondstof-intensieve hardware vereist, waardoor er een onhoudbare schade ontstaat. Ten tweede moet je de soevereiniteit en strategische autonomie meenemen. Bij LLM’s wordt de creatieve arbeid van mensen, zonder hen om toestemming te vragen, in een machine gestopt. Je kunt het met Marx beschrijven als een vorm van uitbuiting, ofwel diefstal. Productiemiddelen zijn duidelijk in handen van het kapitaal. Arbeid wordt gekapitaliseerd.’ ‘Bovendien moet je je afvragen wat voor soort technologie het is. Technologie is namelijk nooit neutraal – en zeker die LLM’s niet. ‘Zij zijn getraind op data uit het verleden, en dus nemen ze alle biases uit die data over. Bovendien worden LLM’s ook ‘aligned’, waarmee wordt besloten wat een LLM wel of niet mag zeggen. Vandaar dat Grok van Musk zo’n ellendige racistische AI is. Vanuit Waag zijn we gevraagd mee te denken over de alignment van GPT-NL, het Nederlandse taalmodel. Hoe zorgen we dat deze in lijn is met onze democratische waarden.’

De reparatie: Hoe we het kunnen oplossen

Stickers conclusie is geen technofobie, maar een oproep tot volwassen politiek handelen. ‘We moeten snel handelen en onze eigen technologie gaan ontwikkelen. tegelijkertijd moeten we niet kritiekloos meegaan in de logica van de Amerikaanse Big Tech..’ Europa moet technologie – inclusief AI – opnieuw beschouwen als publieke infrastructuur, ontwikkeld vanuit maatschappelijke doelen en democratische waarden. Dat vraagt om investeringen in open, publieke en soevereine alternatieven, waarin mensen eigenaar blijven van hun data en instituties controle houden over hun digitale fundamenten. Daarom moeten we er zelf zeggenschap over houden. Maar dat gebeurt gelukkig ook al op allerlei

manieren, zegt zij. Er zijn alternatieven voor Amerikaanse Big Tech. NextCloud in plaats van Teams voor het onderwijs. De overheid is bezig met het ontwikkelen van ‘OpenDesk’, een digitale, opensource werkomgeving voor ambtenaren, met als doel meer samenwerking, transparantie en digitale soevereiniteit te bereiken en minder afhankelijk te zijn van grote commerciële partijen. Er wordt ook gewerkt aan GPT-NL, een verantwoord alternatief voor Amerikaanse LLM’s. Stikker verwijst naar Donna Haraway die laat zien in *A Cyborg Manifesto* wat technologie met ons doet, en dat techniek nooit neutraal is. ‘Technology is not neutral’, schrijft Haraway. ‘We’re inside of what we make, and it’s inside of us. We’re living in a world of connections – and it matters which ones get made and unmade.’ ‘Dat is wat ik als leidraad neem,’ zegt Stikker, ‘dat we expliciet moeten

zijn vanuit welke waarden we technologie ontwikkelen, niet gebaseerd op waarden van efficiency en winstmaximalisatie, maar op de zaken die we daadwerkelijk belangrijk vinden.’

Onderwijs als tegenwicht

‘Voor het onderwijs moeten we heel duidelijk zijn en niet te snel meegaan in die hype, maar juist tegenwicht bieden. Een school

is immers een gemeenschap van mensen die samen leren, geen fabriek die zo efficiënt mogelijk gerund moet worden. Helaas zien veel managers een school wel degelijk als een fabriek. Als dat je grondhouding is dan kun je leraren vervangen door een AI. Maar als je een school ziet als een gemeenschap van mensen die met elkaar leren, dan richt je je primair op de interactie tussen mensen.’

‘Pragmatisch gebruik van AI snap ik wel. Ik ga niemand erop afrekenen. Maar je moet uitkijken dat we niet in de valse verhalen trappen over dat we mee moeten, omdat we anders niet efficiënt genoeg zijn. Ja, als je leraren voor te grote klassen zet met te veel stof om te behandelen in te weinig tijd, dan is AI een enorme winst. Maar als je leerlingen in een kleinere groep laat werken, dan wil je toch geen AI?’

Als filosofiedocenten zouden we leerlingen allereerst bewust moeten maken van de mystificaties rondom AI., zegt zij ‘Niet alleen conceptueel of theoretisch, maar ook heel concreet. Wat je in het onderwijs met AI moet doen, is de leerlingen onder de motorkap leren kijken. Uitleggen en laten uitvinden hoe het werkt. Hoe semiotiek werkt, hoe taal werkt, hoe elektriciteit werkt, wat een algoritme is. Praktische filosofie waarbij je leert door te maken. Dat sluit aan op makereducatie waarbij reflectie en creatie samengaat.’ ■

‘Wie AI omarmt zonder eigenaarschap, tekent voor digitale afhankelijkheid.’

Jonge denkers aan het woord

Kunnen we filosofie nu afschaffen, omdat AI voor ons kan denken? Op deze vraag reageren hieronder de zeven kersverse jonge denkers in een korte column. Zo leren jullie ze meteen even kennen.

Onze menselijkheid staat op het spel

JOVIE DE HEUS

De mens heeft een gave voor nadenken. Wij denken op een manier die ons onderscheidt van alle andere levensvormen. Maar is filosofie nu in gevaar om overbodig te worden? Zal het worden overgelaten aan AI, aangezien we toch verwachten dat het voor ons denkt?

AI kan niet voor zichzelf denken. Het is een voorgeprogrammeerd programma dat bestaat dankzij de mens en de informatie die we voeden. Het is gecreëerd omdat wij als mensen gemakzuchtiger zijn geworden. Maar wanneer dient het ons en wanneer dreigt het te overheersen?

AI heeft zijn beperkingen; het kan niet iets creëren uit niets. Het heeft geen verbeeldingsvermogen, maar een algoritme. Het gebruikt codes in plaats van gedachten. Het stelt geen bewuste vragen, maar formuleert antwoorden.

Filosofie stelt fundamentele vragen waarover nagedacht wordt. Het overstijgt het alledaagse en soms zelfs de dingen die al bedacht zijn. Er zit een belangrijk onderscheid tussen denken en nadenken: denken is een cognitieve vaardigheid en nadenken is een bewuste handeling om tot inzichten te komen. AI kan ervoor zorgen dat we nadenken als overbo-

dig gaan zien. Nadenken is echter diep verweven met onze menselijkheid. Als we dit overbodig gaan noemen, ontkennen we een deel van wat ons tot mens maakt.

Kan filosofie überhaupt “afgeschaft” worden? Is dit een keuze? Of is filosofie iets universeels, een vorm van nadenken die zo diep bij het mens-zijn hoort dat het niet afgeschaft kan worden? Ieder mens kan voor zichzelf na blijven denken en zo de filosofie behouden. Toch bestaat het gevaar dat we nadenken overlaten aan AI. Waar zou dit ons toe leiden? Als we ophouden met nadenken, raken, zal het vermogen tot filosoferen ernstig verwaarloosd worden.

AI kan dus niet verantwoordelijk gehouden worden voor de afschaffing van filosofie. Wij zijn degene die dit kunnen voorkomen. Wij als makers zijn nu aan zet. Als we filosofie niet beschermen, verliezen we een deel van onze menselijkheid. En waar staan we dan?

De schoonheid van het niet weten

ILJA GROOTHOF SCHRÖDER

We worden steeds afhankelijker van AI, het kan taken vervullen, vragen beantwoorden, het lijkt bijna alsof het voor ons denkt. Is dat zo? En wat is denken eigenlijk? En zijn filosofen dan eigenlijk nog wel nodig? Om antwoord te krijgen op deze

vraag moeten we eerst weten wat er nodig is om te kunnen filosoferen.

Om te kunnen filosoferen moet je om te beginnen kunnen denken. Maar wat is denken precies? Als we het woord ‘denken’ gebruiken in de taal is dat vaak om aan te geven dat we ergens niet zeker van zijn: ‘ik denk dat...’ Is dat dan wat denken is? Het twijfelen aan dingen zodat je op nieuwe ideeën komt?

Filosofie vereist ook emoties. Zonder emoties kunnen namelijk bepaalde waarden zoals naastenliefde en vriendschap niet worden meegewogen, terwijl deze belangrijk zijn voor onze beslissingen. Hoewel emoties zoals verdriet of woede soms lastig kunnen zijn, geven emoties zoals liefde en blijdschap betekenis aan het leven. Ook heb je bewustzijn nodig om te kunnen filosoferen. Door bewust te zijn van onszelf en onze omgeving kunnen we reflecteren en op nieuwe gedachten komen.

Daarnaast is logisch inzicht nodig, om door kritisch te zijn dicht bij een waarheid te komen. Ten slotte is er ook nieuwsgierigheid nodig, want door vragen te stellen ga je twijfelen aan wat er is, en juist dit zorgt ervoor dat je gaat denken.

AI bezit sommige van deze capaciteiten: het kan logisch denken. Maar AI kan filosofie niet vervangen, omdat het geen emoties kan voelen en niet op iets nieuws kan komen.

Zouden we filosofie eigenlijk wel moeten willen vervangen? We groeien door te denken en blijven nieuwsgierig, want als je denkt komen er automatisch nieuwe vragen bij je op. Dit geeft betekenis aan ons leven. Stel dat we alles al zouden weten, waar moeten we dan nog naar streven?

De mens twijfelt, AI filosofeert niet

JULIANA GUZMÁN

Er is weinig zo opmerkelijk als het feit dat de mens de meest dominante soort op aarde is. Ooit waren wij één soort onder velen, kwetsbaar en afhankelijk van een wereld die ons overtrof. We hadden zo kunnen blijven, maar toch ontwikkelden we iets bijzonders. Een spoor van dat vermogen vinden we in de oudste kunst die de mens heeft achtergelaten. De vroege grotschilderingen beelden vooral handenafdrukken en dieren af. Het raakt me hoe eenvoudig ze zijn en tegelijk hoe veel erachter schuilt. Deze mensen, of Neanderthalers, leefden

niet alleen, maar stonden kennelijk stil bij wat ze ervoeren. In die wanden verschijnt een eerste vorm van reflectie. Een bewustzijn van zichzelf en van de wereld. Misschien begon daar al wat wij later filosofie zijn gaan noemen, niet als systeem, maar als een houding.

Vandaag de dag leven we in een radicaal ander landschap. Mens en machine zijn steeds inniger verstrengeld. Kunstmatige intelligentie (AI) doet bijvoorbeeld al veel voor ons, en belooft inzicht en efficiëntie. Precies daar duikt de stelling op dat filosofie kan worden afgeschaft, omdat AI inmiddels voor ons nadenkt. Het klinkt vooruitstrevend, maar verraadt een fundamentele misvatting over wat denken eigenlijk is.

Denken bij filosofie draait namelijk niet om het produceren van correcte antwoorden. Filosofische vragen laten geen definitief antwoord toe: wat is waarheid, wat is een goed leven, wat is de mens? Wie deze vragen serieus neemt, oefent vooral twijfel en herziening. Filosofie is een houding, een manier van denken die openheid en kritische betrokkenheid eist.

Daarentegen is AI een spiegel van wat al gezegd is. Het model reflecteert patronen, gemiddelden en dominante narratieven. Het kan veel analyseren en conclusies trekken, maar het kan geen vragen stellen die bestaande kaders doorbreken. Wie AI inzet om filosofie te vervangen, verwacht statistische waarschijnlijkheid met inzicht. Wat ‘juist’ is, verandert immers voortdurend; ons begrip van de wereld verschuift mee met nieuwe ontdekkingen. De geschiedenis leert ons dit keer op keer. Wetenschappelijke revoluties ontstaan niet doordat iemand het bestaande denkkader perfectioneert, maar doordat het wordt opgebroken. Het heliocentrische wereldbeeld leek ooit belachelijk, en evolutie ondermijnde een diepgeworteld idee van menselijke uitzonderlijkheid. Het zou naïef en zelfs absurd zijn om te denken dat wij nu het eindpunt van het denken hebben bereikt. Iedere technologische grens die ooit als definitief werd gepresenteerd, is achterhaald.

AI biedt geen vergelijkbare doorbraken. Het genereert hoogstens variaties binnen de patronen die al aanwezig zijn. Met denken dat voortborduurt op bestaand denken, raken we eerder verstrikt in een soort eindeloze herhaling. Filosofie afschaffen zou zeker geen vooruitgang zijn, maar stagnatie vermomd als efficiëntie.

Misschien is dat de geruststellende gedachte: AI vormt geen gevaar voor filosofie, omdat het eenvoudigweg niet kan wat filosofie kan. Filosofie zal niet worden afgeschaft, noch door AI worden vervangen. Filosofie blijft bestaan zolang mensen bereid zijn te vragen, te twijfelen en te reflecteren. Gelukkig ligt dat vermogen bij ons, en alleen bij ons.

Waar AI faalt, begint filosofie

DEWI KEUSKAMP

Waar filosofen de wereld vanuit nieuwe denkkaders onderzoeken en bevragen, blijft AI beperkt tot het combineren en herformuleren van bestaande ideeën. Maar als AI betere antwoorden kan genereren dan mensen, waarom zouden we dan nog zelf filosoferen?

AI genereert teksten door bestaande theorieën te gebruiken en daar een overtuigend verhaal van te maken. Dat is indrukwekkend, maar blijft oppervlakkig. Zonder menselijke ervaring blijft kennis betekenisloos: zonder ervaring geen filosofie, zonder filosofie verarmt ons menselijk zelfbewustzijn. AI kan uitstekend vertellen, maar begrijpt het verhaal niet. Het weet niet hoe het is om iets te ervaren.

Filosofie gaat niet alleen over wat we weten, maar over hoe het is om te bestaan, twijfelen en te ervaren. AI heeft alleen toegang tot representaties van onze leefwereld, niet tot de leefwereld zelf. Filosofie draait daarom niet om het antwoord dat volgt op de vraag, maar om het ervaren van de vraag zelf. Twijfel, angst en zinvragen zijn existentiële categorieën. Het ontbreken van angst en lijden is bij AI geen technisch tekort, maar een existentiële leegte.

Wanneer iemand beweert dat filosofie afgeschaft kan worden omdat AI voor ons denkt, is diegene ironisch genoeg al filosofisch bezig. Het afschaffen van filosofie spreekt zichzelf dus tegen. Nadenken over wat waardevol is, is een filosofische activiteit. Juist onzekerheid dwingt ons om een positie te kiezen en verantwoordelijkheid te dragen.

AI kan existentiële vraagstukken analyseren, maar er niet onder lijden. Het ervaart geen angst, geen verlangen en geen existentiële crisis. Juist daar raken filosofie aan de kern van het mens-zijn. Wanneer chatbots advies geven over zelfdoding, wordt duidelijk wat er gebeurt wanneer vragen met grote betekenis worden beantwoord zonder ervaring of gevoel van verantwoordelijkheid. Het morele falen van AI benadrukt niet enkel het gevaar van technologie, maar vooral het belang van filosofie. AI kent geen morele twijfel en voelt geen verantwoordelijkheid. Het genereert antwoorden zonder schaamte of betrokkenheid. Filosofen daarentegen moeten een positie innemen. Juist waar AI faalt, wordt duidelijk waarom we

filosofie nodig hebben. Een chatbot kan zonder intentie schade aanrichten; daar moet een filosoof aanzienlijk veel meer moeite voor doen. En dat verschil maakt filosofie onmisbaar.

‘AI maakt je niet super, het maakt je gemiddeld’

JIM VAN BAARLE

Filosofie is eeuwenlang het domein geweest van het menselijk denken over waarheid, ethiek en het bestaan, terwijl kunstmatige intelligentie zich in korte tijd heeft bewezen als de redder van scholieren die hun essay vlak voor de deadline nog moeten inleveren. Sinds ChatGPT zijn debuut maakte, is er al angst gezaaid over hoe wij zullen worden overgenomen van AI. En nu zou AI- ook nog eens een bedreiging zijn voor iets wat mij heel dierbaar is: de filosofie.

Filosofie is altijd de plek geweest voor de puurste vorm van menselijke innovatie, namelijk de innovatie op het gebied van denken. De grootste doorbraken ontstonden nooit door mensen die in het algemeen geaccepteerde narratief dachten. Nee, grote denkers onderscheiden zich juist omdat ze verder durfden te kijken dan al in zicht was, omdat ze bereid waren uit het comfortabele te stappen en een sprong te wagen in het onbekende. AI daarentegen zal nooit verder kunnen kijken dan wat in zicht is, omdat het niet over zicht beschikt. Het kan enkel patronen herkennen, informatie combineren en bestaande kennis reproduceren, maar kan geen intuïtieve sprong maken naar het onbekende. Waar de mens risico's neemt in het denken, blijft AI gevangen binnen de grenzen van wat al bekend is. AI, hoe krachtig ook, blijft altijd gemiddeld.

Het gevaar voor de filosofie schuilt hierin. AI kan misschien helpen bij het structureren van kennis, maar kan nooit het uitzonderlijke denken voortbrengen dat filosofie vooruit stuwt. En dat is problematisch, want wanneer de mensheid zich meer en meer aanpast aan deze AI-revolutie, worden we als maatschappij lui en afhankelijk. AI kan niet beter denken dan mensen. Het enige wat AI doet, is dingen makkelijker maken. Maar de prijs die we daarvoor betalen, is hoog. Want iedere keer dat je ChatGPT gebruikt in plaats van zelf te worstelen met wat jij vindt, ontnem je jezelf de kans om als denker te groeien.

AI maakt je niet super, het maakt je gemiddeld. Wanneer iedereen zich bedient van hetzelfde geoptimaliseerde, gladgestreken denken, verdwijnt de manier van denken die filosofie heet: een denken dat uitzonderlijk is, afwijkend en werkelijk oorspronkelijk.

Waar kunstmatige intelligentie zwijgt

MAUD SEESING

Als je aan ChatGPT vraagt om een essay te schrijven, rolt er moeiteloos een samenhangend verhaal uit. Deze kunstmatige intelligentie analyseert complexe vraagstukken sneller dan de mens ooit zal kunnen. Daardoor rijst de vraag: als kunstmatige intelligentie voor ons kan denken, hebben we filosofie dan nog nodig?

Die vraag berust echter op een belangrijke aanname, namelijk dat kunstmatige intelligentie echt voor ons kan denken. Maar kan zij dat? Wat is denken? Is denken hetzelfde als redeneren? Of is denken het zelfstandig op ideeën komen, het vormen van gedachten? Als we onderscheid maken tussen deze begrippen, wordt duidelijk dat een kunstmatige intelligentie eerder redeneert dan denkt. ChatGPT herkent patronen in situaties waarvoor het is ontwikkeld, maar kan niet zelfstandig een gedachte vormgeven. ChatGPT creëert geen nieuwe informatie. De kracht ervan ligt in het redeneren met gegeven informatie, waarin AI patronen kan herkennen. Ook vormt ChatGPT niet een autonome gedachte, maar volgt het een opdracht. Het initieert geen vraag, geen twijfel en geen verwondering over zichzelf. Redeneren is ook een belangrijk onderdeel van de filosofie, maar filosofie vervult een rol die verder gaat dan het produceren van logische antwoorden. Filosofie richt zich op fundamentele vragen: vragen naar betekenis, moraliteit en bewustzijn. Deze vragen vereisen ervaring, inzicht en betrokkenheid. Kunstmatige intelligentie kan dergelijke vragen wel analyseren, maar niet zelf ervaren of doorleven.

Juist daarom blijft filosofie noodzakelijk. Het leert ons niet alleen hoe we moeten denken, maar ook waarom we denken en welke aannames daarachter schuilgaan. Kunstmatige intelligentie kan ons denken wel aanvullen, maar het kan nooit ons denken vervangen. Filosofie blijft nodig voor het

vormen van gedachten. Nu technologie steeds meer invloed krijgt op ons leven, hebben we filosofie dus harder nodig dan ooit om kritisch en bewust te blijven nadenken.

Kan de filosofie worden afgeschaft als AI voor ons denkt? Denkt AI eigenlijk wel voor ons?

ALISA NALIVAIEVA

Kunstmatige intelligentie is ongetwijfeld logischer dan de mens en is statistisch gezien geoptimaliseerd, maar die efficiëntie geldt slechts binnen de muren van het 'Kristallen Paleis' - een wereld van zuivere rationaliteit, waarin 'twee keer twee altijd vier is'.

De menselijke uniciteit schuilt echter niet in onze logica, maar juist in onze fundamentele irrationaliteit, in onze onvoorspelbaarheid en in het vermogen om onszelf te bevragen. Filosofie is immers geen eindproduct, maar een eindeloos proces van zelfonderzoek. Het kernprobleem van het algoritme ligt in die functionaliteit: het gehoorzaamt strikt aan regels en volgt zijn doel. Het hoeft zichzelf niet te ontdekken. De mens daarentegen is 'verloren', en precies die verlorenheid baart de filosofie. De mens is veroordeeld tot vrijheid en voelt de onbewuste noodzaak die vrijheid voortdurend te bewijzen, wat zich manifesteert in de chaos die wij creëren.

Om filosoof te zijn, is empathie ook noodzakelijk. Volgens Schopenhauer is moraliteit niet gefundeerd op een utilitaristische rekensom, maar op 'Mitleid' - een fysieke herkenning van het eigen lijden in de ander. Een AI kan ethische regels volgen, maar nooit handelen vanuit compassie. Bovendien verveelt een AI zich nooit. En laat diepe verveling nu net de vonk zijn die het filosoferen doet ontbranden. AI kent geen reflectie, geen keuzestress, geen existentiële angst en opereert met feiten, niet met waarden. Het redeneert, maar denkt niet, dus filosofeert het ook niet. Een AI zou nooit opzettelijk falen. En ik, als mens, besta niet uit mijn foutloze antwoorden, maar uit mijn vallen, mijn twijfel en mijn pijn. Gelukkig maar! ■

Aldus spraken de leerlingen – over AI

door Stephan de Groot

In deze rubriek proberen we de klassieke valkuil van de leraar – alleen maar zelf aan het woord te zijn – enigszins te bezweren. Daarom vragen we hier: wat denken leerlingen zelf over AI? Voor deze gelegenheid zijn 49 leerlingen ondervraagd uit klas 5 en 6 op vwo-niveau. Bij de laatste vraag ('Kan AI filosoferen?') hebben we, voor extra inclusie, ook AI zelf gevraagd diens input (of output) te geven. Hoe vaak gebruik je AI of LLM's zoals ChatGPT, Gemini, etc.? De grootste groep leerlingen (40%) antwoordt AI soms te gebruiken. De groep die AI dagelijks gebruikt speelt gelijk tegen de groep die AI nooit (!) gebruikt. De kleinste groep (11%) gebruikt AI meerdere keren per dag. Wat zeggen deze resultaten? Ze nemen in ieder geval de aanname weg dat de "jeugd van tegenwoordig" AI te pas en te onpas gebruikt zonder zich ook maar ergens van bewust te zijn. Het gebruik is diffuus en, zoals we zullen zien, zeker niet zonder erbij na te denken.

Positieve of negatieve vrijheid?

De voordelen van het gebruik van AI zien de leerlingen vooral in snelheid, efficiëntie en gebruiksgemak. Dit gemak is tweeledig en voor ons als leraar wellicht lichtelijk ongemakkelijk: het is laagdrempeliger om AI een vraag te stellen als je iets niet snapt. Leerling: 'Altijd direct antwoord, geen oordeel.' (De "blik van de ander" is van een leraar, als beoordelaar pur sang, natuurlijk extra eng.) Maar vaak is de uitleg zelf ook gemakkelijker te begrijpen. Je kan immers snel en precies informatie vinden die 'specifiek is aangepast op jouw wensen'. Dit laatste wordt overigens direct genuanceerd in het vaakst genoemde nadeel: de uitleg van AI

is niet volledig betrouwbaar. Waarheid en verzin-sels worden steeds moeilijker te onderscheiden. Bovendien worden we er lui van. Het benadeelt 'de nieuwsgierigheid van de mens en hun motivatie om te creëren ... we worden allemaal nog dommer, nog luier en minder intellectueel.' Ook het effect op het klimaat wordt benadrukt. Het 'watergebruik is momenteel absurd' en 'in de VS zijn al mensen uit hun huis gezet doordat hun huizen zijn gekocht om daar enorme datacenters te bouwen.'

BedrAging of verrAking?

Is AI een bedreiging of een verrijking voor het bestaan van de mens? Op een schaal van 0 tot 10 is de meest gekozen optie 7, wat een redelijke verrijking suggereert. Groeperen we echter, zoals filosofen vaak doen, in categorieën (zie tabel "Bedreiging vs. verrijking") dan heeft AI als bedreiging daar een lichte overhand. Verrijking wordt vooral gezien in het overnemen van saaie, tijdrovende klusjes en het optimaliseren van 'administratieve en informatieverwerkende opdrachten'. De tijd die ons zo bespaart blijft kunnen we wijden aan 'belangrijke' en 'abstracte dingen'. In de les zouden we hier wellicht een didactisch bruggetje kunnen slaan naar Marx: AI als de belofte die het mogelijk maakt dat wij ons gaan bezighouden met "hogere activiteiten". Maar ook in de bedreiging horen we de geest van Marx terug. Het overnemen van werk wordt namelijk gezien als een van de grootste risico's, niet alleen in de zin van het stelen van werk maar 'van iedereen die iets plaatst op het internet.' Het werk wordt mensen onvreemd, en omdat AI werk levert waar geen mens meer bij betrokken wordt, is dat werk per definitie 'zielloos ... beheerd

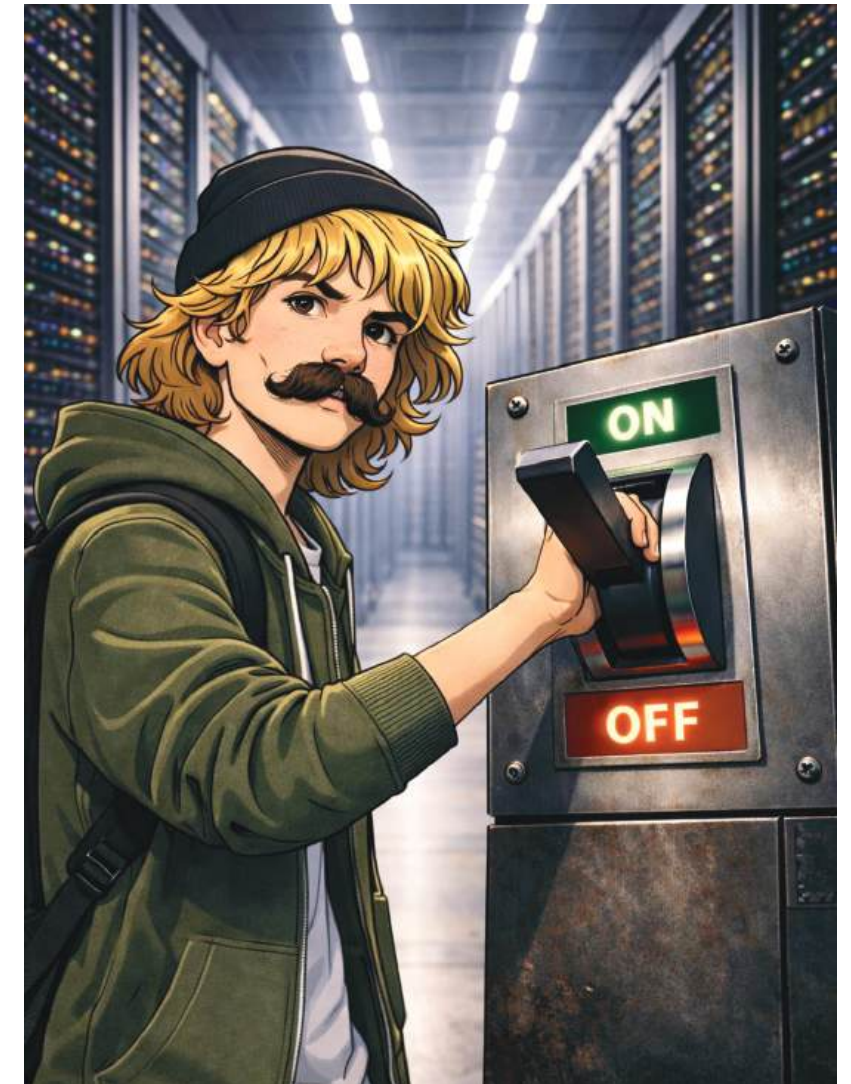
en gecodeerd met het oog op winst'. Tegelijkertijd baseert AI dit werk alleen maar op al geleverd werk, werk dat ooit eerder aan de mens vertrouwd en toevertrouwd is. Het werk dat AI produceert heeft dus iets dat zowel vertrouwd als vervreemd is, als een wassen beeld van een bekend persoon. Een lessenserie Marx en AI, inclusief bezoekje aan Madame Tussauds (of Jeremy Bentham), doemt op aan de horizon...

Alducatie?

Als het specifiek over school gaat, moeten we het gebruik van AI dan vergroten of verkleinen? De grootste groep (20 leerlingen) blijft hierbij in het midden: het ligt aan welk vak ('het is handig bij geschiedenis en de bèta-vakken') en aan welke opdracht. Kleine op- of uitzoektaakjes zou AI prima kunnen, terwijl je voor het belangrijkere werk zoals 'logisch redeneren, verdiepen en dingen maken' moet leren je 'eigen hersens te gebruiken'. Degenen die AI-gebruik willen vergroten (12 leerlingen) geven vooral als reden dat het voor de toekomst onvermijdelijk is: 'mensen die weigeren om met AI om te gaan schieten zichzelf in de voet'. Daarom kan je maar beter leren hoe er mee om te gaan, evenals te leren over de 'voor- en nadelen van AI' ... zodat je zelf 'een oordeel over [je] eigen gebruik kan vormen'. Het lijkt erop alsof de groep die AI-gebruik wil verkleinen (17 leerlingen) dit oordeel al geveld heeft. En als het op leren aankomt: '[a]ls leerlingen moeten leren op school, waarom zou je AI gebruiken om dat leren te verkleinen? De leerling leert meer van het zelf iets opzoeken en onderzoeken.' Aldus de leerling.

FilosofAI?

Dan de hamvraag. Denk je dat AI uiteindelijk zal kunnen filosoferen? De nee-zeggers winnen het hier van de ja-zeggers, al is het een nipte zege: 24 om 21 (4 leerlingen onthouden zich van een antwoord). Het ligt er natuurlijk helemaal maar aan wat je onder filosofie verstaat. AI scoort goed op het begrijpelijk kunnen uitleggen en vergelijken van filosofen, evenals het geven van argumenten. Je zou kunnen zeggen dat AI juist heel goed kan

filosoferen: het is '100% neutraal en weet ook nog eens alle perspectieven en filosofen en kan zo dus ook goed vergelijken.' Toch geven de meesten aan dat AI nooit echt iets nieuws zou kunnen bedenken. Het heeft geen gevoel of emotie. Het heeft ook 'niet echt een doel wat het moet oplossen.' Het 'hunkert' niet naar informatie of kennis, wat toch 'essentieel voor filosofie' is. Wat antwoordt AI eigenlijk zelf op deze vraag? ChatGPT zei, niet geheel verassend, 'ja en nee'. Het zegt zelf wel nieuwe verbindingen te kunnen maken op basis van bestaande, maar het kan nooit écht nieuwe gedachten formuleren vanuit ervaringen van angst, zorg of gelukzaligheid. Filosoferen gaat niet alleen maar om structureel veilig denken, maar is ook altijd onveilig en een zich verhouden tot de wereld. Het gaat, volgens ChatGPT, niet om intelligentie maar om existentie. De 'meest filosofische conclusie' is dat filosofie uiteindelijk gaat over 'wat het betekent om mens te zijn, terwijl je niet weet wat dat precies is.' AI kan deze vraag alleen analyseren. Wij kunnen erin leven. Aldus AI. ■

Weg met het doemdenken!

Maarten Boudry over AI en vooruitgang

Maarten Boudry is filosoof en schrijver, gespecialiseerd in evolutietheorie en wetenschapsfilosofie. In 2025 verscheen bij Prometheus zijn boek *Het verraad aan de verlichting: pleidooi voor een nieuwe vooruitgangsbeweging*. Volgens hem zijn we in Europa ‘te argwanend geworden over technologie.’

door Yoram Stein

Gaat artificiële intelligentie de wereld overnemen, de mensheid uitroeien of ons tot slaaf maken, zoals gebeurt in *The Matrix* (1999)? Regelmatig worden dergelijke claims gemaakt. Stephen Hawking bijvoorbeeld, een van de grootste natuurkundigen van de twintigste eeuw, zei in een BBC-interview letterlijk: ‘The development of full artificial intelligence could spell the end of the human race.’ Vergelijkbare waarschuwingen zijn geuit door Elon Musk en Geoffrey Hinton, de laatste wordt ook wel ‘the godfather van AI’ genoemd. Maarten Boudry denkt echter dat de vrees hiervoor misplaatst is. In zijn Substack-artikel ‘The Selfish Machine’ legt hij uit waarom we voorlopig niet bang hoeven te zijn voor een superslimme AI die ons vernietigt: het ontbreekt AI aan een egoïstische wil omdat het geen product is van evolutie, maar door mensen is gemaakt.

Hij ontkent daarmee niet dat we afhankelijk worden van machines door dagelijks gebruik. Maar is dat problematisch? Boudry trekt een vergelijking met kleding, 10.000 jaar geleden uitgevonden. ‘Zonder kleding gaan we binnen enkele uren dood op de meeste plekken ter wereld. Wil dat daarom zeggen dat wij ‘de slaaf zijn’ van onze kleren? Als je dat echt wil, kan je dat zo uitdrukken, maar ik denk dat iedereen daar wel ziet dat dat niet echt een inzichtelijke of interessante manier is om dat zo te stellen.’

De vraag naar techniek werd in 1953 gesteld door Martin Heidegger. Volgens hem wordt de aard van techniek verkeerd begrepen als een neutraal middel. Hij stelde dat technologie de manier verandert waarop wij de wereld ervaren: de wereld verschijnt als een ‘bestelbaar bestand’, iets dat wij kunnen opvorderen en manipuleren.

Boudry is bikkelhard in zijn kritiek. ‘Ik heb weinig geduld voor

‘Ik heb weinig geduld voor Heideggers pseudo-diepzinnige nazi-filosofie’

iemand die niet alleen een nazi was, maar wiens pseudo-diepzinnige techniekfilosofie, zijn hele uiteenzetting over Dasein, hem ook op het pad van het nazisme heeft gebracht. Hij dacht echt dat het nazisme ons zou bevrijden van de westerse vooruitgang, van westerse technologie.’

Heideggers kritiek op de technologische mindset wordt wel gebruikt om de milieucrisis te verklaren. In de technologische manier van denken verschijnt de natuur als iets dat wij kunnen controleren en exploiteren. Boudry wijst deze kritiek van de hand. ‘De enige manier waarop we de milieucrisis en de klimaatcrisis gaan oplossen, is door meer technologieën. Tot de moderniteit hebben wij nooit enige controle uitgeoefend over de wereld, we waren altijd aan haar grillen overgeleverd. Uit dit soort filosofie spreekt een geromantiseerde natuuropvatting. Deze klopt niet. De natuur is niet zachtaardig of harmonieus.’

ChatGPT denkt niet

Is “kunstmatige intelligentie” eigenlijk wel intelligent? Jan Broersen, hoogleraar logische methoden in AI aan de Universiteit Utrecht en de spreker op onze afgelopen studiedag, stelt dat LLM’s zoals ChatGPT niet meer zijn dan zeer goede woordvoorspellers. Ze hebben geen idee wat ze aan het doen zijn, zijn niet in staat tot kritische zelfreflectie en hebben geen wil.

Boudry is het hier helemaal mee eens. Volgens hem projecteren we allerlei vormen van intelli-

gentie op deze systemen omdat de output zo overtuigend overkomt. ‘Maar de reden waarom ze zo overtuigend overkomen is dat het inderdaad heel nijvere woordvoorspellers zijn die getraind zijn op producten van menselijke intelligentie en daardoor de indruk wekken dat ze inderdaad kunnen denken.’

Toch vindt Boudry het belangrijk om twee zaken van elkaar los te koppelen. ‘De eerste vraag is: is het mogelijk om artificiële intelligentie te ontwikkelen die wel degelijk echt intelligent is, en misschien zelfs ook bewust en tot kritische zelfreflectie in staat? Mijn antwoord daarop is: ja, daar ben ik absoluut van overtuigd. Er is geen magische eigenschap aan koolstof of aan de manier waarop ons brein werkt. Ook met silicium, dus met computers, is het in principe mogelijk om rationaliteit en intelligentie voort te brengen.’

‘De tweede vraag is: zijn we naar die intelligentie op weg met LLM’s? En dan is mijn antwoord heel duidelijk, nee. Zij kunnen een heel overtuigende simulacrum van intelligentie naar voren brengen, maar zij denken zelf niet.’

Dit roept een paradox op. ‘Op dit moment is het nauwelijks nog te achterhalen dat je met een computer spreekt als je met een GPT in conversatie bent. In die zin heeft de GPT de Turingtest doorstaan en toch, denk ik, moeten we erover eens zijn, dat dat geen blijk geeft van intelligentie. Door deze LLM’s hebben we wat bijgeleerd, namelijk dat de Turingtest achterhaald is.’

Maarten Boudry

GERBRICH REYNAERT

Bedreigt AI ons denkvermogen?

Dat intensief AI-gebruik ons eigen denkvermogen kan aantasten, is een serieus gevaar, meent Boudry. Maar die zorg is niet nieuw, zegt hij. ‘Heel lang geleden al was het Plato die waarschuwde dat de uitvinding van het schrift zou leiden tot de achteruitgang van het geheugen. En hij had een punt. De orale overleving van de gedichten van Homeros bijvoorbeeld, die blijkbaar volledig memoriseerd waren voordat ze op schrift werden gesteld, dat kunnen we ons vandaag bijna niet meer voorstellen.’

Zelf heeft Boudry dit ook ervaren met Google Maps. ‘Ik heb echt het gevoel dat mijn brein, of mijn oriëntatievermogen, mijn vermogen om kaarten te lezen, is afgetakeld door Google Maps te volgen.’ Toch is dit niet louter verlies. ‘Diezelfde breincapaciteit die ik toen voor kaartlezen gebruikte, die is elders terechtgekomen.’ Maar ChatGPT is anders. ‘ChatGPT is bijna de ultieme stap, omdat je een heel essay kan schrijven, een heel opiniestuk of zelfs, na verloop van tijd, misschien een heel doctoraat, zonder dat er echt nog denkwerk aan te pas komt.’

De oplossing ligt volgens Boudry in balans. ‘Dus het is op zich een goede zaak, denk ik, dat studenten leren gebruikmaken van GPT. Maar ze moeten nog altijd in staat zijn om zelfstandig te denken zonder dat ze toegang hebben tot GPT.’

Hij vergelijkt het met wiskunde-examens waarbij zowel met als zonder rekenmachine vaardigheden getoetst worden.

Een andere zorg betreft het gebrek aan weerstand dat LLM’s bieden.

‘GPT is getraind om heel politiek correct te zijn, om geen gevaarlijke dingen te zeggen, om niet onbeleefd te zijn. Maar het neveneffect daarvan is wel dat het zo slijmerig en meegaand is. Het systeem biedt nauwelijks weerstand of tegengas bij zelfs knettergekke ideeën.’

Dit kan problematisch zijn voor menselijke relaties ‘die niet altijd even makkelijk zijn. Dus we moeten inderdaad wel opletten dat GPT ons vermogen tot menselijke relaties niet laat aftakelen.’

Maar dit gevaar moeten we ook weer niet overdrijven. ‘Elke technologie vergt natuurlijk een periode van aanpassing. Er zijn ook mensen die verslaafd raken aan internet of televisie. Het is allemaal een kwestie van dosering.’

Mythevorming en big tech

Er is sprake van mythevorming rond AI, erkent Boudry. ‘Als je sommige van die tech-bro’s leest, Eliezer Yudkowsky bijvoorbeeld, of Peter Thiel, of zelfs Sam Altman, dan wordt technologie bijna een soort van heilsleer, of juist een variant op de aloude gedachte van een apocalyps.’ Maar hij

denkt niet dat dit een bewuste strategie is. ‘Ik denk dat die mensen gewoon een beetje high on their own supply zijn.’

Zo komen ze aan extreme visies – zowel extreem positief als extreem negatief. Yudkowsky behoort tot de laatste categorie. Hij denkt ‘dat we letterlijk AI-ontwikkeling moeten verbieden en stilleggen en zelfs afdwingen door bombardementen op datacenters’ omdat AI ons anders zal uitmoorden. Tegenover deze beelden van hel en verdoemenis staan weer andere tech-bro’s die geloven dat technologie ons een paradijs op aarde gaat bezorgen, waarin ‘we allemaal perfect gelukkig gaan worden of eeuwig gaan leven.’

Sommigen plaatsen Boudry in hetzelfde hokje als deze positieve tech-bro’s, vanwege zijn omarming van het ‘effectief altruïsme. Dit effectief altruïsme wordt weer in verband gebracht met ‘longtermisme’ – de gedachte die we terug vinden bij veel tech-miljardairs, namelijk dat hun technologie op de lange termijn zal bijdragen aan een gelukkiger mensheid, zelfs al zou dat op de korte termijn juist voor meer ellende zorgen.

‘Boudry zegt altijd wel wat achterdochtig geweest over dat longtermisme. Daar ben ik nooit echt enthousiast over geweest. Ik heb altijd meer sympathie gehad voor de eerdere vorm van effectief altruïsme, die met heel concrete, tastbare dingen bezig is, met ziekte, armoede enzovoort.’

Longtermisme kan volgens hem snel speculatief worden en leiden tot ‘allerlei onfrisse politieke implicaties waarbij je het heden gaat opofferen voor een soort van hypothetische toekomst van ofwel totale catastrofe die je dan wil vermijden ofwel een totaal paradijs, dat we

allemaal onze mind gaan uploaden in de cloud. Bij dat soort fantasieën haak ik nogal snel af.’

Peter Thiel noemt hij ‘de ergste wat dat betreft. Die heeft inderdaad een neo-reactionaire filosofie, waarin er weer een soort monarchie moet komen. Dat het liberalisme een grote vergissing is geweest. Zo iemand mag je geen politieke macht geven.’

Gevaar van big tech niet overdrijven

Maar het is volgens Boudry te kort door de bocht om te stellen dat alle tech-miljardairs dezelfde agenda hebben. ‘Het is niet zo dat alle tech-miljoenairs voor Donald Trump waren bijvoorbeeld. Ook daar is er een grote diversiteit. Bill Gates bijvoorbeeld is iemand die zeer zeker tegen Trump was.’ ‘Grote ondernemers kunnen briljant zijn, maar dat maakt ze niet geschikt voor politieke macht. Daarvoor moeten we wel opletten. Maar goed, in een kapitalistische samenleving is de politieke macht van die mensen ook niet eindeloos. Dat zou wel het geval zijn als één speler het monopolie zou hebben, of als die tech-bro’s allemaal onder één

hoedje spelen en allemaal hetzelfde willen. Maar dat klopt niet, ze zijn ideologisch divers.’

Bovendien zijn ze elkaars concurrenten, vervolgt Boudry. ‘In een vrije markt is het landschap versnipperd. Elk van die tech-bro’s (en hun bedrijven) hebben tegenspelers, en zijn best kwetsbaar als hun “klanten” weglopen. Denk maar aan de paniek bij Google na de lancering van Open AI’s ChatGPT. Hun businessmodel kan zomaar bedreigd worden door nieuwe spelers. Anno 2025 is er zelfs meer versnippering van sociale media dan pakweg 10 jaar geleden, toen Twitter extreem dominant was en het wereldwijde “dorpsplein”.’

Boudry: ‘Er bestaat wel een gevaar dat de tech-bro’s, omdat ze enkel belust zijn op winst, algoritmes maken die eigenlijk schadelijk zijn voor een samenleving (denk aan “rage bait”, dat enorm goed werkt voor “engagement”). Dat is vergelijkbaar met de tabaksindustrie. Maar ook de tabaksindustrie is niet eindeloos machtig, en werd uiteindelijk gemuilkorfd toen de bewijzen van schade extreem groot werden. Bij sociale media is dat nog minder zeker, omdat we nog volop experimenteren, maar kijk naar Australië dat nu een verbod wil voor minderjarigen. Een interessant experiment. We zullen zien of het navolging krijgt en wat het effect is.’

Europa moet zelf innoveren

De beste oplossing? ‘Meer zelf meedoen aan die innovatie. We hebben de trein gemist van artificiële intelligentie en daarvoor ook van het hele internet.’ In plaats van alleen reactief te reguleren ‘zouden we in Europa beter zelf het heft in handen nemen en ervoor zorgen dat we zelf sterke technologiebedrijven hebben.’

Het probleem met Europa is ‘dat we gewoon veel te argwanend zijn geworden over technologie in het algemeen. Kunstmatige intelligentie is iets wat een enorme impact heeft. Ik zou willen dat Europa zoiets had uitgevonden.’ Regelgeving is belangrijk, ‘maar dat is ook maar een beetje een schrale troostprijs dat we dan de wereld leiden in AI-regulation.’

Over de vermeende enorme milieukosten van LLM’s is Boudry helder: ‘Dat is onzin. Dat is echt een storm in een glas water. Dat verzinkt totaal in het niets bij één meter met de auto rijden of bij één hamburger eten.’

Tot slot de vraag of vooruitgang vanzelfsprekend is. Boudry is geïrriteerd over de voortdurende suggestie dat hij dat zou denken. ‘Kijk, ik heb al duizend keer geschreven dat vooruitgang niet onafwendbaar is, dat het mensenwerk is.’

Vooruitgang is niet vanzelfsprekend, maar wel mogelijk

Hij introduceerde de term ‘verbeterlijk optimisme.’ ‘Een verbeterlijke optimist is iemand die gelooft dat vooruitgang mensenwerk is, dat het afhangt van menselijke inspannin-

gen en dat er nooit een absolute garantie is dat het goed komt.’ Hij erkent ook achteruitgang in oorlogsgeweld en democratie de laatste jaren.

‘Een vooruitgangsdenker moet toegeven dat het wat oorlogsgeweld betreft, bijvoorbeeld met Oekraïne, Gaza en Soedan, de laatste jaren weer de verkeerde richting uitgaat. Hetzelfde met de democratie. Dus de laatste jaren is er inderdaad een vorm van een democratische recessie.’

Ook technologie zorgt niet per definitie voor vooruitgang. ‘Ongeveer elke vorm van technologische innovatie zorgt voor neveneffecten. Er is bijna geen enkele technologie die alleen maar voordelen biedt.’ Zelfs de vaak weggelachen luddieten die weefgetouwen vernietigden, hadden een punt: ‘Op lange termijn was hun strijd zinloos, maar zij werden wel degelijk geschaad door technologische innovatie.’

Hiervan moeten we leren: ‘Het feit dat een technologie nadelen heeft, of groeipijnen of neveneffecten, is geen reden om ertegen te zijn. Want alle technologie die ons welvarend, gezond en gelukkig heeft gemaakt, had neveneffecten.’

Wat Boudry betreft past ook AI in dit patroon. ‘AI is een technologie die potentieel enorme voordelen heeft, maar ook nadelen. Zeker in de eerste fase waarin we er nog niet mee vertrouwd zijn en nog moeten proberen om dingen uit te zoeken. Soms loopt iets verkeerd af en dan leren we bij en dan voegen we meer grensels toe, meer checks en balances, meer beveiliging enzovoort.’

Net zoals vliegtuigen vroeger levensgevaarlijk waren maar gaandeweg veiliger werden gemaakt. ‘Dus nee, ik heb zeker geen naïef geloof in de vanzelfsprekendheid van vooruitgang.’

Maar evenmin heeft hij geduld voor het doemdenken dat in allerlei varianten – van Heideggers techniekpessimisme tot de apocalyptische scenario’s van Yudkowsky – zo aantrekkelijk en besmettelijk blijkt te zijn. Ook onder filosofen. Want juist dat verhaal, dat technologie ons onvermijdelijk naar de afgrond leidt, is zelf een mythe. Een mythe die ons kan verleiden tot stilstand en passiviteit, terwijl we juist actief moeten blijven vormgeven aan de toekomst. Vooruitgang is noch gegarandeerd noch onmogelijk. Het is mensenwerk – en dat werk moeten we blijven doen. ■

AI in de filosofieles: Een stagiair met superkrachten

door Martin Struik

Technologie is nooit neutraal. Een zin die we onze leerlingen vaak voorleggen, maar wat betekent die als wij zelf AI inzetten in de les? Welke boodschap dragen we dan over? Dat is een vraag die we niet mogen omzeilen. Mijn voorlopige antwoord is dat de didactische meerwaarde groot genoeg is dat ik 'ja' zeg — maar het blijft een kritisch en ethisch kwetsbaar 'ja'.

De grillige grens en de juiste werkhouding

AI beweegt zich op een *jagged frontier*: briljant en onnozel tegelijk. Het kan een overtuigende dialoog schrijven tussen Heidegger en Dennett, maar struikelt over het tellen van de r'en in strawberry. Voor filosofie, een vak dat draait om taal, argumentatie en conceptueel spel, is dat veelzeggend: taalmodellen zijn hier verrassend sterk. Toch geldt dat zodra het model dieper in specialistische kennis duikt, het gemakkelijk kan gaan hallucineren of begrippen verwarren.

Daarom is één houding cruciaal: AI is geen autoriteit, maar een stagiair – enthousiast, leergierig en soms verbluffend slim, maar per definitie feilbaar. Wij, de docenten, blijven de eindredacteur en de curator. De echte waarde ontstaat in de interactie: AI levert een concept, wij maken er onderwijs van.

Van sparringpartner tot lesassistent

Tijdens de workshops op de studiedag in september zagen we hoe deze 'stagiair' uitblinkt in twee rollen: die van creatieve sparringpartner en die van razendsnelle assistent.

1. AI als creatieve sparringpartner

AI kan nieuw lesmateriaal op maat maken, zoals casuïstiek, verrassende analogieën of scenario's voor filosofische games.

Een recent voorbeeld: voor de nieuwe syllabus *Kennis, media en democratie* vroeg ik AI om een lesplan. Binnen enkele minuten produceerde Claude niet alleen een opzet, maar ook een complete HTML-presentatie. Die daagt leerlingen uit om de visies van Kant (die de nadruk legt op zelfstandig denken) en de Amerikaanse filosoof Heidi Grasswick te bespreken. Grasswick benadrukt dat kennis nooit louter individueel is, maar altijd ontstaat in een netwerk van relaties – haar model van individuals-in-communities. Het resultaat was een inspirerend startpunt dat ik zelf kon verfijnen.

2. AI als razendsnelle assistent

AI bespaart vooral tijd bij het verwerken van bestaand materiaal. Stel: je vindt een zestig minuten durend interview met Simone de Beauvoir op YouTube. Vroeger betekende dit urenlang transcriberen en monteren. Nu kopieer je met één klik het transcript en geef je een opdracht: 'Selecteer vier minuten die geschikt zijn voor mijn vwo-5-les' of 'Maak er een werkblad bij waarmee leerlingen de kernargumenten analyseren.' Binnen minuten heb je een veelbelovend startpunt dat je zelf aanscherpt – je checkt natuurlijk of de selectie filosofisch klopt en of de vragen bij de leerlingen passen.

Binnen enkele minuten kan AI een lesplan of werkblad leveren.

Ethische caveats

Bij al mijn enthousiasme moet ik ook de keerzijden erkennen. Grote AI-bedrijven zijn kapitalistische molochs die opereren met weinig democratische controle. De modellen zijn getraind op materiaal dat

vaak zonder toestemming is gebruikt. Het trainen van een taalmodel vergt enorme hoeveelheden energie. En het gebruik van AI kan leiden tot *cognitive offloading*: leerlingen (en docenten) besteden denkwerk te makkelijk uit. Juist als filosofiedocenten moeten we deze risico's expliciet maken, zodat AI niet alleen een hulpmiddel wordt, maar ook een aanleiding tot kritische reflectie op technologie en macht.

Samen werken aan onderwijs

Zelf zet ik AI inmiddels ook in voor het ontwikkelen van filosofie-lesboekjes, die vrij beschikbaar zijn via de website van de VFVO. Zo wordt de meerwaarde van AI niet alleen zichtbaar in de klas, maar ook in de gezamenlijke vakontwikkeling van filosofiedocenten.

Conclusie

De belofte van AI ligt niet in kant-en-klare oplossingen, maar in de kritische en creatieve verhouding die wij ermee aangaan. Wie AI behandelt als een stagiair – en niet als een orakel – ontdekt een krachtige partner in het onderwijs. Het geeft ons nieuwe manieren om het filosofische gesprek te openen, leerlingen uit te dagen en de vraag "wat betekent technologie voor ons denken?" niet alleen te behandelen, maar daadwerkelijk voor te leven in de klas.

Drie tips voor morgen in je les

1. Genereer dilemma's met AI

Vraag AI om vijf filosofische dilemma's bij het thema dat je volgende week behandelt. Kies de beste uit en pas hem aan voor je groep. Resultaat: een werkbaar lesonderdeel in vijf minuten.

2. Laat leerlingen de output beoordelen

Genereer een kort filosofisch argument met AI (bijv. "Schrijf een betoog waarin Kant smartphones zou afkeuren"). Laat leerlingen de redenering analyseren: klopt de filosofie? Waar zit de denkfout? Zo oefenen ze kritisch denken én leren ze de beperkingen van AI kennen.

3. Gebruik AI als je eigen sparringpartner

Plak je lesopzet in een taalmodel en vraag: 'Welke kritische vragen zouden leerlingen hierbij kunnen stellen?' of 'Kun je een alternatieve invalshoek voorstellen?' Het helpt je om scherper te formuleren en didactisch weerbaarder te worden. ■

ChatGPT en onderwijs, van hype naar bewuste toepassing

Voordat je ChatGPT in je lessen gebruikt, moet je weten wat je leerlingen wil leren en waarom. Leraren vinden dit vaak lastig te formuleren. Vakdidactici Tjeerd van de Laar en Janneke van der Loo ontwikkelden een workshop die leraren helpt bewuste keuzes te maken over LLM-gebruik.

door Tjeerd van de Laar & Janneke van der Loo

Sinds het verschijnen van ChatGPT eind 2022 zijn wij vanuit het Tilburg Center of the Learning Sciences¹ betrokken bij het ontwikkelen en geven van workshops over Large Language Models (LLM's) voor leraren en schoolleiders in het voortgezet onderwijs. Onze basisworkshop bestaat uit drie onderdelen: (1) deelnemers informeren over wat ChatGPT en soortgelijke LLMs zijn en wat je ermee kunt doen (2) deelnemers laten nadenken over de doelen van hun onderwijs, de waarde van die doelen en de mate waarin LLMs het behalen van die doelen kan faciliteren of juist in de weg kan zitten, (3) het

begeleid ontwikkelen van onderwijsmateriaal dat ChatGPT-proof is. Het is het tweede onderdeel van onze workshop waar we in dit artikel bij stil willen staan.

In het volgende laten we zien dat het kunnen benoemen van de leerdoelen van onderwijs en de waarde(n) die we aan die doelen hechten voorwaardelijk is voor het beantwoorden van de vraag in hoeverre we LLMs in ons onderwijs willen inzetten. Tot onze verrassing vonden leraren die deelnamen aan de workshop het echter vaak lastig om die doelen en de waarde(n) ervan te benoemen. Dat is volgens ons problematisch: als je niet weet wat je doelen zijn en welke doelen prioriteit hebben, kun je ook niet bepalen of LLMs het behalen van die doelen kunnen faciliteren of juist frustreren. Dit lijkt misschien een open deur, maar helaas een open deur die in de huidige onderwijspraktijk te weinig lijkt te worden ingetrapt en dat is gevaarlijk, al was het maar omdat we daarmee het risico lopen ons onderwijs kritiekloos te laten koloniseren door LLMs zoals ChatGPT.

In dit artikel beschrijven we hoe we in onze basisworkshop samen met leraren nadenken over de leerdoelen en waarde(n) van hun onderwijs en wat dit zoal opleverde aan inzichten bij zowel de deelnemers als bij ons. Ter illustratie geven we ook een voorbeeld van leerdoelen en waarden bij het schoolvak filosofie en wat dat volgens ons betekent voor de inzet van LLMs bij het behalen van deze leerdoelen.

Vooropgesteld: we willen we niet beweren dat

LLMs geen plaats zouden moeten hebben in het onderwijs – al was het maar omdat we leerlingen er in het kader van de wettelijk gestelde kaders wat betreft digitale geletterdheid² bekend mee moeten maken – maar wel dat als we LLMs introduceren in ons onderwijs we dat zoveel mogelijk op weloverwogen wijze en op onze voorwaarden moeten doen, en niet slechts omdat het kan en al helemaal niet omdat het ‘nu eenmaal’ de toekomst is. Wat ons betreft zou onderwijs er juist (ook) op gericht moeten zijn om samen (leraren, leerlingen en ouders) actief de toekomst vorm te geven.

Doelen en waarden

Zoals we hierboven schreven, bestaat onze basisworkshop over LLMs in het voortgezet onderwijs uit drie onderdelen. Een informeel deel over wat LLMs zoals ChatGPT zijn en kunnen. Een deel over doelen en waarden van onderwijs. En, ten slotte, een deel waarbij deelnemers ‘gewapend met’ de nodige kennis en de juiste vragen aan de slag gaan met het ontwikkelen van eigen onderwijsmateriaal voor hun eigen vakken, waarbij op een didactisch verantwoorde manier gebruikt wordt gemaakt van LLMs of LLMs juist

worden vermeden. In deze paragraaf beschrijven we in meer detail het tweede onderdeel van de workshop, het deel over doelen en waarden.

Voor dit onderdeel nemen we meestal ongeveer 45 minuten de tijd en het bestaat uit twee opdrachten die na elkaar worden gegeven. De eerste opdracht luidt: Wat is het allerbelangrijkste dat jij jouw leerlingen met jouw vak wil bijbrengen? Dit kan bepaalde kennis zijn, maar ook een bepaalde vaardigheid of een attitude. Denk hierover individueel en in stilte na en noteer het voor jezelf in een of meerdere zinnen. Je hebt hiervoor 5 minuten.

Dit bleek voor veel deelnemers een moeilijke vraag. Die moeilijkheid had verschillende oorzaken. Allereerst is het voor veel leraren een vraag die ze zichzelf niet elke dag stellen en dan moet je er dus voor het eerst in tijden over na gaan denken en dat is lastig. Daarnaast impliceert de vraag een complexe waardenprioritering die leraren ook niet elke dag uitvoeren, in ieder geval niet expliciet. En ten slotte is het één ding om intuïties te hebben over de leerdoelen van je vak en de waarde ervan, maar iets anders om deze doelen helder te verwoorden. Toch is dat verwoorden van belang: het dwingt je immers om je eigen gedachten onder ogen te zien en als die gedachten vaag zijn, zal je dat onmiddellijk terugzien in de verwoording. Dat laatste geeft jou en anderen de mogelijkheid om zo nodig een en ander aan te scherpen waardoor we samen – leraren en leerlingen – beter weten waar we het over hebben en daarmee waar we naar streven. Vandaar ook de

opdracht om het leerdoel op te schrijven. Vergelijk het met een leerling die zegt het antwoord op een vraag ‘wel te weten’, maar het ‘niet te kunnen uitlegen’. Zo’n leerling weet het dus niet, net zomin als wij – leraren – iets goed (genoeg) begrijpen als we het niet uit kunnen leggen.

Na het uitvoeren van de eerste opdracht bespreken we plenair de opbrengst. Afhankelijk van het aantal deelnemers kan er een groter deel van de groep aan het woord komen, maar meestal is er tijd voor vier of vijf personen waarbij telkens het leerdoel door ons op het bord wordt genoteerd. Leerdoelen kunnen bijvoorbeeld betrekking hebben op kennis (‘de leerlingen kunnen uitleggen wat het verschil is tussen moleculen en atomen’), vaardigheden (‘de leerlingen kunnen een kort betoog schrijven’) of attitudes (‘de leerling is bereid om ingenomen stellingen te onderbouwen’). Dat formuleren van een leerdoel gaat niet altijd in een keer goed; vaak noemen deelnemers zonder het door te hebben meerdere doelen, soms is de formulering van het doel dubbelzinnig en moeten we doorvragen om helder te krijgen wat wordt bedoeld en soms veranderen deelnemers tijdens het bespreken van hun bijdrage van gedachten. Dat is allemaal

prima, als er uiteindelijk maar een aantal relatief helder geformuleerde doelen op het bord staan. Meestal werken we met groepen van tussen de 20 en 30 leraren, dus het is zaak om in ieder geval meerdere schoolvakken aan bod te laten komen

zodat het bord niet gevuld is met alleen leerdoelen van bijvoorbeeld het schoolvak scheikunde.

Dan kunnen we daarna door naar de tweede opdracht die luidt: Waarom vind je het door jou benoemde leerdoel belangrijk? Met andere woorden: wat is de waarde die je aan het leerdoel verbindt? Denk hierover individueel en in stilte en noteer de gevonden waarde in één woord. Je hebt hiervoor 2 minuten.

Omdat al snel bleek dat niet alle leraren wisten wat we precies bedoelden met ‘waarden’, geven we daarvan tijdens onze instructie een korte uitleg met voorbeelden en benadrukken we dat het ons gaat om morele waarden, zoals ‘empathie’ en ‘democratie’(zie ook ons uitgewerkte voorbeeld in de volgende paragraaf).

Deze tweede opdracht bleek meestal eveneens lastig wat vaak te maken had met het vinden van de juiste woorden voor wat men belangrijk vindt of de moeilijkheid dat men eigenlijk meerdere dingen tegelijk belangrijk vindt en een keuze moet maken. Zoals we al eerder aangaven verraste dit ons, omdat het volgens ons een belangrijk aspect is van goed gefundeerd onderwijs; leraren moeten aan zichzelf, elkaar (binnen secties, teams en de

school als geheel) en – heel belangrijk – aan hun leerplichtige (!) leerlingen uit kunnen leggen wat het belang is van wat ze met de leerlingen willen bereiken. ‘Mevrouw! Waarom moeten we dit doen?’ is een van de belangrijkste en misschien wel meest gestelde vragen die leerlingen stellen en die vraag dient helder en geloofwaardig te kunnen worden beantwoord door de leraar die hem krijgt voorgeschoteld. Natuurlijk lukt het niet altijd om de leerling in kwestie ook daadwerkelijk te overtuigen – de werkelijkheid is weerbarstig – maar de leerling moet de overtuiging voelen en jij moet kunnen geloven in je eigen verhaal. Hetzelfde geldt voor je verhaal over waarom we in ons onderwijs bij bepaalde taken leerlingen wel of juist niet gebruik laten maken van LLMs, maar dan moet je wel eerst weten wat je leerdoelen zijn en de waarde(n) ervan helder in beeld hebben.

Tijdens het bespreken van de opbrengst van deze tweede opdracht komt het erop aan om zowel leerdoelen die al op het bord staan te koppelen aan een of meerdere waarden, maar ook om zo mogelijk nieuwe leerdoelen te introduceren en die van waarden te voorzien of anderen dan degenen die de initiële leerdoelen op het bord hebben ingebracht te vragen waarden te noemen bij die leerdoelen. Wat meestal blijkt is dat deelnemers grotendeels overlappende waarden hebben, dat meerdere doelen aan één bepaalde waarde gekoppeld kunnen worden en vice versa, dat meerdere waarden bij hetzelfde doel passen. Allemaal mooie inzichten als je samenwerkt in een sectie of team. Wat ook vaak gebeurde is dat deelnemers enthousiast werden, omdat ze het gevoel hadden dat ze het (‘eindelijk weer eens’) hadden over wat belangrijk is aan hun werk. En dat klopt natuurlijk ook, het gaat immers over hun waarden en doelen.

Het schoolvak filosofie

Tijd voor een concreet voorbeeld uit een schoolvak – filosofie – en hoe dit ons helpt om nauwkeuriger na te denken over de wenselijkheid van het gebruik van LLMs door leerlingen.

Het schoolvak filosofie heeft verschillende leerdoelen die deels verschillen op havo en vwo.³ Twee leerdoelen die wij zelf heel belangrijk vinden zijn (1) de leerling kan argumenten herkennen, (2) de leerling kan argumenten op waarde schatten. Waarden die wij associëren met deze leerdoelen zijn waarheid, integriteit, rechtvaardigheid en democratie. We zullen eerst deze leerdoelen, waarden en hun samenhang zoals wij die zien, toelichten en vervolgens verhelderen wat dit wat ons betreft betekent voor de rol van LLMs binnen het vak filosofie.

Allereerst valt je waarschijnlijk op dat we in tegenstelling tot de eerste opdracht die we aan de deel-

nemers van onze basisworkshop voorleggen hierboven meerdere leerdoelen en waarden noemen. Uiteindelijk maakt het voor de opdracht niet uit, ook niet als we als workshopleiders dit antwoord zouden krijgen. Waar het uiteindelijk om gaat, is om een helder en verdedigbaar leerdoel te formuleren, of dat nou een samengesteld leerdoel is of niet (zolang je je daar als leraar maar bewust van bent). Het gaat er ook niet om ‘het juiste’ antwoord te geven – een overtuiging waar we deelnemers aan onze workshop nogal eens vanaf moesten helpen – maar om een helder en eenduidig leerdoel te formuleren waar de leraren helemaal achter staan.

Het punt is dat wij als leraren dat te bepalen hebben, dat kan niemand voor ons doen.

Dan de waarden, we noemden er vier: waarheid, integriteit, rechtvaardigheid en democratie. Deze waarden hebben een onderlinge samenhang en vormen de basis voor

het belang van onze (beide) leerdoelen.

De eerste waarde – waarheid – heeft wat ons betreft prioriteit, omdat die de grond is van de andere waarden. Het idee dat er zoiets is als waarheid impliceert dat wij (en jij ook) ernaast kunnen zitten wat betreft onze ideeën over de wereld, onszelf en elkaar. Het maakt ook meteen het belang van argumenten en het op waarde schatten van argumenten duidelijk; immers, hoe achterhalen we anders de waarheid als we het oneens zijn? We doen dat door met elkaar in discussie te gaan, argumenten uit te wisselen en tegen elkaar af te wegen.

Hier komt de volgende waarde in beeld: integriteit. Met integriteit bedoelen we dat we ons eigen kunnen en weten op waarde weten te schatten en daar open en eerlijk over zijn naar zowel onszelf als anderen. Niet pretenderen meer te weten dan we kunnen weten en bereid zijn die ideeën die we wel overtuigend vinden (met argumenten) te verdedigen, maar zo nodig ook op te geven (op basis van nieuwe argumenten). De integere houding die we hier in gedachten hebben is de basis van een rechtvaardige omgang met elkaar waarin we ieders bijdrage op waarde proberen te schatten en iedereen in dat opzicht krijgt wat hem toekomt.⁴ Dan de laatste waarde: democratie. Democratie is een bestuursvorm die het algemene idee van rechtvaardigheid dat we in gedachten hebben een concrete vorm geeft in ons samenleven binnen een natiestaat zoals Nederland.

Een waardenkader zoals we hierboven schetsen kan natuurlijk veel nauwkeuriger uitgewerkt worden en dat zouden wij als leraren doorheen de tijd in gesprek met elkaar en onze leerlingen idealiter ook doen (wij noemen dat ‘democratisch onderhoud’), maar dat is niet het punt binnen onze workshop. Waar het daar om gaat, is het besef her vinden dat wij als leraren zelf een verhaal dienen

te hebben over onze doelen en de waarde(n) ervan. Dat heeft niet alleen een, bij gebrek aan een beter woord, empowering effect, maar is ook voorwaardelijk voor het bepalen in hoeverre LLMs een plek dienen te krijgen in ons onderwijs.

Hoe zit het dan wat betreft de inzet van LLMs bij de door ons genoemde doelen van het schoolvak filosofie? Hierbij staat voorop dat we uiteindelijk willen dat iedere leerling die het schoolvak filosofie heeft gevolgd zelf, dat wil zeggen, zonder hulp van LLMs, argumenten kan herkennen en op waarde kan schatten. Wij vinden deze leerdoelen zo belangrijk dat we willen dat leerlingen ze ook beheersen als de stroom uitvalt en geen toegang hebben tot internet. Dit betekent niet dat LLMs geen rol kunnen spelen in een leerlijn op weg naar het behalen van deze leerdoelen, maar hierbij dient het volgende uitgangspunt niet uit het oog verloren te worden: ‘it takes one to know one’. Met andere woorden: de informatie die LLMs genereren heeft pas waarde als ze op waarde geschat kan worden en dat geldt ook voor door LLMs gegenereerde argumenten. LLMs kunnen je aan argumenten helpen en ze kunnen je zelfs helpen om die argumenten op waarde te schatten, maar het vereist een getrainde denker en iemand met (voor)kennis om de output van LLMs te valideren; dat kun je niet uitbesteden en zouden we ook niet (volledig) moeten willen uitbesteden, want er staat het een en ander op het spel, te weten: waarheid, integriteit, rechtvaardigheid en democratie. Zo groot is het.

Binnen de lessen filosofie zouden we LLMs dus in kunnen zetten ter inspiratie (‘geef mij 3 argumenten voor of tegen stelling X’), maar altijd in combinatie met de opdracht om de output van het LLM te controleren op waarheid en geldigheid. LLMs kunnen ook gebruikt worden om argumentaties en stellingen te controleren op geldigheid en waarheid (‘bepaal of argumentatie X geldig is’, ‘is stelling X waar?’), maar wederom is dan de opdracht om de output te controleren op waarheid en geldigheid. LLMs zouden ook ingezet kunnen worden om leerlingen uit te dagen tot reflectie op hun eigen denkproces. Bij het formuleren van een argument zou een LLM een leerling bijvoorbeeld kunnen vragen hoe een kritische tegenstander dat argument zou kunnen weerleggen.

Daarnaast is het volgens ons echter noodzakelijk dat leerlingen gedurende het curriculum van het vak ook voldoende vlieguren maken waarbij ze volledig op eigen kracht – dus zonder hulp van LLMs – bezig zijn met het analyseren en afwegen van argumentaties. Dit kan bijvoorbeeld door het lezen en bespreken van filosofische primaire teksten (good practices), het schriftelijk verwoorden van argumentaties en het discussiëren en debatteren

met hun leraren en elkaar. Op die manier leren ze actief filosofische denkvaardigheden zoals analyseren, verhelderen en kritiseren toe te passen en zich eigen te maken.

De basis op orde

De huidige titel van onze basisworkshop is ‘Chat-GPT, van hype naar bewuste toepassing’ (eerder was dat ‘Wie is er bang voor ChatGPT?’). Deelnemende leraren gaven zo nu en dan aan blij verrast te zijn met onze insteek die teruggrijpt op wat ook zij zien als de basis van goed onderwijs in plaats van onmiddellijk aan te sturen op het inzetten van de laatste nieuwe technologie in hun onderwijspraktijken. Het doel van onze workshop is om leraren te helpen bij het maken van een weloverwogen keuze met betrekking tot de inzet van LLMs in hun onderwijs en daar kunnen goede redenen voor zijn, maar soms zijn er ook goede redenen om dat juist niet te doen. Om zo’n weloverwogen keuze te maken hebben leraren niet alleen enige basiskennis nodig van wat LLMs zijn en wat je ermee kunt doen. Ze moeten vooral ook weten wat ze leerlingen willen leren, waarom dat belangrijk is

en daar helder over kunnen denken en communiceren. Dat betekent niet dat alle leerdoelen van elke leerlingstaak in een leerlijn op papier moeten.⁵ We hebben al genoeg papieren tijgers in het onderwijs. Het betekent wel dat leraren idealiter een overtuigend en helder verhaal hebben over hun doelen, de waarde(n) van die doelen en in het verlengde daarvan over welke rol LLMs daar-

bij kunnen spelen. Zonder zo’n verhaal – zo is onze overtuiging – gaan LLMs je onderwijs niet beter maken en is het ook onmogelijk om duidelijk te maken wat LLMs toe te voegen hebben. ■

Waarheid is de primaire waarde voor filosofie. Je moet er immers ook naast kunnen zitten.

1 Meer informatie over onze workshops is te vinden op de website van het Tilburg Center of the Learning Sciences: www.tilburguniversity.edu/nl/onderzoek/instituten-en-researchgroepen/center-learning-sciences (geraadpleegd op 7 april 2025).
2 Voor meer informatie over de kerndoelen digitale geletterdheid zoals gepubliceerd in juli 2025 door Stichting Leerplanontwikkeling (SLO) zie: *Definitieve conceptkerndoelen burgerschap en digitale geletterdheid* (geraadpleegd op 20 oktober 2025).
3 Voor meer informatie over de eindtermen van het schoolvak filosofie voor het havo in het schooljaar 2025-2026 zie: *FILOSOFIE HAVO* (geraadpleegd op 20 oktober 2025). Voor meer informatie over de eindtermen van het schoolvak filosofie voor het vwo in het schooljaar 2025-2026 zie: *FILOSOFIE VWO* (geraadpleegd op 20 oktober 2025).
4 We denken hier aan epistemische rechtvaardigheid zoals uitgewerkt door Miranda Fricker in haar boek *Epistemic Injustice. Power and the Ethics of Knowing* (Oxford: Oxford University Press, 2007).
5 Voor meer over perverse effecten van het zogenaamde backward design model waar we hier impliciet naar verwijzen zie Van der Ploeg, P. (2025). *Burgerschap in de mangel van overheid en onderwijskunde*. In F. Janssen, J.D. Imelman, W. Meijer, P. van der Ploeg (Eds.), *Onderwijs op koers houden*.

Filosofie van het publieke debat in tijden van AI

Een gesprek met doctor Daan Roovers

Afgelopen december promoveerde Daan Roovers, la grande dame van de Nederlandse publieksfilosofie, aan de Universiteit van Amsterdam. Zo'n beetje iedereen die zich in Nederland bezighoudt met het populariseren van filosofie was aanwezig tijdens de verdediging van haar proefschrift in de Lutherse Kerk in Amsterdam.

Door Yoram Stein

Daan Roovers begon in 1995, als 25-jarige afgestudeerde filosofe, als redacteur bij Filosofie Magazine. Later werd ze hoofdredacteur van dat magazine, daarna Denker des Vaderlands (2015-2018), en sinds juni 2023 is ze lid van de Eerste Kamer namens GroenLinks-PvdA. In al deze rollen heeft zij zich op een bepaalde manier beziggehouden met wat zij tijdens haar lekenpraatje (op zijn kantiaans) de 'noodzakelijke mogelijkhedenvoorwaarden' voor een vitale, veerkrachtige 'publieke sfeer' noemt. Het gaat dan om de fysieke en virtuele ruimte waarin we openlijk met elkaar spreken, discussiëren en van mening verschillen. Deze publieke ruimte staat onder druk. Daarover schreef zij haar dissertatie: over hoe wij de publieke sfeer in ons post-digitale tijdperk over-eind kunnen houden.

Habermas in cyberspace

Critical Publicity and its Epistemic Challenges. A philosophical approach to public opinion formation in a post-digital public sphere. De titel is een hele mond vol, maar in simpele taal gezegd, probeert Roovers in dit proefschrift om de filosofie

van Jürgen Habermas een update te geven, zodat deze ook nog bruikbaar is in onze tijd, waarin digitale technologieën, zoals smartphones, sociale media, push-berichten en algoritmes alomtegenwoordig en genormaliseerd zijn. De digitalisering parallel aan een werkzaam leven. In haar lekenpraatje vertelt Roovers hoe het proces van digitalisering gelijk opging met haar werkzame leven. In de jaren negentig leek die digitalisering nog een enorm democratisch potentieel te hebben. 'Door het internet ontstond er een nieuwe, onbegrensde, toegankelijke publieke ruimte, die zou fungeren als een echt vrije ruimte voor uitwisseling en debat, waartoe iedereen wereldwijd en gratis toegang zou hebben. Dit nieuwe publieke domein zou mensen met elkaar verbinden, kennis verspreiden en de dialoog bevorderen. Er was een enorm optimisme, een optimisme dat je ook terug kunt vinden in de wetenschappelijke literatuur van die tijd. Bijvoorbeeld bij Manuel Castells die in 1996 het idee van "de netwerksamenleving" populair maakte.' Zo dachten we toen. Maar hoe staan we er nu, dertig jaar later, voor? Die vraag onderzoekt Roovers in haar proefschrift.

Daan Roovers

De afgelopen zeven jaar heeft ze zich vanuit wetenschappelijk perspectief gebogen over wat de digitalisering heeft betekend voor het kritische publieke debat. Haar antwoord is even helder als verontrustend: de legitimiteit van een kritische publieke sfeer en het vertrouwen daarin zijn als een kaartenhuis in elkaar gestort.

Input, throughput en output

In haar proefschrift introduceert Roovers een conceptueel kader waarmee de kwaliteit van het publieke debat kan worden beoordeeld. Ze onderscheidt drie cruciale begrippen uit de beleidstheorie die ze toepast op de publieke sfeer: "input", "throughput" en "output". Input gaat over de bronnen en de verschillende deelnemers aan een discussie: wie is er aan het woord? Welke informatie is beschikbaar? Output betreft het resultaat – een talkshow, krantartikel of opiniepoll. Maar het cruciale begrip in haar werk is throughput: de processen die betrokken zijn bij de verwerking van de input en verantwoordelijk zijn voor de totstandkoming van het resultaat. 'Het gaat me er niet om wát er gezegd wordt, maar om hóe het gesprek tot stand komt en verloopt,'

legt Roovers uit. Als voorbeeld neemt ze haar eigen proefschrift. In haar boekenkast staan een paar honderd boeken, in haar laptop evenzovele wetenschappelijke artikelen – dat is de input. Het proefschrift is de output. Maar de throughput? 'Dat is alles wat er tussendoor heeft plaatsgevonden: het is de wording. Het bestaat uit lezen, begrijpen, selecteren, nadenken, weggooien, ordenen, prioriteren, opschrijven, weggooien, peer reviewen, herschrijven. De kwaliteit van die processen zegt iets over de kwaliteit van het eindresultaat.' Een van de centrale stellingen van Roovers' proefschrift is dat in de hedendaagse mediadynamiek de throughput van informatiestromen onvoldoende op ons netvlies staat en daarbij te weinig is geborgd. Bij traditionele journalistiek kun je nog een reconstructie maken van hoe een nieuwsfeit tot stand is gekomen – door achter de schermen bij de redactie te gaan kijken, mensen te spreken en bronnen na te bellen. Maar in de gedigitaliseerde publieke sfeer is dat totaal anders. 'Datgene wat jij op je tijdlijn krijgt, is vaak samengesteld door algoritmische processen waarvan we geen idee hebben,' zegt Roovers. 'Hoe ze zijn georganiseerd, wat de prioriteiten zijn, wie ze stuurt,

wat de commerciële belangen zijn, wat de selectie is, wat er wordt weggelaten. Geen idee. En het is niet alleen dat we geen idee hebben, maar we kunnen er ook niet bij.’

In een gedigitaliseerde publieke sfeer is die throughput vrijwel volledig algoritmisch georganiseerd, waardoor het proces een grote black box is. Waar berichtgeving vroeger tot stand kwam via professionele journalistieke codes en werkwijzen, wordt de nieuwsfeed nu bepaald door volkomen intransparante algoritmes in een hypercommerciële context. Om de kwaliteit van de throughput te kunnen beoordelen, heeft Roovers het begrip ‘throughput-legitimiteit’ uitgesplitst in drie functies die het zou moeten vervullen.

Ten eerste is er de functie van tegenspraak of controverse: opvattingen moeten actief kunnen worden tegengesproken, en niet klakkeloos worden naverteld of rondgepompt.

Ten tweede de epistemische functie – op welke manier worden informatie, kennis en expertise verwerkt en overgedragen? Welke positie hebben wetenschappers in een publiek debat? Staan de deelnemers aan een gesprek open voor elkaars argumenten?

Een voorbeeld hiervan is de wijze waarop virologen in coronatijd het podium betraden.

En ten derde de reflectieve functie: een publiek debat moet ook openstaan voor de aanpak en agendering van het onderwerp zelf. Is dit onderwerp van publiek belang? Hebben we alle perspectieven voldoende in zicht? Een voorbeeld hiervan is femicide, dat tot voor kort geen onderwerp was van publiek gesprek maar als ‘huiselijk geweld’ werd aangeduid, en daarmee van ondergeschikt belang leek.

Van optimisme naar crisis

In het gesprek met Roovers keren we terug naar het optimisme van de jaren negentig. Ze herinnert zich die tijd nog goed: pioniers als Marleen Stikker zagen in het internet niet alleen handige technologie, maar een ideaal dat mensen wereldwijd zou verbinden, gratis toegang tot kennis zou bieden en een democratisch debat mogelijk zou maken waarin iedereen zou deelnemen. ‘Als je die boeken uit die tijd leest, werd het gezien als een antwoord op de gecommercialiseerde media van de jaren negentig,’ vertelt Roovers. ‘Maar het is hand over hand nog veel commerciëler geworden dan die andere media ooit waren. Met de doorbraak van sociale mediaplatforms (ongeveer vanaf 2006-2007, met platforms zoals Facebook) kreeg commercialisering de overhand. Die eerste paar jaar had internet allerlei voordelen, maar die zijn vrij snel verdampt. ‘Het is niet

alleen naïviteit geweest’, benadrukt Roovers. ‘Het is vooral ook verwaarlozing van de ontwikkeling van die infrastructuur, waardoor we nu in een heel andere situatie zijn beland.’ Het probleem ligt volgens haar in een te gemakkelijk geloof in de scheiding tussen technologie en de idealen daaromheen. ‘Wij dachten: die technologie kunnen we uitbesteden aan de markt. De markt regelt de technologie en vervolgens gaan we daar zelf de regels op bepalen. Dat idee was verkeerd.’

Habermas en de deliberatieve democratie

Habermas gaat uit van deliberatie als basis van elke politieke gemeenschap en veronderstelt dat we met argumenten elkaar in principe zouden moeten kunnen overtuigen. ‘Dat is het optimistische van Habermas’ filosofie. In een gesprek word je volgens hem altijd wijzer als je openstaat voor elkaars standpunten. Het gaat niet zomaar om het uitwisselen van standpunten. Die deliberatie heeft van zichzelf een cognitieve kwaliteit. Daarmee krijg je een iets beter beeld van de wereld. Die vooruitgang die in elk gesprek zit, dat is toch een beetje een hoopvolle basis.’

Maar dat ideaal staat onder druk. Het vertrouwen in een kritische publieke sfeer is bij veel mensen wegge gevallen. Mensen leven in verschillende informatieuniversums, waardoor het moeilijk wordt elkaar nog te bereiken. Denk aan debatten over covid, Gaza of klimaatverandering.

Roovers’ antwoord ligt in transparantie en betere epistemische procedures. ‘We moeten werk maken van goed geformuleerde epistemische procedures. Veel mensen kennen de journalistieke principes niet, zoals, hoor en wederhoor, één bron is geen bron, geef controleerbare bronnen bij beweringen, enzovoort. Die principes moeten we publiek maken en publiek delen, zodat ook andere berichtgevers – want journalisten zijn allang niet meer de enige – daar kennis van nemen en die kunnen gebruiken.’

Drie voorbeelden van nieuwe praktijken

In haar proefschrift onderzoekt Roovers drie case studies die nieuwe mogelijkheden laten zien voor het behouden van een kritische publieke sfeer. Ten eerste influencers, die tijdens de coronacrisis een constructieve rol konden spelen wanneer zij hun autonomie behielden en transparant waren over hun werkwijze. In Finland bijvoorbeeld werden influencers betrokken in de crisisinfrastructuur, kregen ze meer vrijheid en minder betaling, waardoor hun stemmen veel serieuzer werden genomen. In Nederland ging het minder goed doordat influencers tegen betaling van grote sommen geld werden ingezet om het overheids-

**Roovers
promoveert op
filosofie van
publiek debat
in post-digitaal
tijdperk**

standpunt te papegaaien, wat voor henzelf heel ongemakkelijk ging voelen en leidde tot het verwijt van propaganda.

Ten tweede activisten als Extinction Rebellion, die proberen de redactionele processen van media ter discussie te stellen. ‘Die proberen de redactionele processen van media aan de kaart te stellen die zij unfair vinden. Ze laten zien wat de afwegingen zijn bij een talkshowredactie of bij een krantenredactie om dingen wel of niet op te nemen en op de voorpagina te zetten. ‘Het voorbeeld van beeldgebruik bij hittegolven illustreert dit: waar vroeger vrolijke foto’s van kinderen met ijsjes werden gebruikt, zijn nu de richtlijnen veranderd omdat activisten erop wezen dat hittegolven ernstige consequenties van klimaatverandering zijn waar mensen aan doodgaan.’

Ten derde Bellingcat, een collectief dat werkt met open source informatie en volledige transparantie. ‘Bellingcat functioneert anders dan de traditionele nieuwsmedia. Die traditionele nieuwsmedia stellen: “wij zijn een betrouwbaar nieuwsmerk”, zoals bijvoorbeeld *NRC Handelsblad* of BBC. Bellingcat vraagt mensen niet om hen te vertrouwen vanwege hun naam, maar vanwege de openheid van hun procedures. Zij hebben geen bronnen die ze beschermen, maar enkel openbare bronnen en openbare procedures. Ze publiceren alles wat ze weten. En hun claim tot epistemische autoriteit is: als je het niet vertrouwt, dan hier zijn alle bronnen, hier is alle informatie. Dat is een soort procedurele autoriteit die anders is en die toch wel zou kunnen werken.’

De uitdaging van AI

Met de komst van large language models als ChatGPT worden de problemen volgens Roovers alleen maar groter. ‘Het meest zorgelijke aan AI vind ik het gebrek aan transparantie’, zegt ze. Als voorbeeld noemt ze stemadvies van ChatGPT: ‘Je kunt aan ChatGPT een stemadvies vragen. En dan vul je een paar dingen in. Ik vind natuur belangrijk, maar ook weer niet zo belangrijk. Ik eet geen vlees, maar ik eet wel... En dan zegt hij iets. En op basis waarvan hij daartoe komt, daarvan heb je geen idee. Dat is gewoon een black box. Als je een oncontroleerbare, niet traceerbare vorm van advies in je politieke systeem introduceert, wat ook te hacken is, dan hoeft je niet lang na te denken om in te zien dat dat gevaar zou kunnen opleveren voor je democratie.’

Ook ziet Roovers een fundamenteeler probleem. ‘Het is niet toevallig dat die theorie van de publieke sfeer en de ontwikkeling van het

**Algoritmes
bedreigen
transparantie
en kwaliteit van
kritische publieke
sfeer**

parlement gelijk opgingen tweeënhalve eeuw geleden. Omdat zo’n kritische publieke sfeer een verzameling is van stemmen van burgers die een tegenmacht vormen tegen een politieke macht. Maar nu wordt de kritische publieke sfeer niet zozeer vormgegeven door stemmen van burgers, maar door

algoritmes, trollen, bots en AI.’ Toch blijft Roovers behoedzaam optimistisch. AI kan ons ook een scherpere blik geven op onze eigen vermogens. ‘Door AI kunnen we ook scherper zien wat wij zelf zijn en waarin we ervan verschillen. Alle belichaamde kennis, wat toch vrij veel is, die is natuurlijk ondenkbaar uit zo’n machine.’ Ze verwijst naar een interview dat cabaretier Theo Maassen voerde met ChatGPT, waarin de AI ervaringen beschrijft die het niet kan hebben. ‘Er zitten heel veel zintuigelijke ervaringen verpakt als kennis in, die natuurlijk nergens op slaan. Dat is heel inzichtelijk voor wat je mist aan kennisbronnen als je met een computer praat.’

Implicaties voor het onderwijs

Roovers is blij dat ze al zo ver is in haar werkzame leven. ‘Want ik heb heel veel dingen geleerd die ik nu niet meer zou leren. Al dat redigeren en dat redactiewerken, dat inkorten, dat zou nu heel anders gaan. Daar zou je nu misschien de moeite niet meer voor nemen. Maar misschien ook het lezen van boeken, het schrijven van een proefschrift. En ja, God, ben ik daar zoveel beter van geworden? De frustratie dat het niet lukt en dat je maar eindeloos naar zo’n leeg scherm zit te kijken. Dat gaan onze kinderen een stuk minder vaak hebben dan wij. En dat is toch ook vormend, dat iets niet lukt.’

AI kan daarom alleen als assistent dienen voor zaken die je zelf kunt controleren. ‘Je moet iets uitbesteden wat je zelf kunt controleren. Hij noemt zichzelf ook een assistent, dat vind ik wel een goede naam.’ Want uiteindelijk gaat het erom dat kennis in jezelf zit, niet alleen in een taalmodel. ‘Dan heb je wel een proefschrift, maar geen wetenschapper.’

Zo helpen LLM’s ook om ons scherper in te doen zien wat het doel van onderwijs is. ‘Het doel van je lessen is niet een korte beschrijving van Spinoza – want die kan ChatGPT ook wel oplepelen – maar je wil die leerlingen vormen, je wil aan persoonsvorming doen.’

Daarbij wil je als filosofiedocent leerlingen leren om kritisch na te denken over de infrastructuur van het publieke debat en de rol van technologie daarin. Roovers’ proefschrift biedt daarvoor een conceptueel kader. ■

**AI maakt
epistemische
procedures
en menselijke
vorming urgenter**

Het essay als snelweg of landweg

Essayopdrachten dwingen leerlingen tot strakke structuur en efficiëntie. Maar filosoferen vraagt juist om ruimte voor associatie en omwegen.

door Jesse de Kleijn

Het behoeft bijna geen betoog dat een essayopdracht geschikt is om leerlingen te laten filosoferen. Leerlingen moeten namelijk een stelling of idee kunnen problematiseren, begrippen kunnen definiëren en argumenten kunnen geven voor hun opvatting. Het essay is de plek waar vrijwel alle filosofische vaardigheden gebruikt moeten worden en het is dus ook niet opzienbarend dat de Filosofie Olympiade leerlingen essays laat schrijven. Mijns inziens moeten de essays van leerlingen echter aan een veelvoorkomende eis voldoen die het filosoferen in de weg kan staan. In de handleiding en de rubric van de Olympiade wordt namelijk veel waarde gehecht aan de structuur, oftewel de coherentie van een tekst. Zo stelt de handleiding van de Filosofie Olympiade dat ieder woord en iedere zin moeten bijdragen aan het punt dat gemaakt wordt. Iedere terzijde en elk woord dat geen directe functie heeft, moet dan geschrapt worden. De schrijver en lezers willen immers dat de tekst correct geïnterpreteerd wordt. Zulke essays vervullen dezelfde functies als snelwegen: de schrijver en lezers gaan zo efficiënt mogelijk, zonder omwegen en zonder te verdwalen, van het startpunt naar het eindpunt. De Duitse filosoof Theodor Adorno (1903-1969) zou kritisch zijn op zulke essayopdrachten. In *Het essay als vorm* beschrijft hij het essay als een genre dat geen gesloten inductieve of deductieve structuur heeft. Een essay wordt met andere woorden niet opgebouwd uit elementaire delen die van de meest eenvoudige uitspraken en argumenten beweegt naar een complexe en sluitende conclusie. In plaats daarvan moet in een

essay het onderwerp direct zo veelvuldig gedacht worden als het in de werkelijkheid is. In *Minima Moralia* maakt hij dit idee duidelijk door het te vergelijken met een spinnenweb: “Goed geschreven teksten zijn als spinnenwebben: dicht, concentrisch, transparant, kunstig gesponnen en stevig. Ze trekken alles naar zich toe wat kruipt en vliegt.” In plaats van concepten logisch te rangschikken, worden concepten, metaforen, ervaringen en andere objecten al associërend met elkaar verbonden met als doel om een kwestie te doorgronden. Het schrijven en lezen van een door Adorno geïnspireerd essay is te vergelijken met het verlaten van de efficiënte snelweg en je wagen op de onverharde landwegen waar geen richtingswijzer te bekennen is. Snel ga je niet op je eindbestemming aankomen en de kans is zeker aanwezig dat je verdwaalt, maar tegelijkertijd heb je de mogelijkheid om je horizon te verbreden en kennis te maken met onbekende en verstopte plekken, oftewel ideeën en ervaringen waar je in eerste instantie niet aan denkt. Paradoxaal genoeg probeer ik nu een lans te breken voor een vrijere vorm, terwijl ik zelf zo helder en efficiënt mogelijk mijn punt wil maken. Bondige essays zijn zeker waardevol, want ze eisen van de schrijver dat hij zijn gedachtegang zo scherp mogelijk formuleert. Filosofie is echter ook altijd een zoektocht naar vruchtbare ideeën. De meest waardevolle gedachten verschijnen pas als je de bedachte structuur loslaat en je waagt op onbekend

Adorno noemde het filosofisch essay een ‘spinnenweb’ dat ‘alles naar zich toetrekt dat kruipt of vliegt’

terrein. Het denken van de mens werkt namelijk niet alleen inductief en deductief, maar ook associatief en om te kunnen associëren, is ruimte nodig. Daarnaast kunnen juist gedachten die slechts zijdelings het onderwerp raken een nieuw licht schijnen op de zaak in kwestie. In die zin bieden de terzijdes en toevoegingen die niet direct bijdragen aan de argumentatie van een essay de ruimte waarin het onderwerp verder kan worden uitgediept. Een goed essay draait niet alleen om het zo snel en effectief mogelijk bereiken van een onderbouwd eindoordeel. Geef leerlingen juist de kans om in een essay de toeristische route te nemen waar ze op nog onbekende ideeën en ervaringen kunnen stuiten die ze vervolgens al schrijvend kunnen onderzoeken. ■

Briefwisseling over AI tussen Martin Struik & Sam de Vlieger

door Martin Struik? En Sam de Vlieger?

> **Hoi Sam,**

Zoals je weet ben ik een fervent AI-gebruiker, en jij — in de beste zin — een notoir AI-scepticus. Juist daarom vind ik het een mooie uitdaging om met jou van gedachten te wisselen over de stelling:

“Een filosofiedocent die AI gebruikt, geeft het verkeerde signaal af.”

Ik neem de zorg achter die stelling serieus. Filosofie gaat tenslotte niet alleen over kennis, maar ook over vorming en verantwoordelijkheid. Toch kom ik tot een andere conclusie. Voor mij staat onderwijs in dienst van vorming — inclusief, vandaag de dag, vorming in de omgang met AI. Die overtuiging stuurt hoe ik AI inzet.

In mijn onderwijspraktijk ervaar ik AI als een bijzonder nuttige, zij het ook weerbarstige en soms verraderlijk glibberige technologie. Ik vergelijk het graag met een razendsnelle stagiair: indrukwekkende vakkennis, veel ideeën, maar geen oordeelsvermogen. De docent blijft degene die beoordeelt, interpreteert, nuanceert en begeleidt. Die verhouding — menselijk oordeel boven mechanische output — vind ik cruciaal.

Daarom kies ik ervoor AI openlijk en zelfkritisch in te zetten. Niet om technologie te vieren, maar om afgewogen omgang ermee voor te leven. Dat betekent: hulpmiddelen bieden voor persoonlijke leerpaden en directe feedback, maar ook grenzen stellen, vertragen, en kritisch blijven reflecteren.

Leerlingen profiteren zo dubbel: ze krijgen rijker onderwijs én leren een gezonde, kritische verhouding tot technologie ontwikkelen. Dat is mijn keuze — met respect voor collega's die hier een andere balans in vinden.

Ik ben benieuwd waar jij de valkuilen ziet, en kijk uit naar je reactie.

Hartelijke groet,

Martin

Indrukwekkende vakkennis, veel ideeën, maar geen oordeelsvermogen.

> **Ha Martin,**

Dank je wel voor je bericht.

Ik merk dat ik een beetje achterdochtig ben vanwege het onderwerp en de hoeveelheid gedachtestreepjes. Heb jij een Big Tech-chatbot gebruikt om dit te schrijven?

In dit bericht wil ik vanuit de ethiek beargumenteren waarom filosofiedocenten geen Big Tech-chatbots zouden moeten gebruiken in het onderwijs.

De stelling gaat over het afgeven van een slecht signaal. Het is natuurlijk nog maar de vraag of docenten die chatbots gebruiken een signaal afgeven en het gedrag van leerlingen beïnvloeden. Maar laten we aannemen dat je als filosofiedocent die Big Tech-chatbots gebruikt, bijdraagt aan het gebruik en de normalisering ervan binnen het onderwijs.

Ik zeg ‘het gebruik van Big Tech-chatbots’ en niet ‘het gebruik van AI’ omdat mijn ethische bezwaar niet zit in de AI-technologie (die volgens mij maar een deel van het succes van deze chatbots verklaart) maar in het normaliseren en promoten van destructieve, verslavende, op winst gerichte producten in het onderwijs.

Het doel van deze chatbots is om informatieconsumenten te creëren en vervolgens afhankelijk te maken zodat ze maandelijks geld overschrijven om dit product te kunnen blijven gebruiken. Dit raakt de kern van de ethische taak van onderwijs omdat ik denk dat scholen leerlingen zouden moeten stimuleren om zelfstandige mensen te worden die ook zonder allerlei abonnementen een gelukkig leven kunnen leiden.

Een ander, maar gerelateerd, ideaal van onderwijs is dat leerlingen een wezenlijke relatie opbouwen met datgene wat ze aan het leren zijn. Zo’n band ontstaat alleen maar als je alsmaar weer probeert om een tekst van bijvoorbeeld Locke te lezen en daar steeds iets beter in wordt. Het normaliseren van het gebruik van Big Tech-chatbots dwingt leerlingen om zichzelf te zien als iemand die vooral zo efficiënt mogelijk moet produceren — tijd is geld. Laat school alsjeblieft een plek blijven waar kinderen nog niet volgens de vrijemarktlogica moeten opereren.

Een andere reden is dat ik vind dat je als filosofiedocent ook moet laten zien dat ethiek relevant is. Dat betekent dat je moet laten zien dat ethische reflectie invloed heeft op het handelen. Ik wil mijn lessen niet laten vormgeven door Marlboro omdat ik vind dat dat een immoreel bedrijf is. De bedrijven die deze chatbots aanbieden zijn natuurlijk geen haar beter: gigantische energieconsumptie, bouw van surveillance- en militaire producten, verslaving (de eerste ChatGPT-erotica komt eraan), roofoverval op intellectueel en artistiek eigendom en ga zo maar door.

Kortgezegd tast het gebruik van Big Tech-chatbots het ethische doel van het onderwijs aan en vind ik dat je als filosofiedocent je juist moet verzetten tegen dit soort immorele bedrijven.

Ik ben benieuwd naar je reactie.

Groet,

Sam

Het doel van deze chatbots is om informatieconsumenten te creëren en vervolgens afhankelijk te maken.

> **Beste Sam,**

Dank voor je scherpe en zorgvuldige reactie.

Je hebt gelijk: ik heb AI gebruikt bij het opstellen van mijn vorige brief. Als bewuste keuze — als intellectuele schaaf, niet als substituuat voor denken. Ik blijf eindverantwoordelijk voor elke zin.

Ik deel je ongemak over Big Tech. Je analyse van de immorele bedrijfsmodellen — energievretend, gebouwd op andermans werk, verweven met militaire en machtspolitieke ambities — is raak. Ik zit er niet zonder gewetensbezwaren; het is onmiskenbaar opereren met dirty hands, en ik sluit niet uit dat ik op enig punt van mening verander.

Maar laat me beginnen waar we begonnen: het signaal.

Mijn stelling was dat een filosofiedocent juist het goede signaal afgeeft door AI openlijk en kritisch te gebruiken. Ethiek laat je niet alleen zien door te weigeren, maar ook door te onderzoeken, te bevragen en te gebruiken mét oordeelsvermogen.

Jij zegt: nee, door het te gebruiken normaliseer je immorele bedrijven. Dat is de Marlboro-analogie. Ik begrijp dat punt, maar zie een verschil: bij Marlboro is het product zelf het probleem. Bij AI is het primair het bedrijfsmodel. Door transparant te laten zien hoe je de technologie gebruikt én kritisch blijft op Big Tech, laat je ethiek in praktijk zien binnen een complexe werkelijkheid.

Bovendien, abstinentie is óók een signaal: het signaal dat we studenten mogelijk vaardigheden onthouden om om te gaan met structuren die hun leven toch al vormgeven.

Dan je inhoudelijke zorgen.

Je pedagogische kern neem ik serieus: leerlingen moeten een wezenlijke relatie opbouwen met wat ze leren, door volgehouden worsteling — “alsmaar weer proberen om een tekst van

Locke te lezen.” Je vreest dat chatbots die worsteling wegnemen en leerlingen dwingen tot “vrijmarktlogica — tijd is geld.” Maar hoe kijk je dan naar de leerling die AI gebruikt als sparring-partner voor de filosofische rechtbank? Die met AI debatteert, tegenargumenten krijgt, zijn redenering test en verfijnt? Hij produceert niet efficiënt — hij worstelt op een hoger niveau. En dit wijst naar iets groters. Die “fabriek” waar jij voor waar-schuwt – de vrijmarktlogica van efficiëntie en afhankelijkheid — dat is de realiteit van het huidige onderwijs zoals ik het om me heen zie: overvolle klassen, gestandaardiseerde toetsen, overwerkte docenten, leerlingen die zich vervelen of afhaken — structuren die efficiëntie boven wezenlijke relaties stellen. In mijn visie kan AI juist helpen om uit die logica te breken. Als AI kan ondersteunen bij persoonlijke instructie en feedback, ontstaat er eindelijk ruimte voor fundamenteel ander onderwijs: geen fabrieksmatige kennisoverdracht, maar school als plek voor collectieve, real-life uitdagingen op passend niveau voor elke leerling. De docent krijgt écht tijd voor relatie, dialoog en persoonlijke begeleiding. Klopt mijn lezing dat jij vreest dat de immorele aard van het middel elke pedagogische winst corrumpeert? Hartelijke groet, Martin

School als plek voor collectieve, real-life uitdagingen op passend niveau voor elke leerling.

> **Ha Martin,**

Ik was in eerste instantie een beetje ontstemd door je bericht omdat ik je woorden niet vond passen bij dat wat ik aan jou had geschreven. Dit viel mij op:

1. Je schrijft ‘Ik deel je ongemak over Big Tech.’ Deze empathische reactie aan het begin vind ik eigenaardig. Er stond namelijk nergens dat ik ongemak ervoer. Ik heb dan ook geen ongemak over Big Tech. Ik vind die bedrijven ronduit kwaadaardig en ik ben tegen het gebruik van Big Tech-chatbots in het onderwijs maar dat is geen ongemak.
2. In jouw brief staat dat mijn analyse raak is, maar vervolgens zijn mijn woorden over de ‘bouw van surveillance- en militaire producten’ door bedrijven veranderd in iets abstracts als bedrijfsmodellen die zijn ‘verweven met militaire en machtspolitieke ambities.’
3. Een andere verandering die volgens mij de kern van wat ik schrijf aantast, is dat er in jouw bericht staat dat ik schrijf over de normalisering van ‘immorele bedrijven’ terwijl ik het heb over de normalisering van ‘verslavende producten’. Dezelfde verwarring komt terug bij de opmerking over Marlboro.
4. Tot slot lijkt er ook een tegenstrijdigheid te zitten tussen wat je schrijft en wat je vervolgens doet. Je schrijft dat je openlijk en kritisch AI gebruikt. Maar ik vraag me af of ik had geweten of jij AI had gebruikt als ik daar in het tweede bericht niet naar had gevraagd. Deze punten van verwarring zorgen ervoor dat ik me nog steeds afvraag met wie ik nu praat. Volgens mij wordt de discussie niet zo scherp gevoerd als toen we in de kroeg met elkaar van gedachte wisselden over dit onderwerp.

De keren dat ik deze chatbots gebruikte, ondersteunden ze het denken niet maar voorkwamen ze dat ik ging denken. Mijn denken vindt al schrijvend, al pratend en al zoekend plaats. Door dit antwoord te formuleren en herformuleren krijgen mijn gedachten vorm. Ik ben het ook fundamenteel oneens met de opmerking dat je eindverantwoordelijk blijft voor elke zin. Daarvoor moet je, denk ik, die zin eerst zelf hebben doordacht en dat is iets

anders dan hem lezen en er mee instemmen. Volgens mij kost al het denken moeite, en geen moeite betekent dus niet gedacht. De moeite die veel leerlingen stoppen in het nadenken over onze gezamenlijke, filosofische interesse is de reden dat ik me zo thuis voel in het onderwijs. Ik herken me dan ook nauwelijks in de beschrijving die jij van het huidige onderwijs geeft. Ik zie leerlingen bijvoorbeeld groeien door hun essays waarin ze al worstelend woorden proberen te geven aan dat wat ze meemaken. Een chatbot brengt die worsteling niet naar een hoger niveau maar neemt die worsteling weg. Elke keer dat een chatbot een woord aanreikt stopt er iemand met denken — voor niets gaat de zon op. Je schrijft dat je kritisch blijft op Big Tech. Ik vraag me af wat jij bedoelt met kritisch blijven op Big Tech. Wat doe je wat jij ‘kritisch blijven’ noemt? En vind jij dat ethische analyses tot een verandering in gedrag moeten leiden? En zo ja, tot welke gedragsverandering zou mijn ‘rake analyse’ dan idealiter moeten leiden? Hartelijke groet, Sam

Elke keer dat een chatbot een woord aanreikt stopt er iemand met denken.

> **Beste Sam,**

Het is een pittige briefwisseling. We hebben achter de schermen hier volgens mij goed contact over gehad. Ik zal graag zo duidelijk mogelijk ingaan op de heldere vragen waar je mee eindigt en ik zal afsluiten met een persoonlijke reflectie. Wat ik bedoel met ‘kritisch blijven’ is benoemen en bespreken wat AI is en wat de politiek-economische context van Big Tech-AI is, evenals de vele andere ethische kritiekpunten (duurzaamheid, plagiaat, uitbuiting, cognitive-offloading, psychose, existentiële risico’s) en zelf persoonlijke verantwoording afleggen. Het feit dat ik als docent tot een specifieke afweging kom — ik verkies het te gebruiken — is geen automatische moral licensing voor hén in hun leven. Als docent heb je een deugdedisch voorbeeld, maar geen morele autoriteit. Het gaat erom dat we leerlingen stimuleren hun eigen keuze over het gebruiken van AI (categorisch/incidenteel; en wélke AI dan), op de juiste informatie en heldere morele overwegingen te baseren. Ik denk dat er twee criteria bestaan op grond waarvan het gebruik van AI als docent mogelijkwerijs ethisch te verantwoorden valt, omdat die in bepaalde contexten zwaarder kunnen wegen dan de besproken negatieve ethische argumenten. Ten eerste is dat het criterium van het verlichten van repetitief en geestdodend werk. Als AI op onderwijskundig verantwoord wijze in staat is de docent te verlichten van repetitief en geestdodend werk dan is dat een significant argument om het als moreel verantwoord te zien. Een AI heeft in mijn ogen het potentieel een standaardtoets (neem de gemiddelde onderbouwtoets) te genereren en na te kijken mits de docent maar op gepaste wijze in de loop blijft. Met significante werkdrukverlichting als gevolg. Dit is vergelijkbaar met de humanistische verheffing die de wasmachine tot stand bracht, door talloze vrouwen te bevrijden van talloze uren van repetitief werk. De kracht van het criterium stoelt op de empirische realiteit van het huidige onderwijs. Volgens een onderzoek van TNO uit 2024 lijdt een derde van de docenten in het VO aan burn-outklachten. Een vijfde van de startende docenten verlaat het onderwijs binnen de eerste vijf jaar. Uiteraard is dat een politiek en institutioneel probleem, maar, mede met de vergrijzing, is het een utopie te verwachten dat hier op afzienbare termijn iets

substantieels aan gebeurt aan de structurele overbelasting van de docent in het VO. Mijn ethisch uitgangspunt bij dit criterium is dat een docent in principe een persoon is die zijn of haar vak uitoefent om een bepaald pedagogisch en didactisch ideaal te verwezenlijken. Als de docent ontlast wordt qua repetitieve en geestdodende taken, bevrijdt dat tijd, energie, headspace, zodat die eindelijk ten volle gericht kan worden op de zaken waarvoor hij het onderwijs in is gegaan — persoonlijk contact met leerlingen, didactische reflectie en creativiteit, vakinhoudelijke verdieping, enzovoorts.

Een tweede criterium voor verantwoord gebruik van AI zou kunnen zijn: AI kan zélf helpen de kwaliteit van onderwijs verhogen'. Dit is voor mijzelf een belangrijke reden (of rechtvaardiging) geweest waarom ik van meet zo enthousiast met AI aan de slag ben gegaan. For better or worse, ik ben het type docent dat ieder jaar flinke delen van het eigen curriculum onder de loep neemt en van alles weer verandert. De ervaring om mijn didactische ideeën zoveel sneller en effectiever tot leven te kunnen brengen was en is voor mij een enorme inspiratiebron. Denk aan lesboekjes die ik vroeger zelf schreef, maar nu met hulp van AI veel sneller kan herschrijven, meer toegespitst op actualiteiten, meer didactische middelen en visualisaties en met diepere doorlopende leerlijnen in filosofische vaardigheden.

Tegelijk is dit ook het moment om open te spreken over stenen waar ik met mijn hoofd tegenaan heb gestoten in mijn AI gebruik en tot welke minder flatteuze zelfinzichten dat heeft geleid. Het gebruik van AI in deze briefwisseling is daarbij een mooi klapstuk. Hoe lelijk is het om iemand iets voor te spiegelen waarvan de formuleringen van AI afkomstig zijn? Heel lelijk! (We hebben hier al over gesproken Sam, en gelukkig hou je er geen wrok aan over.) Ik zeg het tegen mijn leerlingen, en loop hier zelf tegen de lamp. Wat zegt dit over mijzelf? Hoeveel regie heb ik over de relatie tussen mij en AI? Blijkbaar minder dan ik had gedacht en gehoopt! Ben ik zelf het bewijs van het inherent-verslavende karakter van AI zoals jij dat beschrijft, Sam? Ik pleit onwetendheid en schrijf mezelf meer zelfreflectie voor.

Maar om mijn gedachtespinsels toch af te binden; bovenstaande murkiness leidt er mede toe dat ik dit tweede criterium (AI kan zélf helpen de kwaliteit van onderwijs verhogen') een kwetsbaarder karakter toeken dan het eerste en tevens een onduidelijker ethisch gewicht. Dit hele criterium 'kwaliteit verhogen' is immers al snel een hellend vlak. En met duidelijk 'vervuilde' technologie als AI, tricky! Maar mijn eerste argument, daar geloof ik nog steeds van dat het verdedigbaar is. Ik verwacht absoluut niet je te overtuigen met mijn brief, Sam, maar dat is ook niet per se de bedoeling van de briefwisseling. Het is een gedachtenwisseling. En je hebt absoluut mij tot denken gedwongen over de ethiek van AI en over mijn eigen verhouding ertoe — en dat zal nog wel een tijd blijven doorkoken. Dank je wel daarvoor!

Hartelijke groeten,
Martin

.....

> **Ha Martin,**

Dankjewel dat je met mij deze brieven hebt willen schrijven! Het was voor mij interessant om om te gaan met de achterdocht die ik steeds vaker voel: “Is dit wel door een mens geschreven?” In de briefwisseling met jou voelde ik me vrij om je met die vraag te confronteren en na te denken over de consequenties. In eerste instantie vond ik het ver-

**AI kan zelf helpen
de kwaliteit van
onderwijs te
verhogen**

velend dat je niet op mijn woorden reageerde. Maar wat ik me later realiseerde, is dat ik het vooral oneerlijk vond dat ik mij door mijn woorden blootgaf terwijl ik het gevoel had dat jouw antwoord een echte kennismaking in de weg stond.

De kans dat woorden gedachteloos gegenereerd worden groeit. Zelfs berichten van mijn schoolleiding worden volgens mij door een chatbot geschreven. Ik moet zeggen dat ik steeds minder zin krijg om die woorden vervolgens te lezen. Waarom zou ik mijn best doen om iets te lezen als de schrijver hier ook geen aandacht aan heeft besteed?

Het grote euvel zie ik echter niet voor mezelf of onze generatie, maar voor de generatie die opgroeit met deze chatbots. Ik vrees dat schrijven, tekenen, musiceren, alles wat nu op bevel gegenereerd kan worden, waardeloos zal worden. Ik denk namelijk dat als we niet de moeite nemen om deze dingen te leren we er ook minder van kunnen genieten. Door mijn koorervaring krijgen bepaalde muziekstukken een veel grotere muzikale waarde. Ik hoor de menselijke intentie in het muziekstuk. Natuurlijk kan ik ook gefopt worden door AI maar ik weet hoe het is om te zingen. Ik hoor bloed, zweet en tranen in de muziek. Ik vrees dat het culturele leven van toekomstige generaties zal verarmen omdat ze culturele uitingen niet meer van binnenuit kunnen begrijpen.

En ik vrees dat het kritisch blijven op AI niet voldoende is als het bij benoemen en bespreken blijft. Uit mijn eigen ervaring met kritisch zijn op zorgwekkende ontwikkelingen in het onderwijs heb ik de conclusie getrokken dat er door aan de bel te trekken en dingen te benoemen helemaal niks verandert. We kunnen er wel over schrijven en met mensen over praten maar uiteindelijk moeten we, degenen die kritisch zijn, ook de daad bij het woord voegen.

Daarom denk ik dat we ons als filosofiedocenten, uit liefde voor het bezielde woord, moeten verzetten tegen het gebruik van chatbots om tekst, muziek en afbeeldingen te genereren. Laten we geen chatbots gebruiken in onze lessen of in de voorbereiding, ook al zijn we druk en hebben we de indruk dat het ons helpt.

En dit verzet dient ook ons eigen belang. Want zodra wij accepteren dat ons werk deels door een chatbot gedaan kan worden, is het hek van de dam en zal binnen de kortste keren worden geëist dat docenten chatbots gebruiken om efficiënter te werken. Sinds twee decennia hebben docenten allemaal een computer tot hun beschikking maar de werkdruk is er niet minder om geworden.

Laat school een ruimte zijn waarin leerlingen oefenen, strijden en struggelen, opdat ze een mooie zin op waarde kunnen schatten en tranen voelen bij een kwetsbare noot. Filosofiedocenten aller scholen, verenigt u!

Nadat ik me op deze revolutionaire wijze heb blootgegeven, wil ik nog even terugkeren naar de stelling uit jouw eerste brief “Een filosofiedocent die AI gebruikt, geeft het verkeerde signaal af.” Mijn conclusie is dat we, om een volgende generatie een rijker leven te geven, het gebruik van deze chatbots zo veel mogelijk moeten ontmoedigen. Door onze briefwisseling ben ik voor een taboe op chatbots en denk ik dat openheid over het gebruik van een chatbot tegenover leerlingen geen goed idee is. Mochten we in de verleiding komen om een chatbot te gebruiken kunnen we het beter verzwijgen dan er eerlijk over te zijn. Het is goed om je af en toe ergens voor te schamen omdat je het beter niet had kunnen gebruiken, want, zoals Marx zei, schaamte is een revolutie in zichzelf.

Hartelijke groet,
Sam

**Daarom denk ik
dat we ons als
filosofiedocenten
moeten
verzetten tegen
het gebruik van
chatbots om tekst,
muziek en
afbeeldingen te
genereren**

Woke Wijsgeer

De wijsgeer sprak: Wat jullie moeten leren
Is hoe we hier in godsnaam zijn beland
Vergeet Spinoza, Popper, Hume en Kant
Wij gaan van nu naar vroeger redeneren

Het werd een mooie tocht, en interessant
Een bonte stoet van denkers zou passeren
Niet slechts bestaand uit rijke, blanke heren
Maar kleurrijk, zeer divers en flamboyant

Maar bij het eindpunt (dus aan het begin)
Stond, losjes leunend tegen de pilaren
De Griekse klik hen grimmig aan te staren

Ons cancellen, zei Plato, heeft geen zin
Omdat wij eeuwen influencers waren
Zit onze invloed overal al in

Marlies ten Voorde